

nummer 4 juni 2005

jaargang 46

KLEIO

Millen
nium
doelen
2015

Geschiedenis en ontwikkelingssamenwerking

Tijdschrift van de Vereniging van docenten in Geschiedenis en Staatsinrichting in Nederland (VGN)

Peter Wester

voorzitter (KNHG, VVVO).
Denekamperstraat 28.
7588 PW Beuningen Ov.
Tel. 0541 - 552 061 (thuis)
Tel. 0541 - 585 203 (werk)
westerkok@introweb.nl

Jan-Maarten de Wit

(secretaris, Commissie
Basisvorming/ VMBO),
Van den Berghweg 13,
6942 ZL Didam.
Tel. 0316 - 226 568.
jm.dewit@liemerscollege.nl

Maud Knook

penningmeester
(Commissie Havo/Vwo)
Ertskade 133,
1019 ED Amsterdam.
Tel. 020 - 4185 510
piketknook@planet.nl

Marjan de Groot- Reuvekamp

(Commissie PA-BO; SLO)
Rompertdreef 26,
5233 EK Den Bosch.
Tel. 073 - 6420 692.
p.m.degroot@home.nl

Wim Duyff

(Commissie VMBO)
Karnstraat 6,
1445 KT Purmerend.
Tel. 0299 - 649 870.
w.duyff@planet.nl

Wendy Hinke-Michels

(Commissie VAVO)
Anninksweg 72,
7557 AH Hengelo
mwhinke@hotmail.com

Maas van Egdome

(Didactiek- en Activiteiten Cie)
Serenadestraat 19,
2402 JD Alphen a/d Rijn
Tel. 0172 - 451 071
mvanegdom@wanadoo.nl

Administratie VGN:

Administratiekantoor
H. Adema,
Aldlansdyk 50,
9051 DH Stiens.
Tel 058 - 257 5447.
Fax 058 - 257 3999.
henk_adema@hotmail.com

VGN giro: 128701 t.n.v.
penningmeester VGN Stiens.
E-mail: info@vginkleio.nl
Website: www.vginkleio.nl

**Kleio is het blad van de
Vereniging van docenten
in geschiedenis en staats-
inrichting in Nederland
(VGN). Leden ontvangen
het gratis. Wilt u lid
worden? Neem contact op
met de administratie.
Aanmelding is ook
mogelijk via de VGN-site.**

Contributies 2005:

- Salaris t/m LB6 € 50
- Salaris vanaf LB7 € 60
- Docent met drie of meer vakken € 35
- Baan van minder dan 0,6 fte € 40
- Kennismakingslid € 25 (alleen voor studenten)
- Buitengewone leden, € 45 pensioen, VUT
- Partnerlidmaatschap € 70

Abonnement:

- Binnenland € 61
- Buitenland, € 65 Europa
- Buitenland, € 75 overig
- Losse nummers € 8 incl. verzendkosten

Van de redactie

Menig collega is weer eens doelwit van mailings van educatieve uitgeverijen die likkebaardend uitzien naar 2006, als de onderbouw op de schop gaat: 'Enthousiaste docenten grijpen de vrijheid die hen (sic) door overheid en schoolleiding wordt gegeven met beide handen aan', zo lees ik. Ze kunnen haast niet wachten. Maar: termen als 'leergebieden' en 'vakkenintegratie' maken dat de vakman in mij zijn stekels opzet. Een praktijkvoorbeeld. Een schooldirectie verzint de volgende list: het vak 'Mens en Maatschappij' komt per direct op het lesrooster in plaats van aardrijkskunde en geschiedenis; die twee 'overlappen' elkaar immers! Het aantal onderbouwlessen wordt daarmee teruggebracht van acht naar zeven, in 'overleg' met de betrokken secties. Dat er op het moment geen leerboek M&M bestaat is kennelijk geen bezwaar; evenmin wordt de affiniteit van de docent met het eigen schoolvak meegewogen. Bezuiniging onder het doorzichtige mom van onderwijsvernieuwing! Geschiedenisdocent, wees op uw hoede!

In dit *Kleio*-nummer een ander accent. Dankzij de inspanningen van redacteur Hans Moors staat het goeddeels in het teken van geschiedenisonderwijs en ontwikkelingssamenwerking. Bovendien gaat de canondiscussie verder, met het pleidooi van Siep Stuurman voor een mondiaal perspectief. Hij gooit hoge ogen voor de *Kleio*-trofee (zie het vorige nummer, blz. 54 en de VGN-website). U als lezer kunt ook nog (tot 1 september a.s.) meedingen naar deze felbegeerde prijs! De redactie wenst u alvast een prettige zomervakantie.

Jan van Oudheusden

Op de omslag: Fasen in de relatie met het Zuiden: derde deel van de grote muurschildering 'De West, de Oost, de Samenwerking' van H. Paulides in de Marmeren Hal van het Koninklijk Instituut voor de Tropen (voorheen Koloniaal Instituut), cartoon van Tom Janssen uit onze Wereld (1992) en de doelstellingen van nu.

Redactie

Jan van Oudheusden,

voorzitter,
Massenetsstraat 21,
5144 WP Waalwijk.
Tel. 0416 - 33 74 30.
jan.oudheusden@home.nl

Carla van Boxtel,

Langemeijerstraat 13,
5473 GS Heeswijk-Dinther.
Tel. 0413 - 29 29 96.
c.vanboxtel@fss.uu.nl

Maria van Haperen,

Korte Kerkstraat 14,
5524 AX Steensel.
Tel. 0497 - 517573.
a.vanhaperen@chello.nl

Huib Oattes,

Roerdomp 80,
3641 TK Mijdrecht.
Tel. 0297 - 28 11 97.
hfoattes@wxs.nl

Oscar Larsen,

medewerker en correspondent VS,
History Department UNC
Charlotte.

Stefan Boom,

Graaf Janlaan 46,
1412 GH Naarden.
Tel. 035 - 694 87 42.
s.boom@hccnet.nl

Cees Bol,

Fazantenkamp 387,
3607 XC Maarssenbroek.
Tel. 0346 - 56 57 12
ceesbol@wanadoo.nl

Hans Moors,

Groenewoudseweg 50,
6524 VB Nijmegen.
Tel. 024 - 328 14 36.
hans.moors@hccnet.nl

Joke Noordstrand,

Lorentzplein 18,
2012 HG Haarlem.
Tel. 023 - 532 9904.
j.noordstrand@worldmail.nl

Ger van der Drift,

Bouwlust 193,
3162 SB Rhooen.
Tel. 010 - 4812243.
g.vanderdrift@penta.nl

Hans Pols,

secretaris,
Van Aerssenstraat 140,
2582 JT Den Haag.
Tel. 070 - 3501 380.
j.pols@penta.nl

Tineke Bogaerts,

eindredacteur,
Omloop-West 9,
3402 XM IJsselstein.
Tel. 030 - 688 35 76
Fax 030 - 688 84 59
c.bogaerts@hccnet.nl

ISSN 0165-6449

Wilt u artikelen voor *Kleio* toesturen aan de secretaris van de redactie. Berichten voor de *Kleio*krant, aktualiteiten, mededelingen van commissies, aankondigingen en dergelijke kunnen naar de eindredacteur. Neem voor informatie over adverteren in *Kleio* contact op met de eindredacteur.

In dit nummer

2 *Ontwikkelingssamenwerking en geschiedenisonderwijs*

MEIKE BOKHORST, HANS MOORS EN BERT VAN DER ZWAN

4 *Werkelijkheid versus wenselijkheid*

MEIKE BOKHORST EN HANS MOORS

Is ontwikkelingssamenwerking een te specialistisch onderwerp voor het geschiedenisonderwijs? In de praktijk lijkt er in ieder geval weinig aan gedaan te worden. Is dat jammer of komen leerlingen het onderwerp wel ergens anders tegen?

10 *Een blik achter de schermen van het kabinet Den Uyl Samenwerken doe je samen*

CHARISSA FEIKEN

Het bevroren beleid van Jan Pronk.

15 *Beleidsgeneraties in de ontwikkelingssamenwerking Van Point Four tot Millennium Goals*

MARIEKE PEEK

17 *Een beetje Pronk en een beetje Herfkens? Kernpunten van het huidige beleid*

HANS MOORS

20 *Gordiantje*

Armoedebestrijding of ontwikkelingssamenwerking?

FRANCINE MESTRUM

Door alle kritiek op het ontwikkelingsbeleid tot de jaren tachtig werden ook achterliggende principes en idealen overboord gezet. Sindsdien werden arme landen afhankelijker en nog armer.

25 *Ontwikkelingssamenwerking en beeldvormingsprocessen Wie een verentooi ziet, denkt de indiaan erbij*

SUSAN LEGÈNE

De politiek achter de tentoonstellingen in het Tropenmuseum.

En verder

- 31 Museumnieuws – Van heldendaad tot schandvlek (Lucia Hogervorst)
- 36 De canon – Een wereldhistorisch perspectief (Siep Stuurman)
- 41 Discussie – Naar een mensenrechtenbenadering van ontwikkeling? (Wouter Vandenhole)
- 44 Boeken
- 51 Kleiokrant

Millen
n i u m
doelen
2015

Themanummer

MEIKE BOKHORST, HANS MOORS
EN BERT VAN DER ZWAN

Ontwikkelingssamenwerking en geschiedenisonderwijs

'De snel wisselende modes in het ontwikkelingsjargon waren afspiegelingen van onze preoccupaties, en gaande weg, uit ergernis over het uitblijven van resultaat, was de beschavingsdrang dieper en dieper tot de hulpindustrie doorgedrongen. Het idee van 'the white man's burden', ooit een nuttig voorwendsel voor de onderwerping van Afrika, was terug van nooit echt weg geweest.'

Aan het woord is de Frank Westerman, auteur van *El Negro en ik*, in een opiniestuk in *NRC Handelsblad* van 26 maart 2005.

Zijn opmerking geeft haarscherp aan in welke fase van de omgang met het Zuiden – zoals we de 'Derde Wereld' tegenwoordig wensen aan te duiden – wij vandaag de dag zitten.

Het kolonialisme is afgeschaft en afgekeurd. Maar dreigt met de ontwikkelingssamenwerking nu niet hetzelfde te gebeuren? Als je de opiniëpagina's van de kranten opslaat, wordt duidelijk hoe zeer de vertwijfeling heeft toegeslagen:

'Politiek van goede bedoelingen', 'Hoe effectief is ontwikkelingssamenwerking?', 'Ontwikkelingssamen-

werking als nieuw imperialisme'. 'Misschien doen we het niet goed, maar zijn we niet hoe dan ook verplicht iets te doen?' Het debat over de moraal van de ontwikkelings-samenwerking is na meer dan vijftig jaar nog springlevend.

Op 3 oktober 1949 besloot het Nederlandse kabinet om de eerste financiële bijdrage te leveren aan het technisch ondersteuningsprogramma (EPTA) van de Verenigde Naties, dat was opgezet in het kader van het 'bold new programme', aldus de Amerikaanse president Harry S. Truman in het beroemde 'Point four' van zijn inaugurele rede in 1949, 'for making the benefits of our scientific advances and industrial progress available for the improvement and growth of underdeveloped areas'.

Nederland maakte anderhalf miljoen gulden over, zette vier ambtenaren op het dossier en was daarmee een van de eerste landen in de wereld die formeel beleid én werk maakte van ontwikkelingssamenwerking. Sindsdien is er veel veranderd. Het budget is gegroeid, evenals het aan-

tal ambtenaren – en misschien ook wel het belang van goede Noord-Zuid relaties.

Een onderwerp voor de geschiedenisles?

Dit themanummer van *Kleio* gaat niet over de geschiedenis van ontwikkelingssamenwerking. Liefhebbers van dit onderwerp kunnen te rade gaan bij de overzichtswerken van J. van Soest, *Het begin van de ontwikkelingshulp in de Verenigde Naties en in Nederland, 1945-1952* (Tilburg 1975) en J.A. Nekkers en P.A.M. Malcontent (red.), *Vijftig jaar Nederlandse ontwikkelingssamenwerking, 1949-1999* (Den Haag 2000). Binnenkort is de omvangrijke vierdelige bronnenpublicatie van het Instituut voor Nederlandse Geschiedenis over de Nederlandse ontwikkelingssamenwerking compleet. En wie zich wil verdiepen in het fenomeen ontwikkelingswerk vindt houvast bij A. van Zevenbergen, *De deskundige: leerling en leermeester, een halve eeuw uitzending van ontwikkelingswerkers* (Den Haag 2002) of M. Vandepitte, *De kloof en de uitweg. Een dwarse kijk op ontwikkelingssamenwerking* (Antwerpen 2004).

Wat in deze *Kleio* centraal staat, is de relatie tussen ontwikkelings-samenwerking en het geschiedenis-onderwijs. De essentiële vraag is of

Meike Bokhorst is politiek filosoof en werkt freelance voor het ministerie van Buitenlandse Zaken. Kleio-redacteur Hans Moors is als senior onderzoeker verbonden aan IVA Beleidsonderzoek en Advies (Universiteit van Tilburg). Bert van der Zwan is historicus en werkt ook voor BuZa.

deze relatie wel echt bestaat. En wat houdt die relatie dan eigenlijk in? Het is evident dat onze visie op ontwikkelingssamenwerking meer nog dan over beelden van 'de ander' ook iets zegt over ons zelf: over 'the white man's burden' van vandaag de dag. Geen historicus zal dat ontkennen. Is het dan niet opmerkelijk dat het onderwerp ontwikkelingssamenwerking als zodanig niet of nauwelijq een plek heeft in de geschiedenismethodes van het voortgezet onderwijs?

Is ontwikkelingssamenwerking een onderwerp voor de geschiedenisles? En dan niet als deelaspect van de geschiedenis van de internationale relaties, maar juist als een longitudinaal thema in de ontwikkeling van ons denken en doen met betrekking tot het bestrijden van armoede en achterstand in de wereld. Is het een onderwerp dat vandaag de dag eigenlijk weer meer accent zou moeten krijgen in een klas vol kleurige kinderen?

Twintig jaar geleden dacht de *Kleio*-redactie van wel. Medio jaren tachtig – het geloof in de maakbaarheid van de hele wereld was op zijn hoogtepunt – verschenen kort na elkaar twee themanummers over een aspect van ontwikkelingssamenwerking: de ontwikkelingseducatie.

Destijds schreef *Kleio* dat ontwikkelingseducatie diende te leiden tot bewustwording: 'Onder ontwikkelingseducatie vallen vele en velerlei onderwijsactiviteiten, waardoor leerlingen kijn krijgen op de Noord-Zuid relaties in de wereldsamenleving'.

Uw vakblad, beste geschiedenisdocent, is ook een historische bron.

Nu maken we opnieuw de balans op. De tijden zijn veranderd. Ontwikkelingssamenwerking heeft nog steeds geen prominente plek in de geschiedenisles. Geschiedenisdocenten zoeken en vinden in het verleden kennelijk andere aangrijpingspunten om hun leerlingen kennis te laten maken met het koloniale verleden, hoe we met andere volken zijn omgegaan en wat we daar nu nog van merken. Het belang van ontwikkelingssamenwerking als een thematische bril om naar het verleden te kijken en discussies te voeren over problemen vandaag de dag lijkt op het ogenblik

niet breed te worden gedragen.

De artikelen in dit themanummer laten zien dat het thema ontwikkelingssamenwerking vanuit verschillende invalshoeken een nuttige en interessante bijdrage levert aan het geschiedenisonderwijs.

Waarom dat belangrijk is en hoe je het onderwerp het best onder de aandacht brengt, staat centraal in de interviews met drie mensen uit de praktijk: Jo Ritzen, Arie Wilschut en Corry de Loenen.

Het artikel van Charissa Feiken biedt (aan de hand van het binnenkort te verschijnen laatste deel van *Nederlandse ontwikkelingssamenwerking 1945-1977. Bronnenuitgave*) een blik achter de schermen van het kabinet Den Uyl. Zij laat zien dat ontwikkelingssamenwerking een uiterst gepolitiseerd thema was. Ideologische tegenstellingen, maar vooral machtsconflicten en onverenigbare humeuren binnen het kabinet stonden een slagvaardig beleid geregeld in de weg.

Hoezeer personen en persoonlijkheden het Nederlandse ontwikkelingsamenwerkingsbeleid bepaalden, komt eveneens naar voren in de bijdrage van Marieke Peek.

Het zou in dit licht alleszins interessant zijn om de geschiedenis van de Nederlandse ontwikkelingsamenwerking nader te bestuderen vanuit het perspectief van de politieke cultuur.

Ook op mondiaal niveau gaat ontwikkelingssamenwerking over ambities en politieke wil.

Francine Mestrum geeft een overzicht van de belangrijkste veranderingen in het ontwikkelingsdenken van internationale organisaties als de Verenigde Naties, het Internationaal Monetair Fonds en de Wereldbank. Haar kritische betoog leidt tot de ontluisterende conclusie dat het internationale ontwikkelingsbeleid sinds de jaren tachtig het armoedeprobleem niet heeft opgelost maar juist heeft vergroot. Deze visie heeft Mestrum gedetailleerd uitgewerkt en beargumenteerd in haar scherpzinnige boek *Globalisering en armoede* (besproken in *Kleio* 43, 5(2002) 43).

De bijdrage van Susan Legène legt een koppeling tussen de mondiale

aspiraties van ontwikkelingssamenwerking en de uitdrukking daarvan in de samenstelling van de collectie van het Amsterdamse Tropenmuseum. Zo'n museum *stelt* niet alleen ten toon, betoogt Legène, maar *staat* ook ten toon als historisch fenomeen. Het weerspiegelt een luisterrijk aspect van ontwikkelingsamenwerking gezien als een fase in de ideeëngeschiedenis over de blanke identiteit en het exclusieve vooruitgangsgeloof dat als 'white man's burden' wereldfaam verwierf.

Wouter Vandenhole schetst in zijn artikel de lange weg van liefdadigheid en medemenselijkheid naar de daadwerkelijke erkenning van afdwingbare rechten.

In de praktijk bestaat er – zowel in het Noorden als in het Zuiden – nogal wat weerstand tegen het integreren van mensenrechten in de ontwikkelingssamenwerking. Waar de mond vol van is, loopt het hart klaarblijkelijk allerminst van over. Er is nogal wat missiewerk te verrichten, aldus Vandenhole, om de noodzakelijke omslag in denken te realiseren – en daar ligt ook een nobele taak voor de geschiedenisdocent.

Verder bevat deze *Kleio* nog twee artikelen die wat verder af staan van het specifieke thema ontwikkelingsamenwerking, maar er onmiskenbaar toch aan raken.

Lucia Hogervorst schrijft in de museumrubriek over hoe in geschiedenisboekjes voor het basisonderwijs het Nederlandse koloniale verleden werd weergegeven.

Siep Stuurman stelt de huidige historische canon ter discussie en pleit voor een mondiaal kijk op de invulling van de geschiedenisles.

De redacteurs van dit themanummer sluiten zich daar van ganser harte bij aan. Hopelijk inspireert deze *Kleio* om in de klas verhalen te (blijven) vertellen en discussie te voeren over ontwikkelingssamenwerking, armoedebestrijding, mensenrechten en de omgang met andere volken en culturen – in het verleden en in het heden.

MEIKE BOKHORST EN
HANS MOORS

Werkelijkheid versus wenselijkheid

In de jaren tachtig was er nog wel wat ruimte voor ontwikkelingseducatie in het geschiedenisonderwijs. Nu is dat vrijwel niet meer te vinden. Jammer?

Ja, zegt voormalig minister van Onderwijs Ritzen. De scholen moeten er zelf voor kiezen, aldus Arie Wilschut. En BuZa helpt, zegt Corrie de Loenen.

December 1984 bracht *Kleio* een themanummer uit over ontwikkelingseducatie. Het was *Kleio-Didactica* 12, *De lange weg naar Ulongué*, en kon direct gebruikt worden in de klas: *'In dit boekje gaan we ons vooral bezighouden met [...] wat er zoal aan de hand is op het platteland en in de dorpen van Mozambique. De grote politiek hebben we er bewust zoveel mogelijk buiten gelaten. In plaats van veel geschiedenis over de Portugese kolonisatie en de bevrijdingsstrijd van de Frelimo-onafhankelijkheidsbeweging, bieden we je hier de 'kleine' geschiedenis van het leven van de plattelanders, de gewone Mozambikanen'.*

Kennelijk was ontwikkelingseducatie actueel, want in juli 1985 verscheen er weer een themanummer, nu voor docenten, ter voorbereiding op de Conferentie over de vormgeving en invulling van Ontwikkelingseducatie vanuit de vakken Geschiedenis en Aardrijkskunde. Ontwikkelingseducatie diende te leiden tot bewustwor-

ding: *'Onder 'ontwikkelingseducatie' vallen vele en velerlei onderwijsactiviteiten, waardoor leerlingen kijk krijgen op de Noord-Zuid relaties in de wereldsamenleving'.*

In het nummer stond een interview met het toenmalig kamerlid (de latere minister) Eveline Herfkens. Bovendien werden vier voorbeeldlanden nader onderzocht: Indonesië, Mozambique, Mexico en Turkije.

Een taak voor geschiedenisdocenten?

Medio jaren tachtig werd ontwikkelingseducatie, kennelijk veel meer dan nu, tot de taak van geschiedenisdocenten gerekend. Elies van Muyden had voor het themanummer een analyse gemaakt van acht bekende lesmethodes aardrijkskunde en geschiedenis. Zij onderzocht in hoeverre de klassieke westerse, de kritische en de moderne westerse visie in veel gebruikte lesboeken aanwezig waren.

De klassieke westerse visie richtte zich op de problemen in de landen zelf, zonder een causaal verband te leggen tussen de ontwikkeling van het Westen en de onderontwikkeling van het Zuiden. De kritische, op het marxisme geïnspireerde visie legde juist wel de nadruk op de causale relatie tussen de ontwikkeling van Noord en Zuid. De moderne westerse visie, tenslotte, erkende ook dat causale verband én de kloof tussen de ontwikkeling van Noord en Zuid, maar pleitte niet voor het mobiliseren van de arme massa, maar voor het herstructureren van de internationale economische orde. In de moderne westerse visie werd niet gesproken over neo-imperialisme, zoals in de kritische visie, maar over belangenharmonie en wederzijdse afhankelijkheid.

Alleen in de methode *Kijk op de Tijd*, zo bleek uit Van Muydens onderzoek, overheerste medio jaren tachtig nog de klassieke, westerse

visie. In *Sprekend Verleden* en *Geschiedenis in Onderwerpen* domineerde de moderne westerse visie. Op zoek naar het Verleden bleek het enige boek te zijn waar de kritische visie in te herkennen was.

Geen van de geschiedenisboeken besteedde volgens Van Muyden voldoende aandacht aan de belangrijkste thema's op het gebied van ontwikkelingseducatie. In de inleiding van deze *Kleio* werd dan ook gesteld dat de methodes niet toereikend waren voor ontwikkelingseducatie: 'Hoewel diverse methoden de laatste jaren meer aandacht geven aan culturen en ontwikkelingen buiten de westerse wereld, heeft de leerkracht vaak behoefte aan aanvullende leerstof'.

Het laatste deel van die conclusie staat twintig jaar later nog steeds overeind. Geschiedenisdocenten die aandacht willen besteden aan ontwikkelingssamenwerking zullen buiten de gangbare lesmethodes om aan goed en bruikbaar materiaal moeten komen.

Dat is toch best een wonderlijke situatie. Ontwikkelingssamenwerking op zichzelf is voor de meeste historische lesmethoden weliswaar een te specialistisch onderwerp. Maar vakken als geschiedenis, maatschappijleer, aardrijkskunde en economie raken wel steeds meer aan ontwikkelingsthema's vanwege de groeiende aandacht voor globalisering en de opkomst van het leergebied Mens en Maatschappij (M&M).

Geschiedenis doortrekken naar het heden

Het is aardig om – ter illustratie van dit perspectief – twee onderbouwmethodes anno nu naast elkaar te leggen: het thematisch georganiseerde en op de moderne mondiale geschiedenis gerichte *Sfinx* en het meer klassiek opgebouwde *Memo*. *Sfinx* laat het beste zien hoe vanuit geschiedenisonderwijs een verband kan worden gelegd met thema's uit de ontwikkelingssamenwerking. In de vmbo-t-havo en havo-vwo boeken voor de onderbouw wordt het thema imperialisme en nationalisme behandeld (hoofdstuk 5). Niet Nederland vormt het uitgangspunt van het hoofdstuk, maar de Europese landen (met paragrafen als 'Afrika en de

In het gebied van de Portugezen: **Onderdrukking**

In het gebied van Frelimo: **Vrijheid**

Uit 'De lange weg naar Ulongue', KD 12 (1984).

Europeanen'). Door eerst de brede historische context te schetsen wordt het inzichtelijker hoe het kwam dat Europese landen, waaronder Nederland, koloniën stichtten en in de negentiende eeuw overgingen tot een politiek van imperialismisme. Als motief wordt niet alleen nationalisme van de individuele landen genoemd, maar ook Europacentrisme: de opvatting dat Europa het middelpunt van de wereld vormde. Doordat *Sfinx* de geschiedenis doortrekt naar het heden wordt de leerling gedwongen na te denken over de gevolgen van de historische ontwikkeling voor de eigen tijd. Het boek toont in één oogopslag het logo van de VOC en van Shell, zodat er een associatief verband ontstaat.

In deze verbinding tussen het nu en de moderne geschiedenis verschilt *Sfinx* sterk van de methode *Memo*. Deze lesmethode deelt de paragraaf

over Suriname in met de kopjes voor en na 1870. Wat er in 1975 na de onafhankelijkheid met het land gebeurt, blijft onbesproken.

Sfinx gaat in het vmbo-KGT boek in op de onafhankelijkheidsstrijd van Desi Bouterse en noemt de decembermoorden. Onder het kopje 'In de steek gelaten?' gaat het boek in op de spanningen in de ontwikkelingssamenwerking tussen Nederland en Suriname. Eerst wordt het achterliggende morele dilemma verwoord: 'Sommige mensen vinden dat Nederland moet helpen met geld. Suriname was toch vroeger van Nederland?' Daarna wordt het perspectief van beide partijen toegelicht. Nederland heeft al veel gegeven en wil dat Suriname eerst de economie op orde brengt. Die Nederlandse bemoeienis irriteert Suriname. Boeiend startpunt voor een discussie in de klas. Ook introduceert *Sfinx* veel algemene termen uit de andere vakken bin-

DOM KIJKEN VOOR AFRIKA EN SMS'EN TEGEN DE DOODSTRAF

WE CARE!

Al dat geklets van mensen dat de jongeren van nu niet meer in actie komen, maar alleen bezig zijn met hun mobieltjes en computers is onzin! Jongeren houden zich WEL bezig met de problemen van mensen in ontwikkelingslanden. Leesss maar...

LAAT JE HONGER SPONSOREN!

Er worden talloze acties door jongeren bedacht en uitgevoerd om geld op te halen voor ontwikkelingslanden. Ook de afgelopen tijd hebben duizenden jongeren hun best gedaan geld te verdienen voor mensen die het moeilijk hebben. Ze deden dat bijvoorbeeld door hun lippen te zippen en door zeer dom te kijken! Veel acties lopen nog steeds en dus kun jij eraan meedoen.

***** ZIP YOUR LIP *****

Het begon 34 jaar geleden in Canada. Nu zijn er wereldwijd 1,5 miljoen jongeren die een elmaal voedsel weigeren tijdens de actie. Zip your Lip! Het geld wat ze verdienen gaat naar voorlichting over HIV en aids en naar aids-wezen in Afrika. Doe ook mee! Geef die malende kaken eens 24 uur rust en laat je honger sponsoren. Check www.zipyourlip.nl

***** SPIJBELEN VOOR AZIË *****

Veel scholieren spijbelen voor Azië. Denk je nu: ja dat lijkt mij ook wel wat, lekker in stad hangen voor het goede doel! Dan moeten we het misschien ietsjes nuanceren: scholieren kunnen voor 2 euro per persoon op school een lesuur 'kopen'. In dat lesuur moeten ze aandacht besteden aan de ramp in Azië. Interesse in deze actie van het World Congress of Youth (WCY) samen met het Landelijk Actie Komitee Scholieren (LAKS)? Surf dan even naar www.zetazieopjeagenda.nl

Uit 'No Kidding', de rubriek van het ministerie in het jongerenblad Pauze (nr. 5/2005).

nen het leergebied m&m, waardoor leerlingen sneller verbanden leggen met het nu en met de andere schoolvakken: wereldhandel, saneren, schaarste, staatsschuld, demografie, nationaal inkomen.

Het bieden van een brede context en het leggen van verbanden lijkt een geschikte manier om ontwikkelings-thema's te doorgronden. Maar dat vergt wel veel van de leerlingen en dus ook van de docent. De lesmethode die overzicht biedt én aandacht heeft voor moderne internationale ontwikkelingen, waaronder derde-wereldlanden en ontwikkelingsproblematiek, moet nog worden geschreven. Althans, als daar onder geschiedenisleraren belangstelling voor bestaat!

Moet geschiedenis iets met ontwikkelingssamenwerking?

Hooft het onderwerp ontwikkelingssamenwerking eigenlijk wel in de geschiedenisles thuis? En zo ja, op wat voor een manier kan een docent het onderwerp dan het beste voor de klas brengen? Deze vraag legde Kleio tijdens drie interviews voor aan een bestuurder, een vakdidacticus en een medewerker publieksmiddelen.

Jo Ritzen, voorzitter van het college van bestuur van de Universiteit Maastricht, oud-minister van Onderwijs en voormalig vice-voorzitter van

de Wereldbank, is een fervent voorstander van aandacht voor ontwikkelingssamenwerking in het onderwijs. Dat hoeft niet per se in de geschiedenisles, al zou hij graag zien dat niet alleen de historie van westerse landen, maar ook die van niet-westerse landen onderzocht wordt. Kennis leidt in zijn optiek tot draagvlak.

Arie Wilschut, hoofd van het Instituut voor Geschiedenisdidactiek in Amsterdam, vindt ontwikkelingssamenwerking niet echt een onderwerp voor het vak geschiedenis. Toch acht hij een historische benadering van ontwikkelingssamenwerking wel degelijk zinvol. Volgens Wilschut gaat het hierbij in de onderbouw vooral om het vertellen van verhalen en in de bovenbouw om het uitdagen tot debat.

Corry de Loenen, medewerker op de Directie Voorlichting en Communicatie, afdeling publieksmiddelen van het ministerie van Buitenlandse Zaken, denkt dat leerlingen het best buiten de les en de school om voor ontwikkelingssamenwerking te interesseren zijn. Het ministerie koopt bijvoorbeeld een paar pagina's in het blad *Pauze* voor informatie over ontwikkelingssamenwerking om zo onderwerpen als AIDS en armoede aan de orde te kunnen stellen.

Daarnaast vindt zij het zinvol om populaire groepen en media als MTV, Blöf en radio 538 in te zetten.

Meer geld naar communicatie

In maart 2005 is het boek van Jo Ritzen *A Chance for the World Bank* uitgekomen, dat gaat over de rol van de Wereldbank binnen de ontwikkelingssamenwerking. Hierin maakt Ritzen zich onder meer zorgen over het gebrek aan publiek bewustzijn en kennis van ontwikkelingsbeleid. Men heeft het idee dat ontwikkelingssamenwerking de westerse samenlevingen veel geld kost. Er zijn maar weinig mensen die weten dat zelfs de landen die het meeste geven altijd nog minder dan 0,8 procent van hun nationale inkomen besteden. Hoewel de steun voor ontwikkelingssamenwerking de laatste twee decennia hoog en stabiel was, variërend van 70 procent in Frankrijk tot 95 procent in Ierland, verwacht Ritzen dat het gebrek aan kennis op termijn ook de steun zal uithollen. *'Uit onderzoek van de OESO is gebleken dat in landen als Denemarken en Zweden, waar mensen veel meer weten van ontwikkelingssamenwerking dan in Nederland, het draagvlak ervoor ook groter is. Weten vertaalt zich in ondersteuning. Nederland heeft een achterstand op het gebied van communicatie over ontwikkelingssamenwerking. Mensen moeten weten waar ontwikkelingssamenwerking over gaat en wat er in arme landen gebeurt.'*

De reden waarom er in Nederland te weinig aan communicatie gedaan

wordt, is volgens Ritzen de mythe van de laatste jaren dat de overheid teveel overhead heeft. Communicatie wordt te gauw gezien als overbodige bureaucratie. In het geval van de Wereldbank heeft die houding ertoe geleid dat er meer onbegrip, en dus verzet tegen het beleid, bestaat dan nodig is.

Ritzen: *'De Wereldbank maakt veel te weinig geld vrij voor beeldvorming. Ik heb in mijn functie als vice-president vaak met anders- en anti-globalisten gepraat. Dan merk je hoeveel onwetendheid en misverstand er schuil gaat achter de fel verkondigde tegenstandpunten. Er bestaat een negatiever beeld dan nodig is. Het is tragisch om zoveel betrokkenheid gecombineerd te zien met zo weinig kennis.'*

Juist via het onderwijs

Het idee van Corry de Loenen om jongeren vooral buiten het onderwijs om te bereiken en te interesseren voor ontwikkelingssamenwerking verwerpt Ritzen. *'Dat moet juist wel via het onderwijs gebeuren. In hun vrije tijd komen niet alle leerlingen ermee in aanraking. Via het onderwijs bereik je alle jongeren, vooral hen die kennis van en interesse in wereldontwikkeling niet van huis uit hebben meegekregen. Sociale emancipatie dient juist onafhankelijk van het milieu van de ouders plaats te vinden. Aandacht voor maatschappelijke thema's als ontwikkelingssamenwerking hoort bij de jeugd. Het is de meest vormende fase. Het idealisme van jongeren moet je juist benutten zolang het er nog is en niet weg laten vloeien in antistemmingen.'*

Voorals via het onderwijs is er een wereld te winnen. Het verbeteren van de communicatie is een kwestie van geld en van organisatie. Ritzen: *'Het ministerie van Buitenlandse Zaken zou meer geld aan onderwijsondersteuning moeten uitgeven. Er zijn wel allerlei maatschappelijke organisaties met scholenprojecten, maar dat is niet voldoende. De versnippering in het wereldje van ontwikkelingsorganisaties is veel te groot. Er zou een algemene strategie moeten komen over hoe er gecommuniceerd moet worden over ontwikkelingsamenwerking.'*

Geschiedenis: een kennisvak

Ritzen pleit voor waardevrije kennisoverdracht. Een historicus klinkt dat vreemd in de oren. Waar het om gaat is dat het overdragen van die kennis als gevolg heeft dat er meer draagvlak zal komen voor bepaalde waarden zoals internationale solidariteit, maar het met opzet overbrengen van die waarden is niet de doelstelling van het onderwijs. Maatschappijleer in combinatie met aardrijkskunde lijken hem meer voor de hand liggende vakken dan geschiedenis w.b. ontwikkelingseducatie. Die vakken zouden steeds meer over Europa en over de wereld moeten gaan. Aandacht voor ontwikkelingssamenwerking kan dan ingepast worden in aandacht voor sociaal-economische ontwikkeling.

De aandacht zou zich dan op een aantal deelonderwerpen moeten richten.

'Ten eerste is het van belang dat leerlingen leren hoe landen hun eigen positie bepalen en hoe ze voor zichzelf zorgen. Vervolgens zou inzicht gegeven moeten worden in het belang van corruptiebestrijding en goed bestuur in ontwikkelingslanden. Tegen die achtergrond kan daarna de interactie tussen arme en rijke landen uitgelegd worden, waarvan ontwikkelingsamenwerking een onderdeel uitmaakt. De dynamiek en het zelfbewustzijn van de landen zelf dient het uitgangspunt te zijn, niet zozeer het Westerse armoedebeleid. Ontwikkelingsamenwerking zelf is voor die landen maar in beperkte mate relevant. Het is onvoorstelbaar hoeveel tijd en inspanning ontwikkelingssamenwerking vergt van het bureaucratisch apparaat. Een land als Tanzania moet elke vier maanden 2400 verantwoordingsrapporten schrijven voor alle organisaties waarvan het subsidie ontvangt.'

Thinking out of the box

Met deze relativisering van het belang van ontwikkelingssamenwerking voor de ontwikkelingen binnen derde wereldlanden komt Ritzen toch weer bij het geschiedenisonderwijs terecht.

'Er is in westerse landen veel te weinig bekend over de geschiedenis van ontwikkelingslanden. Ik heb zelf nog col-

lege gehad van Jan Tinbergen, die zich daar als een van de eersten echt in heeft verdiept.

Het is interessant om te zien welke veranderingen ontwikkelingssamenwerking in de tijd heeft ondergaan. Eerst is er het stadium van het koloniale verleden. Dan komt de dekolonisatie met in de jaren vijftig en zestig de gouden tijd voor ontwikkelingslanden. In de jaren zeventig ontstaan de ontwikkelingsparadigma's en politiseert het beleid. Met hulp gelden koopt men tijdens de Koude Oorlog vriendschap. De omslag komt na de olie- en schulden-crisis, wanneer in Engeland en de VS het nieuwe marktdenken ontstaat. In het geschiedenisonderwijs zou echt veel diepte te geven zijn aan het inzicht over de ontwikkelingsrichtingen van arme en rijke landen.

Geschiedenis daagt uit tot het vergroten van de context. Het kan bijdragen om nieuwe horizonnen te ontdekken. Thinking out of the box.'

De school bepaalt

Arie Wilschut is het met Ritzen eens dat ontwikkelingssamenwerking niet per se deel hoeft uit te maken van het geschiedenisonderwijs, maar dat een historisch perspectief wel degelijk zinvol is. De school beslist, aldus Wilschut. En als de docent het er over wil hebben, moet hij niet aankomen met een politiek correct praatje. Onderbouwers bereik je met spannende verhalen, de bovenbouwers moet je verontrusten met controverseele stellingen.

Wilschut brengt ontwikkelingssamenwerking samen met onderwerpen als modern imperialisme, kolonialisme, VOC, WIC en slavenhandel onder bij het thema westerse en niet-westerse culturen. Vrijwel alle geschiedenisboeken besteden daar enkele pagina's aan. Of ontwikkelingssamenwerking vroeger een veel prominenter plaats in het geschiedenisonderwijs had, weet hij niet, maar hij heeft de indruk dat de hoeveelheid aandacht sinds de invoering van de basisvorming in 1993 hetzelfde is gebleven.

Of er nu aandacht aan besteed wordt is volgens hem lastig te achterhalen, omdat het een algemene trend is dat de overheid steeds meer de invulling

IS in de nieuwe opzet: ook geschikt voor jongeren.

van het onderwijs overlaat aan de scholen zelf. Eisen worden veel globaler geformuleerd. De vraag of een bepaald onderwerp nog ergens voorkomt, is een vraag voor de school geworden, niet meer voor de overheid. Bovendien wordt geschiedenis meer en meer een keuzevak. 'In de onderbouw richten docenten zich op het geven van een overzicht van de geschiedenis. Ontwikkelingssamenwerking is daarvoor een te specifieke onderwerp. In de bovenbouw is ontwikkelingseducatie niet echt een thema.'

Of ontwikkelingssamenwerking in de historische canon thuis hoort, hangt volgens Wilschut dus van de school af: 'De school kiest de canon'.

Persoonlijk verzet hij zich tegen het idee van een algemeen geldende historische canon.

'De canon wordt gepresenteerd als een wet waarin staat wat iemand moet

weten, zonder aan te geven waarom. Welk maatschappij-ideologisch doel zit er achter die canon? Gaat het om het bevorderen van patriottisme? Om de inburgering van nieuwkomers?'

Als voormalig secretaris van de commissie-De Rooy heeft Wilschut daarom gepleit voor het historisch referentiekader. Het geschiedenis-onderwijs zou leerlingen historisch besef moeten bijbrengen, zodat ze feiten en ontwikkelingen kunnen plaatsen en met elkaar op een meer rationele wijze en beter geïnformeerd kunnen discussiëren.

Wie Willem van Oranje was, is een canonvraag. Een referentiekader-vraag wil dat je weet dat Nederland een land is dat in de zestiende eeuw is ontstaan uit de opstand tegen Spanje. Tegen die achtergrondkennis kun je behalve Willem van Oranje ook vele anderen een plaats geven en hun rol op waarde schatten, vindt hij.

Hoe kun je leerlingen interesseren voor ontwikkelingssamenwerking? Als een docent aandacht aan ontwikkelingssamenwerking wil besteden, moet hij volgens Wilschut echt zijn best doen en goed afstemmen op zijn leerlingen. 'Het gaat er in de onderbouw om dat de docent de nog aanwezige fantasie en verbeeldingskracht van leerlingen weet te prikkelen. Onderbouwleerlingen hebben een romantische belangstelling. Ze komen zelf aan met films als *Troy*, *Alexander* of spannende documentaires op Discovery Channel. Geschiedenis moet spannend, spectaculair, concreet gepresenteerd worden, niet als een maatschappelijk probleem.

'Leerlingen zitten in een romantische fase waarin ze alles van iets willen weten. Het is de mentaliteit van de postzegelverzamelaar. Het verzamelen van kennis geeft ze het idee dat ze iets in hun macht hebben. De leerlingen proberen de uitersten van de werkelijkheid in hun greep te krijgen, zonder interesse in stelsels en structuren. Kijk je met die kennis van leerlingen vervolgens naar de teksten in de geschiedenisboeken, dan zie je dat ze allemaal op elkaar lijken en ongelofelijk saai zijn. Teksten bestaan uit een regelige mededelingen. Dat kan veel

beter. Verhalen over sultans, historische helden als Columbus, of Multatuli's *Saïdjah* en *Adinda* zullen onderbouwleerlingen wel interesseren. Maar het is de vraag of via die verhalen een link met ontwikkelingssamenwerking te leggen is.

Ontwikkelingssamenwerking als probleem is niet interessant voor ze.'

In de bovenbouw zitten leerlingen in een fase waarin ze wel op problemen als ontwikkelingssamenwerking aanspreekbaar zijn. Ze zoeken en ontdekken in deze ideologische fase grote stelsels en principes die alles verklaren, aldus Wilschut.

'Het marxisme is bijvoorbeeld zo'n simpele, holistische theorie. Het gaat om een particuliere beleving van ideologie. In welk stelsel geloof ik eigenlijk? Socialisme en liberalisme worden dogma's. Moslims kunnen op die leeftijd hun geloof herontdekken.

Het kortzichtige karakter van de ideologische fase kan gevaarlijk zijn. Het is daarom te hopen dat uiteindelijk na de middelbare school eenieder de ironische fase bereikt, leert relativiseren en gaat inzien dat er meerdere kanten zitten aan een zaak.'

Zowel de boeken van de onderbouw als die van de bovenbouw deugen niet, volgens Wilschut. Ze zijn te saai en te glad. Door de werkboeken verwordt geschiedenis tot het maken van invuloefeningen in plaats van dat leerlingen ergens over praten. Het gaat erom dat je als docent de juiste formule kiest. De jonge leerlingen kun je bereiken met verhalen. De oudere leerlingen moet je intrigeren en aan het denken zetten. 'Breng ze in verwarring, in opstand of verontrust ze. Kies een opvallende invalshoek of een verrassend perspectief dat discussie uitlokt. Lagerhuisachtige debatten met controversiële stellingen zijn een populaire formule onder jongeren.'

Liever MTV

Corry de Loenen is binnen het ministerie van Buitenlandse Zaken al meer dan tien jaar verantwoordelijk voor de productie van publieksmiddelen over ontwikkelingssamenwerking gericht op jongeren. Ze is steeds bezig met de vraag op welke manier ze jongeren het beste kan

bereiken. Daarbij maakt ze gebruik van jongerenonderzoek, heeft ze contacten met scholen en test ze publieksmiddelen bij klankbordgroepen van jongeren. Die ervaringen hebben haar afgebracht van het idee om ontwikkelingssamenwerking vooral via de school bij de jongeren onder de aandacht te brengen. Ze kiest liever voor meer populaire middelen: MTV, radio 538, de popgroep Blöf, televisie en bioscoopfilms.

De sandwich-formule, het vermengen van informatie en entertainment, is volgens haar het meest succesvol. Jongeren voelen zich meer aangesproken en vinden het leuker als ze buiten de klas met ontwikkelingssamenwerking in aanraking komen.

Voorheen probeerde het ministerie middelbare scholieren te bereiken met een op de doelgroep gericht blad *Kids*. Omdat dat blad veel geld kostte en niet echt effectief was, heeft het ministerie sinds 1998 een eigen rubriek van vier pagina's in het populaire scholierenblad *Pauze* onder de titel 'No Kidding'. Thema's zijn de gelijkheid van mannen en vrouwen, seksuele rechten, of de rol van onderwijs bij armoedebestrijding. Dankzij het lezersonderzoek van *Pauze* blijft het ministerie bovendien goed op de hoogte van de kennis en interesses van de jongeren.

Voor kinderen van 10 tot 14 is er al dertig jaar het blad *Samsam* met veel foto's en verhalen over leeftijdgenoten in ontwikkelingslanden en dan gaat het zowel over het watertekort in Afrika als over het carnaval in Rio de Janeiro. Net als No Kidding verschijnt *Samsam* ook op een eigen website.

Voor volwassenen is er het blad *Internationale Samenwerking*, of liever IS. In november 2004 heeft dat blad een geheel nieuwe stijl gekregen, waardoor het hopelijk beter toegankelijk is geworden voor geïnteresseerde jongeren in de examenklassen van het vo.

Op verzoek van docenten is het ministerie van Buitenlandse Zaken toch maar weer begonnen met het uitgeven van lesmateriaal nu ontwikkelingssamenwerking een regulier

onderdeel is geworden van het examenprogramma Maatschappijleer-2 van havo en vwo. Een aantal docenten maatschappijleer merkte dat er weinig actueel materiaal was over het onderwerp dat aansluit bij de beleavingswereld van jongeren. Op verzoek van de leraren is daarom in 2001 in samenwerking met Alice O, een conglomeraat van instellingen tegen discriminatie, de educatieve cd-rom *Click the Globe* ontwikkeld. Van Loenen: *'De eerste oplage van tienduizend exemplaren was al snel vergeven. In januari 2005 is een tweede, compleet vernieuwde versie verschenen. De cd-rom gaat over thema's als onderwijs, vrede, veiligheid en goed bestuur, handel, milieu en water, en bevat zowel informatie als experimenten die leerlingen kunnen uitvoeren. Leraren kunnen 25 gratis exemplaren aanvragen. Mogelijk verschijnt het materiaal ook op internet.'*

Conclusie

Wereldoriëntatie wordt almaar belangrijker in het onderwijs. Vakken als aardrijkskunde, geschiedenis, maatschappijleer en economie zijn (organisatorisch en inhoudelijk) verstrengeld geraakt. De integratie van Europa en opkomst van landen als China en India zal er toe leiden dat het nationale en westerse perspectief dat nu nog hoogtij viert in het voortgezet onderwijs langzaam maar zeker vervangen zal worden door een Europees en mondiaal perspectief. Landen buiten het Westen doen er steeds meer toe, dus ook hun geschiedenis en de geschiedenis van hun sociale, economische, politieke en culturele ontwikkeling. Een onderwerp als ontwikkelingssamenwerking is niet onderdeel van een specifiek vak als aardrijkskunde of geschiedenis. Maar juist met het oog op voornoemde trend kan het bij uitstek het geschiedenisonderwijs bijdragen aan de kennis van en discussie over ontwikkelingsvraagstukken door achterliggende normatieve vragen te verwoorden en de geschiedenis te verbinden met de actualiteit.

Omdat de huidige lesmethodes over het algemeen niet expliciet ingaan op thema's uit de ontwikkelingssamenwerking, hangt het van de individuele docent af of en hoe er in de

klas aandacht aan besteed wordt. En dan geldt de vraag: gaat het om de kennis, het engagement of het debat?

De ene docent voelt zich misschien aangesproken door de geëngageerde, wat dirigistische visie van Ritzen en zal zich vooral richten op kennisoverdracht en het verruimen van de horizon van de leerlingen. Voor een ander gaat het er vooral om, zoals Wilschut propageert, aansluiting te zoeken bij de beleavingswereld van jongeren en debat uit te lokken. Ook Van Loenen neemt de beleavingswereld van jongeren als uitgangspunt. Het idee van Ritzen dat de school het voornaamste platform voor kennisoverdracht over ontwikkelingssamenwerking zou moeten zijn, is in haar optiek passé. Zij verwacht veel meer van rolmodellen in populaire media als MTV voor het betrekken van jongeren in deze problematiek en het overbrengen van engagement.

Wat deze drie invalshoeken echter gemeenschappelijk hebben, is dat het onderwerp ontwikkelingssamenwerking allesbehalve ouderwets, rood of zielig is. Integendeel, het is een uiterst modern onderwerp, of liever nog, een actuele manier van kijken naar historische en maatschappelijk ontwikkelingen in de wereld én in Nederland.

Een blik achter de schermen van het kabinet Den Uyl (1973-1977)

CHARISSA FEIKEN

Samenwerken doe je samen

Dit klinkt als een open deur, maar het blijkt toch geen vanzelfsprekendheid te zijn. Dat samenwerken niet altijd gemakkelijk is, heeft iedereen wel eens ervaren. Als de wil bij één van de partners ontbreekt, als de opvattingen over het te bereiken doel sterk uiteenlopen, of als er van mening wordt verschild over de middelen waarmee de gestelde doelen te bereiken zijn, wordt samenwerken al snel problematisch.

Met behulp van het nieuwe deel 4 van de bronnenpublicatie Nederlandse Ontwikkelingssamenwerking wordt dit duidelijk gemaakt aan de hand van enkele kwesties die speelden tijdens het kabinet Den Uyl.

Dat aan de vorming van het eerste en tevens laatste kabinet Den Uyl in 1973 een zeer lange (in)formatieperiode voorafging maakte duidelijk dat de uiteindelijke coalitiepartners – met aan de ene kant de ARP en KVP en aan de andere kant de PvdA, D'66 en PPR – een moeizame samenwerking tegemoet zouden gaan. Het kabinet viel dan ook in maart 1977, met de finish in zicht. Binnen het kabinet bestonden strubbelingen tussen ministers van verschillende partijen, maar ook tussen leden van dezelfde partij. Binnen de PvdA bestond een twee-

deling tussen de 'oude' PvdA en 'nieuw links'. Vertegenwoordiger van nieuw links was Jan Pronk als minister van Ontwikkelingssamenwerking.

Hij botste regelmatig met Max van der Stoep, de meer behoudende PvdA minister van Buitenlandse Zaken, onder andere over het te volgen beleid ten aanzien van Indonesië. De KVP minister van Economische Zaken Ruud Lubbers had ook regelmatig aanvaringen met minister Pronk, met name over de afbakening van bevoegdheden.

Deze competentiekwesties over het buitenlandse economische beleid speelden gedurende de gehele zittingsperiode van het kabinet een rol. Een mooi voorbeeld is de kwestie van de zogenaamde politieke missies naar ontwikkelingslanden. De afspraak was dat het ministerie van Economische Zaken afgevaardigden

meestuurde op bestedingsmissies. Minister Pronk was echter van mening dat Economische Zaken te veel gericht was op de Nederlandse belangen en minder op de belangen van de ontwikkelingslanden. Hij stuurde liever politieke missies aangezien daar geen ambtenaren van Economische Zaken in hoefden worden opgenomen. In de praktijk bleek het echter gewoon om bestedingsmissies te gaan met een politiek sausje. De ambtelijke top van Economische Zaken was woedend en wilde dat minister Lubbers zou ingrijpen via de minister-president. Lubbers stelde uit praktische overwegingen voor toch maar een compromis te sluiten: 'Joop, (...). Gesprek heeft weinig zin; de zaak lijkt mij daar te duidelijk voor. Ik heb geen behoefte Jan te beschuldigen en de zaak is bij E.Z. zo 'heet' dat mij dit bestuurlijk nog het beste lijkt'.

Charissa B. Feiken was als onderzoeker bij het Instituut voor Nederlandse Geschiedenis betrokken bij de bronnenpublicatie Nederlandse Ontwikkelingssamenwerking.

Bronnenpublicatie

Het bovenstaande citaat is niet alleen te vinden als handgeschreven notitie in het archief van het kabinet van de minister-president in het Nationaal Archief, maar ook in het in 2005 te verschijnen vierde deel van de serie *Nederlandse ontwikkelingssamenwerking 1945-1977. Bronnenuitgave* van het Instituut voor Nederlandse Geschiedenis.

De delen 1 (1945-1963) en 2 (1964-1967) zijn reeds verschenen en in 2005 zal tegelijk met deel 4 ook het derde deel, dat de periode 1967-1973 behandelt, verschijnen. In deel 4 komen de jaren 1973-1977 aan bod, om precies te zijn de zittingsperiode van het kabinet-Den Uyl.

In deze delen komt duidelijk naar voren hoe moeilijk het eigenlijk is om tot een vruchtbare samenwerking te komen, op zowel nationaal als internationaal niveau.

In 1998 begon het Instituut voor Nederlandse Geschiedenis in opdracht van de toenmalige minister voor Ontwikkelingssamenwerking Jan Pronk aan de serie bronnenuitgaven over ontwikkelingssamenwerking. De serie moest de beleidsvorming weergeven op rijksoverheidsniveau van de Nederlandse ontwikkelingssamenwerking in de periode 1945-1977. In de vier boekdelen is ongepubliceerd materiaal uit verschillende archieven opgenomen waarmee de hoofdlijnen van het gevoerde beleid worden weergegeven. Voor het onderzoek is hoofdzakelijk

gebruik gemaakt van de archieven van het ministerie van Buitenlandse Zaken, maar ook die van het ministerie van Economische Zaken en van de ministerraad (aanwezig op het Nationaal Archief) zijn onderzocht.

In feite is een dergelijke selectieve bronnenpublicatie slechts het topje van een enorme ijsberg. In dit topje is echter wel geprobeerd de kern weer te geven, de belangrijkste ontwikkelingen en besluiten. Uit de honderden meters archief zijn juist die stukken geselecteerd die een beeld schetsen van hoe beleid gemaakt wordt, én een ontwikkeling laten zien in het denken over ontwikkelingssamenwerking.

De bronnen geven zowel een beeld van de werking van de Nederlandse overheid, als van de heersende moraal, de tijdgeest. Zodoende zijn ze op verschillende manieren te gebruiken. Door een bepaalde kwestie te volgen, bijvoorbeeld hulp aan Suriname, kan aanschouwelijk worden gemaakt hoe het ontwikkelen van beleid tot stand komt en welke (politieke) problemen hierbij komen kijken. Daarnaast is het mogelijk het huidige beleid in een context te plaatsen. Helaas kan dan geconstateerd worden dat een heleboel kwesties, zoals het schuldenprobleem, steeds terugkerende onderwerpen waren en dat er vooralsnog weinig vooruitgang is geboekt.

Naast de werking van de nationale politiek en de besluitvorming kan

aan de hand van de verschillende bronnen ook worden getoond hoe Nederland functioneerde op internationaal gebied. Ontwikkelingssamenwerking blijkt op verschillende niveaus plaats te vinden. Tussen steden, door middel van zogenaamde stedenbanden, tussen twee landen, oftewel bilaterale hulp, maar ook op multilateraal niveau, bijvoorbeeld via de VN.

Op dit multilaterale niveau was Nederland een belangrijke speler. Het Nederlandse beleid was over het algemeen vooruitstrevend in vergelijking met andere Europese landen. In de uitgaven staan verschillende voorbeelden hoe Nederlandse diplomaten moesten balanceren om niet te zeer van de andere westerse landen, met name de EEG-lidstaten, af te wijken zonder daarbij de ontwikkelingslanden teleur te stellen. Dat betekende veel compromissen sluiten en hele kleine stapjes zetten.

Vooraf in deel vier komt heel duidelijk naar voren hoe lastig dat was. Nederland had toen onder leiding van minister-president Den Uyl een zeer vooruitstrevende regering en met Jan Pronk een spraakmakende minister voor Ontwikkelingssamenwerking. Vooral de laatste kon zijn geduld nogal eens verliezen ten aanzien van zijn minder bevoegen collega's in de EEG-landen. Een voorbeeld.

Aan het begin van de EEG-Ontwikkelingsraad van 13 oktober 1975 had minister Pronk zijn collega's erop gewezen dat, nu de EEG in de zevende Speciale Algemene Vergadering van VN, die gewijd was geweest aan de ontwikkelingsproblematiek, de leiding had genomen, op haar een zware verantwoordelijkheid rustte om de *commitment to commit* waar te maken. In de loop van de vergadering bleek echter dat het niet mogelijk was om concrete afspraken te maken. Pronk was hierover zeer ontstemd en hield de vergadering vervolgens voor dat de EEG in New York kennelijk schijnheilig had opgetreden. In plaats van een klein stapje moest een pas op de plaats gemaakt worden, of, in de ogen van Pronk, een stap terug.

Een IGGI-meting in 1969. Voorzitter was minister voor Ontwikkelingssamenwerking Udink.

Indonesië

Dat minister Pronk kritisch was tegenover zijn westerse ambtgenoten betekende niet dat de betrekkingen met de verschillende ontwikkelingslanden zonder problemen waren. Tijdens zijn eerste ambtstermijn als minister voor Ontwikkelingssamenwerking (1973-1977) nam Pronk bijvoorbeeld een kritische houding aan ten aanzien van de mensenrechtensituatie in Indonesië. Deze kritiek ontging de Indonesische regering niet. Tot dan toe was de relatie met Nederland – weliswaar na een zeer moeizaam begin – vrij goed. Nederland was sinds 1967 voorzitter van de Inter-Gouvernementele Groep voor Indonesië (IGGI), waarin de belangrijkste donoren vertegenwoordigd waren en overleg pleegden met dit land over te verlenen hulp, en had zodoende een invloedrijke positie. Als voorzitter moest Nederland echter ook een min of meer onpartijdige houding innemen en dat viel moeilijk te rijmen met kritiek op de binnenlandse aangelegenheden van Indonesië. De tijdelijk zaakgelastigde van Nederland in Jakarta meldde op 17 december 1973 in een telegram aan minister Pronk: 'Tijdens gesprek 14 dezer op politieke afdeling VS ambassade kreeg medewerker inzage in rapport waarin melding werd gemaakt van demarche door Indon. ambassadeur Thajib (...) reeds daags na IGGI conferentie, n.a.v. zinsnede inzake politieke gevangenen in uw openingsrede IGGI. Aanhaken van politieke gevangenenkwestie werd door Thajib aangeduid als 'intolerable interference in internal affairs of Indonesia'. E.e.a. zou, aldus Thajib, voor de Indon. regering aanleiding

kunnen zijn zich nader te beraden over continuering uw voorzitterschap IGGI. In genoemd rapport werd voorts vermeld dat u ondanks zware druk van Indon. IGGI delegatie zou hebben geïnsisteerd op opname van passage over politieke gevangenen, daar het u anders tegenover uw achterban niet mogelijk zou zijn langer voorzitterschap te bekleden.'

Minister Pronk zegde toe een beleidsmemorandum inzake de ontwikkelingssamenwerking tussen Nederland en Indonesië op te stellen naar aanleiding van uitvoerige discussies in de Eerste en Tweede Kamer over de toepassing van de criteria bij de keuze van concentratielanden (landen waarop de Nederlandse ontwikkelingshulp zich concentreerde) in het algemeen en de toepassing hiervan op Indonesië in het bijzonder.

Deze criteria waren:

- 1) de mate van armoede;
- 2) de specifieke ongedekte behoefte aan hulp;
- 3) de mate van aanwezigheid van een sociaal-politieke structuur die een beleid mogelijk maakte dat er werkelijk op gericht was de situatie in eigen land te verbeteren, en waarborgde dat de hulp ten goede kwam aan de gehele samenleving.

Onder dit derde criterium viel ook de mensenrechtensituatie in een ontwikkelingsland. Als in een ontwikkelingsland mensenrechten werden geschonden zou dat betreffende land volgens het derde criterium dus geen hulp mogen ontvangen. En volgens een deel van de Kamer was dit in Indonesië het geval.

De toezegging om naar aanleiding hiervan een openbare beleidsnota op te stellen kon echter verstrekkende consequenties hebben. Nooit eerder was de mate van hulp officieel verbonden aan de mensenrechtensituatie. Vanuit het ministerie van Buitenlandse Zaken kwamen dan ook van verschillende kanten waarschuwingen dat dit een zeer zware aantasting van de Nederlands-Indonesische relatie tot gevolg zou hebben.

De secretaris-generaal van het ministerie, die tevens ambassadeur in Indonesië was geweest, schreef op 15 maart 1977 aan minister Pronk en minister Van der Stoep:

'Indonesië in het algemeen en President Soeharto in het bijzonder hebben van ons, de vroegere koloniale meesters, al deze jaren onvoorstelbaar veel geaccepteerd. De onbegrensde bereidheid om over zuiver interne zaken als politieke gevangenen te praten met Nederlandse bewindslieden, parlementariërs en pers, is m.i. uniek voor een ontwikkelingsland. Overvallen op de Ambassade in 1970 en op het Consulaat-Generaal in Amsterdam in 1975, aanslagen op de Ambassade,

Tegenstanders m.b.t. Indonesië: rechts Jan Pronk (OS) en links Max van der Stoep (BuZa).

demonstratieve samenkomsten en optochten van Molukkers, men heeft het alles geslikt. Ik vrees dat de emmer bijna vol is: een beleidsmemorandum waarin de Nederlandse Regering zich zo diepgaand met Indonesische zaken bezighoudt, zou de laatste druppel kunnen zijn. (...) Indien de opvattingen van de Regering over de eerbiediging van de mensenrechten, of het nu gaat om politieke gevangenen of om

Zes kilometer archiefdozen

BERT VAN DER ZWAN

Wie het verleden bestudeert heeft bronnen nodig. Hoe recenter dat verleden, des te lastiger het is die bronnen te kiezen. Ooggetuigen kijken kritisch mee over de schouder van de historicus en het aanbod van woord (en beeld) is natuurlijk overweldigend.

Hulpmiddelen zijn daarom altijd welkom. Een bronnenuitgave als *Nederlandse Ontwikkelingssamenwerking* is daar een voorbeeld van.

Het gaat hier om het beredeneerd publiceren van documenten die zich in de overheidsarchieven bevinden. Het is de bedoeling dat deze bronnenuitgave in inhoudelijke opzicht de weg wijst naar de belangrijkste schriftelijke overlevering met betrekking tot ontwikkelingssamenwerking, althans van overheidskant. Maar daarvoor moet eerst de weg worden teruggevonden in de enorme hoeveelheid papier die zich na 1945 bij het ministerie van Buitenlandse Zaken over dit en andere onderwerpen heeft gevormd.

Is die hoeveelheid paperassen, dat archief van het ministerie, wel goed toegankelijk?

Bij het beantwoorden van die vraag moet worden bedacht dat het ministerie in totaal zo'n twaalf strekkende kilometer aan archiefdozen herbergt. Naar schatting heeft ongeveer de helft daarvan betrekking op ontwikkelingssamenwerking. Het ministerie is voor het beheer van die massa gebonden aan wettelijke regels (de archiefwet) en een van die regels houdt in dat na een termijn van 'twintig jaar' een administratief afgesloten archief 'in ordentelijke staat' dient

te worden overgedragen aan het Nationaal Archief. Op deze manier proberen we in ons land het verleden te bewaren voor latere generaties. De archieven van de ministeries worden beschouwd als 'cultureel erfgoed'.

Gaat dat in de praktijk ook zo? Nee, de werkelijkheid is toch wel anders. Die termijn van 'twintig jaar' bijvoorbeeld, wordt bij het ministerie van Buitenlandse Zaken niet gehaald. Althans nu nog niet, maar het is wel de bedoeling dat het er ooit van komt. Er wordt bij het ministerie hard aan gewerkt. En die 'ordentelijke staat', tja, daarover houden de medewerkers van het ING zich wijselijk op de vlakte! Misschien kunnen zij zich nog het meest vinden in de omschrijving 'georganiseerde chaos'.

Toch is het in beginsel elke burger toegestaan om de archieven van het ministerie te bestuderen. Dat geldt dus ook voor al het materiaal dat betrekking heeft op ontwikkelingssamenwerking. Het ministerie heeft er zelfs al sinds jaar en dag een aparte studiezaal voor ingericht. Die studiezaal is vier dagen per week geopend.

Aan de daadwerkelijke inzage van dossiers en documenten gaat echter wel een schriftelijke toestemmingsprocedure vooraf. Onderzoekers krijgen toestemming voor inzage – of soms niet – in overeenstemming met de bepalingen van de Wet Openbaarheid van Bestuur (WOB).

optreden buiten de grenzen (Oost-Timor), zo zwaar moeten wegen dat opoffering van huidige en toekomstige Nederlandse belangen een gerechtvaardigde prijs wordt geacht, het zij zo. De enige voorwaarde is dat de Regering zich van die mogelijke consequenties volledig bewust is.'

Minister Van der Stoep voelde dan ook niets voor publicatie van de opgestelde nota. De val van het kabinet Den Uyl op 22 maart 1977 zorgde er vervolgens voor dat de nota niet gepubliceerd kon worden. Echter, in zijn tweede termijn als minister voor Ontwikkelingssamenwerking (1989-1994) bleef Pronk aan zijn kritische houding ten opzichte van de mensenrechtensituatie in Indonesië vasthouden. Dit resulteerde uiteindelijk in het verbreken van de ontwikkelingsrelatie door Indonesië met Nederland op 25 maart 1992 en het einde van het Nederlandse voorzitterschap van de IGGI.

Suriname

Indonesië was niet de enige ex-kolonie waarmee Nederland een problematische relatie had. Uit een verslag van de souschef van de Directie Ontwikkelingssamenwerking Suriname van het Ministerie van Buitenlandse Zaken van 26 januari 1976 over de eerste bijeenkomst van de gezamenlijke Commissie Ontwikkelingssamenwerking Nederland-Suriname blijkt duidelijk hoe moeilijk de samenwerking was tussen Nederland en het prilte onafhankelijke Suriname.

'Het Nederlandse gedeelte van de zitting van de Commissie werd door mij bijgewoond met enige verbazing en in zwijgen. Dit laatste niet zozeer vanwege het feit dat dit mij verzocht was en ook niet omdat ik niets te zeggen zou hebben, alswel vanwege de wijze waarop het overleg werd gevoerd. Het was eigenlijk een soort stomme verbazing. (...)

Het is zeker moeilijk praten met mensen die iets voorstellen en later telkens aannemen dat het al aangenomen is, die gestelde voorwaarden telkens onder de tafel doen verdwijnen, die de ene partij (Kabinet Suriname en Nederlandse Antillen) uitspelen tegen de andere (Buitenlandse Zaken) (...), die de urgentie van het moment telkens uitspelen, 'we moeten voorkomen dat we nu vast komen te zitten', die herhaaldelijk een beroep doen op vertrouwen, eer en geweten, die medelijden opwekken, 'ik kan daar niet goed tegen, het doet me echt pijn', die zich verontwaardigd tonen, 'alsof wij geen verantwoordelijkheidsgevoel hebben', en zelfs boos worden, 'U maakt mij voor leugenaar uit', en die daarbij een beroep doen op eerlijkheid en op wellevendheid van de andere kant, 'dezelfde égards die wij tegenover U aanleggen, legt U die alstublieft ook tegenover ons aan', en dan plotseling volkomen ongeïnteresseerd blijken, 'doe maar wat je wilt'.

25 november 1975: de premiers Den Uyl en Arron tekenen voor de zelfstandigheid van Suriname.

Voorafgaand aan de onafhankelijkheid op 25 november 1975 hadden uitgebreide onderhandelingen plaatsgevonden over onder andere de invulling van de toekomstige ontwikkelingshulp. De Surinaamse regering was van mening dat Nederland een speciale verplichting had ten opzichte van Suriname en dat tegenover 300 jaar koloniale bezetting een flinke financiële bijdrage behoorde te staan. Den Haag erkende weliswaar deze speciale verplichting, maar gezien het geringe inwonertal en hoge inkomen per hoofd van de bevolking in vergelijking met andere ontwikkelingslanden kon de omvangrijke steun die Suriname voor ogen stond eigenlijk niet gerechtvaardigd worden. En: volgens de Nederlandse regering behoorde Suriname als onafhankelijk land zich aan dezelfde regels te houden als de andere ontwikkelingslanden waarmee Nederland een bijzondere ontwikkelingsrelatie had. De Surinaamse regering ervoer deze regels als een neokoloniale bemoeienis en een belediging. Zij was prima in staat zelf te bepalen waaraan de ontwikkelingsgelden het beste besteed konden worden.

De Nederlandse en Surinaamse regeringen hadden niet alleen verschillende uitgangspunten met betrekking tot de ontwikkelingsrelatie, maar ook een verschillende manier van onderhandelen. De zakelijke Nederlandse benadering werd van Surinaamse zijde als kil en paternalistisch ervaren, terwijl – zoals uit bovenstaand citaat blijkt – van Nederlandse zijde weinig waardering bestond voor de emotionele manier

van opereren van de Surinamers. In feite ging het vanaf de allereerste onderhandelingen al fout. Op 24 oktober 1974 had de Surinaamse regering een lijst met projecten opgestuurd die gefinancierd zouden moeten worden uit het restantbedrag van het op dat moment nog lopende vijfjarenplan. Aangezien dit vijfjarenplan zou komen te vervallen na de onafhankelijkheid van Suriname moest dit bedrag opnieuw ingevuld worden. Volgens berekeningen van Nederlandse zijde was er nog een bedrag van 54 miljoen Surinaamse guldens over, maar van Surinaamse zijde was voor 133 miljoen aan projecten ingediend. Dit bedrag viel uiteraard verkeerd aan Nederlandse zijde, maar vooral het ontbreken van een toelichting op de ingediende projecten en het feit dat de projecten weinig gericht leken op de verbetering van de leefomstandigheden in Suriname en de economische positie van het land schoot bij het Kabinet van Surinaamse en Nederlands-Antilliaanse Zaken in het verkeerde keelgat. Van deze kant werd dan ook een norse brief opgesteld:

'Uit het bovenstaande moet ik dan ook concluderen dat alleen al vanwege het feit dat het totaalbedrag voor de ingediende projecten de beschikbare middelen verre overschrijdt, de projectenlijst in zijn totaliteit niet voor goedkeuring in aanmerking kan komen. (...) Daarbij moet mij van het hart dat de toelichtingen wel bijzonder summier zijn en dat op basis van dergelijke summie gegevens geen land ter wereld bereid gevonden zal worden om dergelijke bedragen aan ontwikkelingshulp toe te zeggen als thans wordt gevraagd.'

Na interdepartementaal overleg werd uiteindelijk een mildere brief gestuurd, maar de toon was gezet.

Aan de hand van diverse andere documenten wordt duidelijk dat de Nederlands-Surinaamse ontwikkelingsamenwerkingsrelatie wel haast gedoemd was te falen.

In 1982 trok de Nederlandse regering de hulp in naar aanleiding van de decembermoorden. Pas in 1992 werd de relatie weer officieel hersteld na de ondertekening van een vriendschapsverdrag. Maar de problemen uit het verleden bleken niet te zijn overwonnen. Een nieuw dieptepunt werd bereikt toen minister Pronk – voor de derde keer minister voor Ontwikkelingssamenwerking – op 13 november 1997 de toegang tot het land werd onttrokken.

Ten slotte

Samenwerkingsproblemen waren niet alleen beperkt tot het kabinet-Den Uyl, ook in de kabinetten daarvoor werd er van mening verschild, nam Nederland op het gebied van ontwikkelingshulp een bijzondere positie in en bestonden er fricties tussen regeringen.

Dit zal voor de periode na 1977 waarschijnlijk niet anders zijn. Wat naar voren komt in de documenten is namelijk dat de meeste conflicten tussen ambtenaren, tussen bewindslieden en tussen regeringen niet zozeer ingegeven werden door ideologische tegenstellingen, als wel door machtspolitieke motieven. Het betrof veelal een strijd om het vergroten van de persoonlijke of nationale invloedsfeer.

Tijdens het kabinet-Den Uyl werden deze conflicten nog eens versterkt door ideologische tegenstellingen, maar in essentie bleven het machtsconflicten.

Het is de bedoeling dat de serie bronnenuitgaven over de beleidsvorming van de Nederlandse ontwikkelingsamenwerking uitgebreid wordt met nog twee delen waarin de jaren 1978 tot 1989 aan bod komen. Dan kan ook een blik geworpen worden achter de schermen van de kabinetten Van Agt en Lubbers.

**Beleidsgeneraties
in de Nederlandse
ontwikkelingssamenwerking**

MARIEKE PEEK

Van Point Four tot Millennium Goals

Sinds de jaren vijftig is er in Nederland veel veranderd op het gebied van ontwikkelings-samenwerking. De improvisaties van na de dekolonisatie zijn vervangen door professioneel beleid. De geschiedenis van dat beleid laat echter bepaalde, soms zichzelf herhalende patronen zien. Trends verdwenen uit beeld maar keerden later weer terug.

Ongeveer 55 jaar geleden beloofde de president Truman in zijn inaugurele rede (1949) met het befaamde *Point Four* een forse hulpinspanning, gericht op de zich toen langzaam van het koloniale juk losmakende 'laag ontwikkelde landen'. Hiermee werd een begin gemaakt met de moderne ontwikkelingssamenwerking. De impuls die de Marshallhulp aan het opmerkelijke herstel van de West-Europese economieën na de Tweede Wereldoorlog had gegeven, sterkte westerse politici en economen in de mening dat met behulp van kapitaal- en kennisoverdracht dezelfde resultaten konden worden bereikt in de achtergebleven en vaak net gedekoloniseerde gebieden in Azië, Afrika en Latijns-Amerika.

Er ligt nu meer dan een halve eeuw achter ons. Die heeft niet gebracht wat in de eerste beleidsnotities in het vooruitzicht werd gesteld. Uit het *Human Development Report* van de Verenigde Naties uit 1996 blijkt dat

de welvaartsverhoudingen in de wereld zeker sinds 1960 alleen nog maar schever zijn geworden.

Beleidsombuiging

Typend voor de halve eeuw Nederlandse ontwikkelingssamenwerking zijn de beleidsombuigingen. Paradigma's zoals modernisering, structurele hervormingen, self-reliance en armoedebestrijding en secundaire thema's zoals basisbehoeften, doelgroepen, tweesporenbeleid, vrouwen en participatie hebben elk een tijd lang de discussie gedomineerd en zijn daarna weer minder prominent geworden. Volgens historicus Duco Hellema was het 'een komen en gaan van analyses, theorieën, bottlenecks en criteria'.

In dat komen en gaan van centrale uitgangspunten en thema's is een zekere lijn te ontdekken. In 1994 heeft Michiel de Vries, hoogleraar bestuurskunde aan de Radboud Universiteit Nijmegen, een theorie ontwikkeld over het ontstaan van beleidsveranderingen. De theorie verklaart en voorspelt deze in het licht van beleidsgeneraties.

Beleidsgeneraties kunnen omschreven worden als 'periodes waarin nieuw beleid op verschillende gebieden convergeert om aan dezelfde nieuwe eis te voldoen als een reactie op de vorige periode waarin dit kenmerk voornamelijk werd genegeerd'.

Een beleidsgeneratie is gekoppeld aan een generatie bestuurders. Er kunnen vier verschillende generaties herkend worden. Daarna begint de volgende cyclus. Een volledige cyclus neemt zo'n vijftig jaar in beslag.

De eerste beleidsgeneratie

De eerste beleidsgeneratie die onderscheiden kan worden in de geschiedenis van de Nederlandse ontwikkelingssamenwerking omvat de periode 1949-1965. De Nederlandse regering besloot in 1949 om voor de eerste keer een geldelijke bijdrage te leveren, en wel aan het technische hulpprogramma van de Verenigde Naties. Deze periode werd afgesloten met de aanstelling van de eerste minister van Ontwikkelingssamenwerking in 1965. Daarvoor had de minister van Buitenlandse Zaken ook os in zijn portefeuille gehad.

Marieke Peek is bestuurskundige.

Ministers en staatssecretarissen voor Ontwikkelingssamenwerking

Ontwikkelingssamenwerking valt binnen het ministerie van Buitenlandse Zaken. Dat heeft behalve een minister van Buitenlandse Zaken, een minister (soms een staatssecretaris) voor Ontwikkelingssamenwerking. Verder kunnen er nog een of meer staatssecretarissen zijn.

De eerste drie ministers voor Ontwikkelingssamenwerking – Bot (1965-1967), Udink (1967-1971) en Boertien (1971-1973) – werden aangeduid als minister zonder portefeuille, belast met de aangelegenheden betreffende de hulp aan ontwikkelingslanden.

Hun opvolgers Pronk (1973-1977), De Koning (1977-1981), Van Dijk (1981-1982), Schoo (1982-1986), Bukman (1986-1989), Pronk 2 en 3 (1989-1998), Herfkens (1998-2002) en Van Ardenne 2 (vanaf 2003) waren minister voor Ontwikkelingssamenwerking zonder meer. Er is twee keer sprake geweest van een staatssecretaris, van 1963-1965 was Diepenhorst dat, in het eerste kabinet Balkenende Van Ardenne (2002/2003).

In deze eerste beleidsgeneratie werd ontwikkelingshulp gezien als een incidentele zaak die in tijdsduur beperkt zou blijven, een uitvloeisel van de dekolonisatie. Er werd vooral gekeken naar het eigen belang en de voordelen die de ontwikkelingshulp op zou kunnen leveren voor de Nederlandse economie en werkgelegenheid. Daarnaast speelden verschillende politieke motieven een rol, zoals het voorkomen van prestigeverlies door het koloniale verleden en het tegengaan van de dreiging van de Koude Oorlog.

Structurele strategie

In 1966 besloot minister Bot in te zetten op meer bilaterale hulp. Daarmee werd de tweede beleidsgeneratie ingezet. Van 1965 tot 1972 nam de bilaterale hulp toe van 4,5 miljoen gulden naar 328 miljoen gulden. Het einde van deze generatie kwam in zicht met het aantreden van minister Boertien in 1971, die een meer progressieve uitbouw van het Nederlandse ontwikkelingsbeleid mogelijk maakte.

Vanaf 1963 werd er in de ontwikkelingssamenwerking gewerkt met

'meerjarenplanning'. In de beleidsnota van 1966 werd expliciet vermeld dat het bijstandsbeleid zou moeten veranderen van incidentele hulp tot een structurele ontwikkelingsstrategie. Door middel van een structuurbeleid werd gedacht een oplossing van het ontwikkelingsvraagstuk te geven.

Het geloof in de maakbaarheid van de samenleving, kenmerkend voor die tweede beleidsgeneratie, is duidelijk herkenbaar. En dat bleef natuurlijk ook gelden voor Nederland, want het denken over ontwikkelingsamenwerking bleef verbonden met het stimuleren van de Nederlandse economie.

Internationale economie en efficiëntie

De derde fundamentele beleidsverandering kwam begin jaren zeventig met de opkomst van een nieuwe generatie politici en het aantreden van minister Jan Pronk in 1973. Centraal stond de herverdeling van de welvaart en het ten goede laten komen van de hulp aan de armsten. Pronk wilde dat Nederland op het terrein van ontwikkelingsamenwerking internationaal gezien tot één van de koplopers zou gaan behoren. Om ontwikkelingslanden in staat te stellen tot 'self-reliance' streefde Pronk naar een Nieuwe Internationale Economie.

De ministers die Pronk opvolgden, De Koning en Van Dijk, brachten weinig veranderingen aan in de door Pronk vastgestelde doelstellingen. Wel hanteerde De Koning een zakelijkere benadering van de ontwikkelingsproblematiek en zwakte hij de progressieve hervormingen van Pronk af.

Met het aantreden van minister Schoo brak de vierde beleidsgeneratie aan met meer nadruk op efficiëntie. Hulp werd meer en meer uitbesteed totdat in 1988 de Inspectie Ontwikkelingssamenwerking te Velde (IOV) duidelijk maakte dat uitbesteding – de trend van de jaren tachtig – de kwaliteit van de ontwikkelingshulp niet altijd ten goede kwam.

Nieuwe wijn?

Vanaf de jaren negentig van de twintigste eeuw beginnen de beleidsuitgangspunten zich te herhalen. Bij sommige ministers keren elementen uit vorige beleidsgeneraties terug. In de periode van 1989 tot 1993 overheerste de doelstelling van duurzame armoedebestrijding en duurzame ecologische ontwikkeling, gericht op toekomstige generaties. Armoedebestrijding moest komen van onderop en daarbij werd een grote nadruk gelegd op autonomie van vrouwen. Daarnaast wees Pronk in de beleidsnota van 1990 op de lering die getrokken moest worden uit de val van de Berlijnse Muur. Ontwikkeling diende gepaard te gaan met vrijheid, democratie en respect voor de mensenrechten. Bovendien bleef een hervorming van de internationale economische orde volgens Pronk noodzakelijk.

Na 1993 legde hij een grotere nadruk op noodhulp in conflictsituaties en het handhaven van de wereldvrede.

In 1998, bijna vijftig jaar na de officiële start van de Nederlandse ontwikkelingsamenwerking, keerde met het aantreden van Herfkens – voorheen verbonden aan de Wereldbank – weer de nadruk op effectiviteit van de ontwikkelingshulp terug. Dit leidde onder meer tot een drastische verlaging van het aantal landen waaraan Nederland hulp gaf. Van Ardenne, die in 2002 aantrad als minister van Ontwikkelingsamenwerking, gaf aan het beleid van Herfkens in grote lijnen voort te willen zetten. Kwantificeerbaarheid en meetbaarheid van de hulp kwamen voorop te staan. Daarnaast haalde Van Ardenne Pronks kernbegrip uit 1990, 'duurzame armoedebestrijding', weer uit de kast.

Een belangrijke lange termijn-richtlijn in het huidige Nederlandse ontwikkelingsamenwerkingsbeleid wordt gevormd door de 'Millennium Development Goals', waarin onder meer staat dat in 2015 de structurele armoede moet zijn gehalveerd. Om de doelstellingen te kunnen halen, worden democratie bevorderende beleidsinstrumenten ingezet, zoals 'ownership' en 'partnerschap'.

Kernpunten van het huidige beleid

Het huidige Nederlandse ontwikkelingsamenwerkingsbeleid koerst op het behalen van de acht Millennium Ontwikkelingsdoelen die vijf jaar geleden zijn vastgesteld. Dat is een uiterst ambitieuze en idealistische doelstelling. Volgens De Vries' theorie van beleidsveranderingen zouden we na ruim 55 jaar (een volledige beleidscyclus) inderdaad wel weer eens toe kunnen zijn aan een fase van idealisme en humanitaire betrokkenheid.

Zoals Marieke Peek hiervoor heeft aangegeven, bouwt de huidige minister van ontwikkelingssamenwerking Agnes van Ardenne voort op het beleid van haar voorgangers. Zoals Jan Pronk ziet zij duurzame armoedebestrijding als het primaire doel van de ontwikkelingssamenwerking en zij benadrukt, zoals Eveline Herfkens, het belang van een aantoonbaar effectieve inzet van financiële middelen.

Om de Millennium Ontwikkelingsdoelen te halen, stimuleert Van Ardenne sinds haar aantreden in 2002 partnerschappen met maatschappelijke organisaties, bedrijven en kennisinstellingen (het Sephis-programma is hier een voorbeeld van). De idee hierachter is dat alleen geld geven niet volstaat. Succesvolle ontwikkelingssamenwerking vergt voortdurende actie om de politieke wil van rijke en arme landen te beïnvloeden, om voor arme landen kansen op de wereldmarkt te creëren en

om in die landen actief bij te dragen aan vrede en veiligheid. En dat lukt niet als overheid op afstand met een ambitieus beleidsprogramma.

Nederland geeft jaarlijks 0,8% van het Bruto Nationaal Product (BNP) aan armoedebestrijding uit (waarvan 0,1% voor milieu). Daarmee voldoet

2: Gaan alle jongens en meisjes naar school

Nederland streeft ernaar om uiterlijk in 2007 15 procent van het totale Nederlandse ontwikkelingsbudget te besteden aan onderwijs. Landen met serieuze onderwijsplannen krijgen steun bij de ontwikkeling en uitvoering. Het gaat er ook om de gelijkheid tussen jongens en meisjes op scholen daadwerkelijk te bevorderen. Zo heeft het ministerie van Onderwijs in Eritrea weliswaar een beleidsplan voor de onderwijssector waarin staat dat er rekening gehouden moet worden met de specifieke behoefte van meisjes en vrouwen in het onderwijs, maar in de praktijk blijkt dat de deelname van meisjes aan het basisonderwijs in Eritrea sinds het einde van de jaren negentig nauwelijks is toegenomen en in het voortgezet onderwijs zelfs is afgenomen.

De Nederlandse ambassade in Eritrea gaat programma's ondersteunen die vrouwen bewust maken van hun rechten en voorzien in de opzet van regionale netwerken voor de emancipatie van vrouwen.

Millennium ontwikkelingsdoelen

In 2015:

1. Zijn extreme armoede en honger uitgebannen
2. Gaan alle jongens en meisjes naar school
3. Hebben mannen en vrouwen dezelfde rechten
4. Is kindersterfte sterk afgenomen
5. Sterven er minder vrouwen door zwangerschap
6. Is de verspreiding van ziektes als aids en malaria gestopt
7. Leven meer mensen in een duurzaam leefmilieu
8. Is er meer eerlijke handel, schuldenverlichting en hulp

Meer weten?

www.minbuza.nl/ontwikkelings-samenwerking

het als één van de weinige landen aan de internationaal afgesproken norm. De helft van het geld gaat naar Afrika.

Er worden op het ogenblik met 56 landen ontwikkelingsrelaties onderhouden. Daarvan hebben 14 landen een exitstatus. De ontwikkelingsrelatie wordt hier snel afgebouwd. Aan 6 landen wordt op humanitaire gronden hulp verstrekt.

Met 36 zogenaamde partnerlanden werkt Nederland bilateraal aan initiatieven voor beter bestuur met aandacht voor mensenrechten en een ondernemingsklimaat dat werk en inkomen bevordert. Die partnerlanden zijn geselecteerd met als uitgangspunt de continuïteit van (bestaand) beleid. Daarnaast gelden criteria als de mate van armoede, de kwaliteit van beleid en bestuur, de

omvang en toegevoegde waarde van de Nederlandse ontwikkelings-samenwerking, alsmede overwegingen van buitenlands beleid.

Het zijn: Afghanistan, Bosnië-Herzegovina, Georgië, Kenia, Nicaragua, Suriname, Albanië, Burkina Faso, Ghana, Macedonië, Pakistan, Tanzania, Armenië, Colombia, Guatemala, Mali, Palestijnse Autoriteit, Uganda, Bangladesh, Egypte, Indonesië, Moldavië, Rwanda, Vietnam, Benin, Eritrea, Jemen, Mongolië, Senegal, Zambia, Bolivia, Ethiopië, Kaapverdië, Mozambique, Sri Lanka, Zuid-Afrika

In het kader van het programma 'thematische medefinanciering' (TMF) steunt Nederland de initiatieven van thematisch gespecialiseerde organisaties die zich samen met én ter versterking van lokale organisaties inzetten voor het maatschappelijk middenveld en voor bestrijding van armoede.

Het TMF-programma bestaat sinds 2002 en is gebaseerd op de beleidsnotitie *Civil society en structurele armoedebestrijding* uit 2001. Een van de belangrijkste inzichten die in deze beleidsnotitie zijn verwoord, is dat duurzame armoedebestrijding onlosmakelijk verbonden is met de ontwikkeling van het maatschappelijk middenveld ter plaatse.

Ontwikkelingssamenwerking is dus gericht op het beïnvloeden en stimuleren van het autonome ontwikkelingsproces van die maatschappelijk middenveld organisaties (civil societies).

Armoede wordt hierbij niet alleen opgevat als een gebrek aan voedsel of andere materiële zaken, maar ook als machteloosheid en kwetsbaarheid van specifieke groepen of de fysieke leefomgeving.

Periodiek meet en evalueert een onafhankelijke partij de doelmatigheid en doeltreffendheid van de activiteiten van de samenwerkingspartners. Zo houdt Nederland wat betreft de efficiëntie (en in zekere mate ook de effectiviteit) van de ontwikkelingssamenwerking de vinger zo goed mogelijk aan de pols.

7: Leven meer mensen in een duurzaam leefmilieu

Nederland wil voor 2015 50 miljoen mensen voorzien van veilig drinkwater. Slechte sanitaire voorzieningen en te weinig of te vervuild drinkwater vormen in veel ontwikkelingslanden een steeds urgenter probleem. Zo ook in de Tihama, de kuststrook aan de Rode Zee in Jemen. Door de landbouwactiviteiten is het grondwaterpeil gedaald en zijn de drinkwaterbronnen verzild. Nederland helpt met het Support Rural Water Supply (SURWAS)-programma dorpen in Jemen om op een duurzame manier om te gaan met de drinkwaterbronnen. Er worden kleinschalige watervoorzieningen aangelegd, zoals een pomp/bron-watertank, distributienetwerk, huis- of compoundaansluitingen en een watermeter. De gemeenschap wordt getraind om het beheer en onderhoud van de installaties zelf uit te voeren. Het bereik van de kleinschalige watervoorzieningen en sanitatie systemen varieert van enkele honderden tot vijftienduizend mensen.

De woestijnachtige vlakte langs de kust van de Rode Zee in Jemen.

Het programma Sepsis: alternatieve geschiedschrijving uit het Zuiden

DOOR MEIKE BOKHORST

Niet alleen in de westerse wereld wordt historisch onderzoek gedaan naar ontwikkelingssamenwerking en de geschiedenis van ontwikkelingslanden, ook in het Zuiden zijn onderzoekers bezig om de ontwikkelingsvraagstukken in historisch perspectief te bezien. Vanuit Nederland is er een programma opgericht om vooral jonge historisch onderzoekers uit het Zuiden te stimuleren een bijdrage te leveren aan het ontwikkelingsdebat. Vanaf 1994 heeft het Sepsis programma (South-South Exchange Programme for Research on the History of Development) een netwerk opgebouwd tussen zuidelijke landen, dat is gericht op vergelijkend historisch onderzoek naar lange termijn ontwikkeling.

Sepsis besteedt aandacht aan thema's als identiteit, natievorming, burgerschap, etniciteit, democratie en moderniteit. Dankzij dit programma wordt er meer ruimte geboden aan zuidelijke visies op het ontwikkelingsdebat naast de vele westerse visies. Ook gemarginaliseerde groepen, zoals vrouwen, culturele minderheden en sociale bewegingen, worden in staat gesteld hun visie op de geschiedenis naar voren te brengen. Het monopolie dat de regering in sommige landen heeft op de geschiedschrijving wordt zo doorbroken. Sepsis heeft dus expliciet tot doel om alternatieve geschiedenissen te schrijven. Dat gebeurt onder meer door het bieden van trainingen aan jonge historici,

het verstrekken van kleine beurzen voor eenjarige projecten rondom bijvoorbeeld oral history en grotere subsidies voor promotie- en postdoctoraal onderzoek. Zo deed Dr. Pratyoush Onta uit Kathmandu als postdoc onderzoek naar de nationale debatten over de Nepalese cultuur en identiteit. Promovendus Jerome Egger van de Surinaamse Anton de Kom Universiteit vergeleek de natievorming van Guyana en Suriname tussen 1900 en 1940. Een korter project was bijvoorbeeld het archiveren van de oorlogservaringen van Sri Lankaanse vrouwen.

Op de website van Sepsis zijn veel van deze publicaties gratis te downloaden. In het elektronische magazine, dat drie keer per jaar vanuit Calcutta wordt verspreid, staat informatie over de activiteiten en interviews met bekende zuidelijke historici.

Door het organiseren van regionale workshops met groepen activisten en beleidsmakers probeert Sepsis een breder publiek te bereiken.

Dat het historisch onderzoek vooral ook maatschappelijke doelen heeft, zoals traumaverwerking en stimulering van het maatschappelijk debat, blijkt onder meer uit de bijdrage van Patricia Valdes uit Argentinië in de nieuwsbrief van januari 2004, waarin ze schrijft over het Memoria Abierta's Oral Archive. Ze wilde de historische bronnen uit de tijd van de militaire dictatuur van de jaren zeventig en tachtig ook toegankelijk maken voor jongeren en richtte daarom een virtuele tentoonstelling in.

'The object of our virtual exhibition, which we call 'Other Voices of History' is to increase the younger generation's knowledge of recent history, transmitting the experience of State terrorism to them via previously unheard sources. The exhibition also provides tools for maintaining collective memory and aims to motivate young people to have an active attitude towards the defence of human rights.'

Het ministerie van Buitenlandse Zaken ondersteunt Sepsis jaarlijks met 750.000 euro. Het secretariaat van het programma is ondergebracht in Amsterdam bij het Internationale Instituut voor Sociale Geschiedenis, in Dakar (Senegal), Calcutta (India) en Bahia (Brazilië). Sinds de oprichting in 1994 zijn er 118 projecten uitgevoerd.

Voor meer informatie en een abonnement op het elektronische magazine: www.sephis.org

Armoedebestrijding of ontwikkelings- samenwerking?

Ik vermoed dat sommigen deze titel perfect zullen begrijpen en anderen niet. En ik vermoed dat de grens ergens tussen twee generaties loopt. Aan de ene kant jongeren die denken dat we 'goed bezig' zijn als we proberen de armoede uit de wereld te helpen. Aan de andere kant de ouderen die zich herinneren dat het vroeger over 'ontwikkeling' ging, met industrialisering of de zelfbeschikking van volken. Feit is dat alles tegenwoordig draait om armoedebestrijding en millenniumdoelstellingen. Dit is een omslag in vergelijking met de jaren zestig en zeventig van vorige eeuw, toen we inderdaad aan economische en sociale ontwikkeling probeerden te werken. In dit artikel vindt u een overzicht van de belangrijkste veranderingen in het ontwikkelingsdenken, waarvoor ik te rade ga bij de meest belangrijke actoren: de Verenigde Naties en de Wereldbank.

Daarnaast wil ik proberen een verklaring te zoeken voor deze kentering.

Om alle misverstanden te vermijden, verduidelijk ik eerst een paar begrippen.

'Ontwikkeling', zo zal blijken uit dit verhaal, betekende vroeger een omvattend veranderingsproces van de politieke, de economische en de maatschappelijke structuren van een land. Ontwikkeling was bedoeld als collectief emancipatieproces en het streefdoel was om de kloof tussen arme en rijke landen te laten verdwijnen. Arme landen dachten immers

dat hun politieke onafhankelijkheid weinig zou betekenen als ze niet tegelijk economisch sterker zouden worden.

'Armoedebestrijding' is minder gericht op landen dan op individuen. Het gaat erom mensen tot een bepaalde minimale inkomensgrens te brengen (1 dollar per dag) en hen basisvoorzieningen te bezorgen, zodat ze op eigen benen kunnen staan.

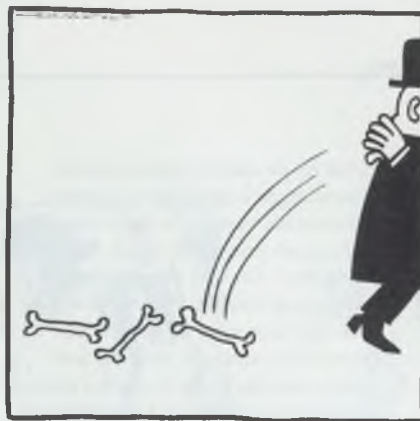
Prof.dr. F. Mestrum doceert sociologie aan de Université Libre de Bruxelles (ULB).

Wanneer vandaag de internationale instellingen over ontwikkeling spreken, is de kans groot dat ze eigenlijk armoedebestrijding bedoelen. Of misschien bedoelen ze economische groei, of een betere integratie van de arme landen in de wereldhandel. Nooit denken ze nog aan die collectieve emancipatie of aan het wegwerken van de kloof tussen rijk en arm. Hoe heeft die betekenisverschuiving plaats gevonden?

Vrede en ontwikkeling

Het ontwikkelingsdenken is vooral bij de Verenigde Naties ontstaan, meteen na de Tweede Wereldoorlog. Haar Handvest (art. 55) legt een beginsel vast dat vandaag weer af en toe wordt vermeld: om de vrede te handhaven is er ontwikkeling nodig. Uiteraard had men op dat ogenblik de gruwelen van de oorlog nog vers in het geheugen. Bovendien herin-

ma's voor economische ontwikkeling van de VN. Hoewel er in de jaren vijftig en zestig van de twintigste eeuw uiteenlopende theorieën ontstonden met betrekking tot ontwikkeling, hebben die wel allemaal een paar gemeenschappelijke kenmerken. Men ging uit van de 'achterstand' van de arme landen, en het doel was een 'ontwikkeling' naar het model van de rijke landen. Dat betekende in eerste instantie industrialisering, en daarvoor was geld nodig. Dat geld kon niet op de binnenlandse markten worden gevonden, en daarom moest dat tekort worden opgevangen door 'ontwikkelingshulp'. Toen de 'onzichtbare hand' wel heel erg onzichtbaar bleef in arme landen, besloot men dat de kenmerken van die economieën te verschillend waren van die van de rijke landen om er dezelfde mechanismen mogelijk te maken. Vandaar dat men dacht aan

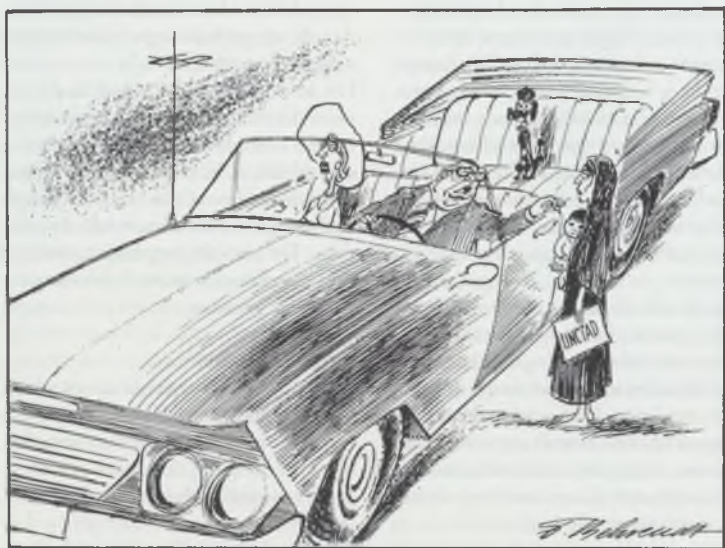
Opland in de Groene over de Unctad conferentie (mei 1972).

maar ook aan de hand van het gewicht van de primaire, de secundaire en de tertiaire sector. De bedoeling was om het aandeel van mijnbouw en landbouw, de primaire sector, te laten verminderen, ten voordele van de verwerkende industrie, en tenslotte van de dienstensector. De eisen van de nieuwe onafhankelijke, maar arme staten zijn lang dezelfde gebleven: industrialisering, overdracht van technologie, stabiele prijzen voor hun grondstoffen, een rechtvaardige ruilvoet, controle op multinationals, een aandeel in de internationale dienstemarkt en ontwikkelingshulp.

Tegelijk was er aandacht voor sociale kwesties. Vanaf het begin van de jaren vijftig werden er bij de VN rapporten geschreven over de sociale situatie in de arme landen. Men heeft het over honger, ziekten, ongetuurdheid, werkloosheid, enzovoort. Over 'armoede' wordt eigenlijk niet gepraat. En men heeft het meer over landen dan over mensen.

Basisbehoeften

In 1968 werd Robert McNamara voorzitter van de Wereldbank. Hij was minister van Defensie geweest in de VS, en kan dus een beetje beschouwd worden als de voorloper van de huidige kandidaat-voorzitter Wolfowitz. Hij gooide het roer om bij de Wereldbank en zette armoedebestrijding op de agenda. Zijn hoofdbekommernis was om de aandacht voor ongelijkheid tussen landen te verleggen naar aandacht voor ongelijkheid binnen landen. Veel succes heeft hij echter niet geboekt, want sociaal beleid was een interne aangelegenheid van de landen in kwestie, en die lieten geen inmenging toe.

Frits Behrendt. Ook wij hebben problemen, mevrouw! (Het Parool, 1974).

nerde men zich de verre oorzaken van het conflict, met name de beurskrach van de jaren dertig. In de eerste documenten van de VN over economische ontwikkeling heeft men het daarom vooral over de stabiliteit van het internationale economische systeem en over volledige werkgelegenheid.

Het ontwikkelingsdenken zelf komt het best tot uiting in de teksten van de Decennia, de tienjarenprogram-

uiteenlopende specifieke processen om de ontwikkeling op gang te krijgen. De 'ontwikkelingseconomie' was geboren.

In de jaren zestig en zeventig ging de aandacht dus vooral naar de 'modernisering' van de economische structuren. Ontwikkeling werd gemeten in termen van het BBP (het bruto binnenlands product, de waarde van de totale productie in een land),

Ook bij de andere internationale instellingen begon het tij te keren. Men stelde vast dat er wel economische groei was, maar dat de bevolking daar niet veel beter van werd. Men ging beseffen dat *'een arm land een land was waar de mensen arm waren'*. Vandaar dat men op zoek ging naar een formule om het economisch en sociaal beleid te integreren. Maar theoretisch geraakte men daar niet uit. Enkel de Internationale Arbeidsorganisatie (ILO) kon met een concreet plan uitpakken. Zij bepleitte een programma voor 'basisbehoeften', met aandacht voor werkgelegenheid.

De ontwikkeling ging dus veel minder snel vooruit dan men had gehoopt. Er was economische groei, maar onvoldoende. De bevolkingsgroei deed deze deels teniet. De inkomenskloof bleef toenemen.

In 1955 hadden de Derde Wereldlanden in Bandoeng besloten om meer samen te werken en zich af te zetten tegen de koloniale machten. Sinds hun onafhankelijkheid gebruikten ze de VN als forum om hun eisen naar voren te brengen. Dat leidde onder meer tot een aantal scherpe resoluties van de Algemene Vergadering, zoals een tekst over de economische rechten en plichten van staten.

In 1975 wordt ten slotte een resolutie over een nieuwe internationale economische orde goedgekeurd, maar zonder de steun van de rijke landen.

Crisis en structurele aanpassingen

De jaren zeventig vormen hoe dan ook een keerpunt in de geschiedenis van het ontwikkelingsdenken. In de rijke landen was begin jaren zeventig een economische crisis uitgebroken met de opheffing van het systeem van de vaste wisselkoersen. Eén jaar later verhoogden de olieproducerende landen de olieprijs met 300 procent. En mei '68 had ook een crisis tot gevolg, maar van een geheel andere aard. Er kwam aandacht voor milieuproblemen, de voorkeur begon uit te gaan naar kleinschaligheid en er werden vooral niet-materiële waarden verdedigd.

Het ongenoegen van de rijke landen over de gang van zaken bij de VN was groot. Resoluties van de Algemene Vergadering hadden weliswaar geen bindende waarde, maar de rijke landen hadden genoeg van al het gestook van de arme landen.

Het was uiteindelijk de oliecrisis die er op termijn toe heeft geleid dat de situatie grondig veranderde. De verhoogde olieprijs zorgde ervoor dat er ontzettend veel geld beschikbaar was, en dat werd gretig uitgeleend aan ieder die er om vroeg. De arme landen staken zich behoorlijk in de schulden, en toen begin jaren tachtig de rentevoet ging stijgen, waren ze niet langer in staat hun schulden terug te betalen.

De Wereldbank en het Internationaal Monetair Fonds (IMF) pakten toen uit met 'structurele aanpassingen', een streng neoliberal beleid dat de rol van de overheid volledig herschikte. Tegenwoordig spreken we over de 'consensus van Washington'. Het komt neer op een macro-economische stabiliteit door middel van een begrotingsevenwicht, inflatiebestrijding, terugtrekking van de overheid uit de nationale economie, privatisering van overheidsbedrijven, openstelling van de grenzen voor goederen en kapitaal, deregulering van de arbeidsmarkt, enzovoort. Dit beleid had ernstige sociale gevolgen in de ontwikkelingslanden. Ambtenaren en leraren werden massaal ontslagen. De sociale voorzieningen voor de bevolking verdwenen stilaan, nationale industrieën moesten de deuren sluiten wat veel werkloosheid tot gevolg had.

Unicef was de eerste internationale instelling die zware kritiek uitoefende op dit nieuwe beleid. Het kinderfonds van de VN pleitte voor een 'aanpassing met een menselijk gezicht' om de bevolking te beschermen tegen zoveel sociaal onheil.

Een nieuwe naam voor een oud beleid

1990 is een belangrijke datum voor het ontwikkelingsdenken. De Wereldbank centreerde haar jaarlijkse verslag over de ontwikkeling in de wereld rondom 'armoede'. Opvallend

is echter dat men niet sprak over een toename van de armoede in de wereld. Er waren eigenlijk ook helemaal geen cijfers beschikbaar. Toch vond men dat internationaal de prioriteit naar armoedebestrijding moest gaan. Men zag armoede – in een wereld van rijkdom – vooral als een ethisch probleem.

Het ontwikkelingsprogramma van de VN (UN Development Program) publiceerde in 1990 haar eerste verslag over 'menselijke ontwikkeling'. Dit werd gedefinieerd als een 'vergroting van de keuzemogelijkheden voor mensen', door een goede gezondheid, betere levensverwachtingen, onderwijs en gelijkheid tussen mannen en vrouwen. Het wilde een nieuw ontwikkelingsparadigma uitwerken, een beetje zoals in de jaren zeventig, maar ditmaal veel concreter. Men stelde een 'indicator voor menselijke ontwikkeling' voor die geheel andere resultaten liet zien dan de rangschikking van de landen volgens hun BBP.

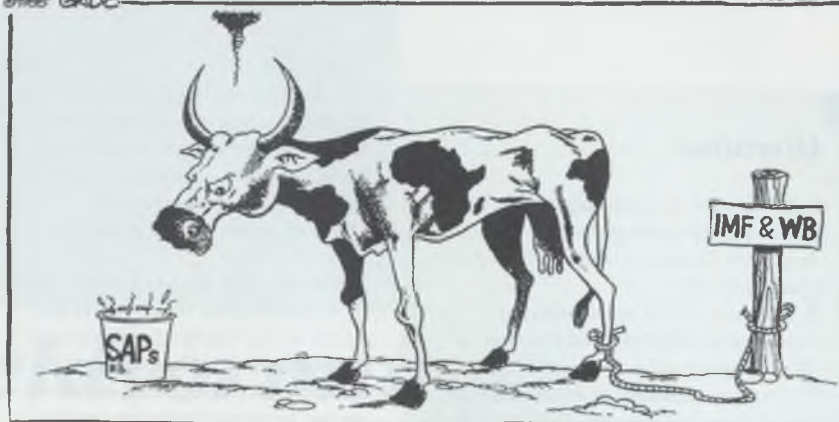
Dit veroorzaakte een schok in de ontwikkelingswereld, want er blijkt uit dat ook arme landen een goed sociaal beleid kunnen voeren. Toch werd deze 'menselijke ontwikkeling' snel vernauwd tot armoedebestrijding. De ambitieuze plannen werden niet opgeborgen, maar er was een prioriteit gekozen.

Doelstellingen

In 1995 organiseerde de VN voor het eerst een sociale top. De Conferentie van Kopenhagen over sociale ontwikkeling draaide rond drie thema's: armoede, werkgelegenheid en sociale integratie. De staatshoofden en regeringsleiders deden tien beloften om het actieprogramma uit te voeren. Ze verklaarden onder meer te willen streven naar volledige werkgelegenheid, een universele sociale zekerheid en sociale integratie.

Dit programma betekent geenszins een breuk met de neoliberale consensus van Washington, maar probeert er wel een sociaal beleid aan te koppelen dat ook de ongelijkheid kan tegen gaan.

Echter, nauwelijks één jaar later worden er bij de Organisatie voor Eco-

Daily Nation (Nairobi, Kenia) februari 1995; SAP's zijn de structurele aanpassingen van IMF en Wereldbank.

nomische Samenwerking en Ontwikkeling (OESO) 'internationale ontwikkelingsdoelstellingen' goedgekeurd. Die monden in 2000 uiteindelijk uit in de millenniumdoelstellingen: acht doelstellingen gericht op armoedebestrijding en een verbetering van de sociale indicatoren.

De eerste doelstelling is een vermindering met de helft van de extreme armoede tussen 1990 en 2015.

Dit programma staat heel ver af van het actieprogramma van Kopenhagen. Het is rond deze MDG's (*Millennium Development Goals*) dat in september 2005 een VN-top zal worden gehouden en het zijn deze doelstellingen die nu worden voorgesteld als een ambitieus ontwikkelingsprogramma.

Armoedebestrijding?

Wie dit hele verhaal leest kan niet anders dan vaststellen dat de ambities de afgelopen jaren voortdurend naar beneden zijn bijgesteld. Een halvering van de extreme armoede is moeilijk ambitieus te noemen. Volgens de Wereldbank zijn er nog steeds meer dan één miljard mensen die minder dan 1 \$ per dag verdienen. Jeffrey Sachs, de VN-verantwoordelijke voor dit millenniumprogramma noemt extreme armoede 'poverty that kills', Kofi Annan spreekt over 'a death sentence'. De millenniumdoelstellingen houden dus eigenlijk in dat je 500 miljoen mensen rustig laat sterven.

De millenniumdoelstellingen zullen ook niet gehaald worden. De armoede daalt enkel in China en India, twee landen die geenszins het beleid volgen dat door de Wereldbank en het IMF wordt voorgeschreven aan arme landen. In Latijns Amerika stagneert de armoede, hoewel er meer mensen aan het werk zijn dan twintig jaar geleden. Maar de lonen hebben zich nooit tot hun oude niveau hersteld. In Afrika blijft de armoede toenemen.

De reden hiervoor kan gezocht worden bij de nog steeds onverkorte toepassing van de consensus van Washington. Het zijn nog steeds dezelfde recepten die gelden voor

alle landen die goedkope leningen willen. Er wordt nog steeds geprivatiseerd en gedereguleerd. Vrijhandel, zo zegt men nu, zou de beste remedie zijn in de armoedebestrijding.

De Wereldbank kent de problemen en probeert er voortdurend oplossingen voor te bedenken die echter telkens langs het probleem heen gaan. Ze heeft het over goed bestuur, democratie en cultuur, maar nooit over het economisch model dat de grondslag vormt van haar beleid. In 2000 gaf ze een tweede groot armoedeverslag uit waarin armoede werd gedefinieerd als 'kwetsbaarheid' en een gebrek aan *empowerment*, subjectieve benaderingen die niet becijferd kunnen worden.

Met de invoering van het criterium 'goed bestuur' en de toepassing van het principe van *ownership* kan de schuld nu ook bij de arme landen zelf worden gelegd.

Het lijkt zeer aannemelijk dat men van arme landen ook een minimum aan gelijkheid en doelmatigheid en een gebrek aan corruptie vraagt. Toch is dit eerder cynisch in het licht van de structurele aanpassingen die van de regeringen werd gevraagd, waardoor overal bezuinigd moest worden. Van de weeromstuit is ook de sociale staat zwaar ondermijnd geraakt. De machtsverhoudingen zijn hierdoor grondig veranderd en de overheid wordt nu nog enkel als een soort manager gezien van af te handelen dossiers.

Ownership is een mooi beginsel dat ervan uitgaat dat programma's die van buitenaf worden opgelegd, nooit helemaal correct kunnen worden uit-

gevoerd. Het is beter dat regeringen zich eigenaar voelen van hun ontwikkelingsprojecten, aldus de Bank. Dat kan ervoor zorgen dat ze zich ook verantwoordelijk voelen voor een goede tenuitvoerlegging. Echter, het blijven wel degelijk de Wereldbank en het IMF die de pen vasthouden voor bijvoorbeeld de PRSP's ('Poverty Reduction Strategy Papers') die arme landen nu moeten indienen. Landen mogen en moeten eigenaar zijn, maar de Bank aanvaardt niet dat er programma's worden ingediend die afwijken van de Washington consensus.

Er is dus eigenlijk weinig veranderd sinds de jaren tachtig van vorige eeuw. Men heeft zeer veel geleerd over wat goed functioneert en wat niet, maar de eisen van de instellingen blijven dezelfde. Er werd een armoede-etiket gekleefd op de structurele aanpassingen, en als landen nu moeten bezuinigen, dan is het, zo zegt men, om hun arme mensen te helpen. Er wordt nog steeds gedereguleerd en geprivatiseerd. Minimumlonen moeten afgeschaft worden, omdat ze arme mensen niet ten goede komen. Sociale zekerheid moet geprivatiseerd worden, omdat arme mensen er niets aan hebben. Dienstensectoren, zoals watervoorziening, moeten geprivatiseerd worden, omdat de overheid de armen niet bereikt. En als de regeringen er niet in slagen goed bestuur in te voeren, dan wordt de hulpkraan dichtgedraaid.

Er werd officieel een einde gemaakt aan het voorwaardenbeleid, maar in de praktijk is de controle van de

Literatuur

G.A. Cornia et al. (ed), *Adjustment with a human face. Protecting the Vulnerable and Promoting Growth. A study by Unicef* (New York 1987).

R. Jolly et al., *UN Contributions to Development Thinking and Practice* (Bloomington and Indianapolis 2004).

F. Mestrum, *Armoede en Mondialisering. Over het nut van armoede in de nieuwe wereldorde* (Berchem 2002).

UNDP, *Human Development Report* (New York, United Nations, 1990).

World Bank, *World Development Report. Poverty* (Washington 1990).

World Bank, *World Development Report 2000/2001. Attacking Poverty* (Washington 2000).

World Bank, *Looking Back, Looking Ahead* (Washington 2004).

United Nations, *In Larger Freedom: towards development, security and human rights for all. Report of the Secretary-General*, doc. A/59/2005, 21 March 2005: www.un.org

Voor armoedestatistieken en Poverty Reduction Strategy Papers: www.worldbank.org/poverty

Wereldbank en van het IMF groter dan ooit. Elk aspect van het interne beleid van arme landen wordt gecontroleerd, elke begrotingslijn moet de armoedetoets doorstaan.

Na twintig jaar zou men mogen denken dat dit toch enig resultaat moet hebben gehad, in termen van armoedevermindering of meer groei. Niets is echter minder waar. De economische groei is nu kleiner dan in de periode 1960-1980. De armoede vermindert in China en India, maar blijft toenemen in Afrika. Wordt het geen tijd om het economisch model dan te bekijken? Om de schuldenlast te verminderen of kwijt te schelden? Om meer ontwikkelingshulp te geven?

Besluit

De armoedebestrijding van de internationale instellingen is geen nieuw beleid maar een voortzetting

van de 'structurele aanpassingen' van de jaren tachtig van de vorige eeuw. Dit beleid heeft nog evenveel zware sociale gevolgen, ondanks de eis van 'goed bestuur' en 'ownership'. De groei wordt er door afgeremd.

In theorie is het perfect mogelijk om de armoede uit te roeien, maar dit beleid is veel minder ambitieus dan het oude ontwikkelingsproject. Als ondertussen de ongelijkheid toeneemt, leven we dan in een rechtvaardiger wereld? En zelfs hiervoor is de politieke wil in de rijke landen niet aanwezig.

Van de oude eisen van de arme landen is niets overgebleven behalve de vraag naar meer hulp. Er wordt momenteel onderhandeld over een internationale belasting of over internationale leningen om de millenniumdoelstellingen toch te kunnen halen. Nochtans is het bedrag dat hiervoor vereist is slechts 0,45 tot 0,54 % van het BBP van rijke landen. Volgens het UNDP zal het met de huidige groei nog tot 2147 duren vooraleer in Afrika de extreme armoede met de helft kan worden verminderd.

Er zijn op het moment 54 landen die armer zijn dan ze in 1990 al waren. In 21 landen is de indicator voor menselijke ontwikkeling achteruit gegaan, iets wat vroeger maar zeer zelden gebeurde. In 34 landen is de levensverwachting achteruit gegaan. Van de 67 landen waarvoor er armoedecijfers zijn, is de armoede in 37 ervan gestegen. In 55 landen is de economie tussen 1980 en 1998 gekrompen.¹

De aidsepidemie speelt zeker een rol in de dalende levensverwachting, voor de achteruitgaande economie is vooral het beleid verantwoordelijk. De rijke landen besteden 50 miljard dollar aan ontwikkelingshulp en 900 miljard aan defensie. Mochten ze 900 miljard dollar aan ontwikkeling geven, aldus de voorzitter van de Wereldbank James Wolfensohn, dan zouden we wellicht geen 5 miljard voor defensie nodig hebben.²

De prioriteit van armoedebestrijding heeft vooralsnog drie gevolgen. Ten eerste wordt de aandacht afgeleid van economische ontwikkeling.

De economie is een deel van de natuur geworden, met wetten die we moeten respecteren maar niet kunnen veranderen. Armoede is een consensusthema, het is evident dat er meteen een grote maatschappelijke steun voor te vinden is.

Ten tweede werd met de armoedebestrijding ook een nieuw sociaal paradigma ingevoerd, weg van de universele logica van de verzorgingsstaten. En tenslotte heeft de armoedebestrijding een veel grotere controlebevoegdheid aan de internationale instellingen gegeven. Met armoedebestrijding als voorwendsel kunnen nog meer neoliberale hervormingen worden opgelegd. Door hun hoge schuldenlast kunnen de arme landen geen weerwerk meer bieden.

Dat lijkt me ook de verklaring te zijn voor de aanwezigheid van het armoedethema. Echte armoedebestrijdingsprogramma's heeft de Wereldbank niet. De 'Poverty Reduction Strategy Papers' gaan over alles, behalve over de manier waarop arme mensen aan een inkomen kunnen geraken. Het lijkt vooral een ideologisch offensief, een manier om een redelijk uniform politiek en economisch model in te voeren. Arme landen mogen er de laatste open vakjes van invullen, maar moeten binnen de krijtlijnen blijven die internationaal zijn vastgelegd.

Er was zeker kritiek mogelijk en nodig op de praktijk van het ontwikkelingsbeleid tot 1980. En dat beleid had zeker verbeterd kunnen worden. Nu echter werd het gewoon opgedoekt. En dat terwijl het VN-verteoog van de jaren zestig en zeventig vol prachtige principes en idealen staat die we best van onder het stof kunnen halen. Het dichten van de kloof tussen arm en rijk, de zelfbeschikking van volken, het respect voor alle internationaal erkende mensenrechten, zijn er de mooiste van.

Noten

1 UNDP, *Human Development Report 2003*, New York, UNDP, 2003, p. 2-3.

2 *Low levels of aid for poor 'unacceptable'*, FT.Com, Monday 26 April 2004 (<http://news.ft.com/servlet/>).

* Zie voor de cartoons blz. 40 van dit nummer.

**Wie een verentooi ziet,
denkt de indiaan erbij**

SUSAN LEGÈNE

Beeldvormings- processen

Ontwikkelingssamenwerking heeft betrekking op een geschiedenis van kolonialisme, modernisering en vooruitgangdenken. Vaak wordt dit beleid weggezet met het cliché van 'de koopman en de dominee'. Het is een oppervlakkige beeldspraak die ons ervan afhoudt verder te denken over de eventuele doorwerking van het Europese koloniale denken over etnisch verschil in hedendaagse Noord-Zuidrelaties.

Misschien is het een idee om de 'geschiedenis van ontwikkelingssamenwerking' in de klas langs twee sporen te behandelen. Het ene spoor is het politieke verhaal: de ontwikkelingssamenwerking als aspect van het Nederlandse buitenlandbeleid van na 1945. Het andere betreft een ideeëngeschiedenis die teruggaat tot in de koloniale tijd en doorloopt tot in ons huidige maatschappelijke debat over de Nederlandse natie. Ik zal dit hier toelichten met het Tropenmuseum als voorbeeld. Daarmee pleit ik er tegelijk voor om de leerlingen aan te moedigen niet louter naar zo'n museum te kijken als een plek waar hun door deskundigen via tentoonstellingen een les wordt geleerd, maar ook als een historisch fenomeen op zich.

Prof.dr. S. Legène is hoofd museale zaken van het KIT Tropenmuseum en hoogleraar cultuurgeschiedenis van Nederland, in het bijzonder de studie der voorwerpen, aan de UvA.

De acht millenniumdoelen

Millen
n i u m
doelen
2015

In 2000 hebben de 189 lidstaten van de Verenigde Naties afgesproken om voor 2015 de armoede te verminderen. Er zijn acht millenniumdoelen geformuleerd, waarin afspraken zijn gekwantificeerd en aan tijdstippen gebonden. In Nederland hebben ruim twintig maatschappelijke organisaties, zoals Novib en Cordaid, het Nederlands Platform Millenniumdoelen opgericht om campagne te voeren voor de naleving van de afspraken. De formulering van onderstaande doelen komt van de site van deze organisatie www.maakhetwaar.nl

1. Uitbanning van extreme armoede

Het aantal mensen dat in armoede leeft, is in 2015 tenminste tot de helft teruggebracht ten opzichte van 1990.

2. Alle kinderen naar de basisschool

Voor 2015 gaan alle kinderen in de wereld – zowel meisjes als jongens – naar de basisschool.

3. Gelijkheid van vrouwen en mannen

Bevordering van gelijke kansen voor vrouwen. Bijvoorbeeld: in 2005 gaan evenveel meisjes als jongens naar school.

4. Minder kindersterfte

In 2015 is het aantal kinderen dat in ontwikkelingslanden overlijdt voor de vijfde verjaardag met tweederde teruggebracht ten opzichte van 1990.

5. Minder moedersterfte

Het aantal vrouwen dat in het kraambed overlijdt, is vóór 2015 met driekwart verminderd ten opzichte van 1990.

6. Bestrijding hiv/Aids, malaria en andere ziektes
Vóór 2015 is de verspreiding van hiv/Aids, malaria en andere grote ziektes stopgezet en teruggedrongen.

7. Milieubescherming, veilig drinkwater en minder mensen in krottenwijken

Het aantal mensen dat geen toegang heeft tot veilig drinkwater is in 2015 gehalveerd ten opzichte van 1990. Verder zijn de levensomstandigheden van tenminste honderd miljoen bewoners van krottenwijken in 2020 verbeterd. Regeringen zetten zich blijvend in voor de bescherming van het milieu.

8. Wereldwijd partnerschap voor ontwikkeling

Alle regeringen in de wereld zetten zich in voor armoedebestrijding en maken heldere en eerlijke afspraken over goed bestuur en rechtvaardige handel. Er komt een oplossing voor het schuldenvraagstuk en rijke landen zorgen voor meer en betere hulp.

Vooropgesteld: de benadering van ontwikkelingssamenwerking als een ideeëngeschiedenis is niet bedoeld als relativisering van de achterliggende themarijk als zodanig. Bij ontwikkelingssamenwerking ging en gaat het om grote problemen, van lokaal tot mondiaal niveau.

Een van de centrale noties in het huidige debat hierover is het begrip duurzame ontwikkeling, oftewel *sustainable development*.

Het werd voor het eerst omschreven in het rapport uit 1987 van de UN World Commission on Environment and Development, de zogeheten Brundtland Commissie als *'meeting the needs of the present generation without compromising the ability of future generations to meet their own needs'*.

Sindsdien is het begrip steeds verder uitgewerkt, verbonden aan discussies over strategieën voor armoede- en ziektebestrijding en bescherming van het milieu. Expliciet stond dit ook in

2000 zo op de agenda van de Verenigde Naties. De regeringsleiders van 189 landen aanvaardden toen acht *Millennium Development Goals*: acht doelstellingen ter verbetering van de mondiale verhoudingen, te realiseren voor het jaar 2015.

Duurzame ontwikkeling, zo luidt een van de beleidsuitgangspunten bij deze millenniumdoelstellingen, vereist een balans tussen economische ontwikkeling, sociale ontwikkeling en bescherming van het milieu.

Groei in een van de sectoren mag niet ten koste gaan van de andere. De draagkracht van het milieu, de sociale ontwikkeling van een samenleving, en de groei van de economie moeten steeds met elkaar in evenwicht zijn, wil er sprake zijn van structurele ontwikkeling. Water, energie, gezondheid, landbouw (voedselproductie) en biodiversiteit (of ook *WEHAB*: water, energy, health, agriculture and biodiversity) zijn daarin kritische factoren waarop gericht beleid gemaakt kan worden.

Met deze uitleg van het begrip duurzaamheid gaat de ontwikkelingsproblematiek niet meer louter over 'anderen' ver weg in onderontwikkelde delen van de wereld, maar ook over onszelf, hier in Nederland. Naleving van de duurzaamheidsagenda vraagt immers niet alleen om 'hulp' aan arme landen; er zijn ook in Nederland ombuigingen nodig. De kwestie van de CO₂ uitstoot is daar een voorbeeld van. Dat lossen we niet op door alleen luchtvervuiling in de megacities in het Zuiden te helpen verminderen en ontbossing elders tegen te gaan. Het vraagt expliciet ook om veranderingen in gedrags- en consumptiepatronen in de geïndustrialiseerde wereld, en dus in Nederland zelf.

Toch worden de millenniumdoelstellingen van de VN ten aanzien van milieu, sociale ontwikkeling en economische groei vooral besproken in de context van ontwikkelingssamenwerking. Dat vloeit voort uit een reeks associaties aangaande ontwik-

keling en onderontwikkeling die er bij ons in het westen stevig is ingehamerd. Ook het Tropenmuseum heeft daar in de loop van zijn (tentoonstellings)geschiedenis actief zijn steentje aan bijgedragen.

Nederland in het centrum

Er was een tijd dat scholen in het kader van aardrijkskunde of maatschappijleer naar het Tropenmuseum kwamen om informatie te krijgen over de armoedeproblematiek in de wereld. Tentoonstellingen behandelde de trek van het platteland naar de steden, de oprukkende Sahel, het probleem van erosie, watertekorten, of van zwakke democratieën en mondiale economische machtsverschillen. Allende was vermoord, Mandela zat gevangen, de OPEC-landen veroorzaakten een oliecrisis – het Tropenmuseum bracht de wereld in beeld.

Daartoe had het aan het eind van de jaren zestig de uitdrukkelijke opdracht ontvangen van de minister voor Ontwikkelingssamenwerking B.J. Udink (CHU). Het museum kreeg van hem de taak om in Nederland bij te dragen aan een brede bewustwording onder de bevolking van het belang van ontwikkelings-samenwerking.

Die opdracht had intern geleid tot veel debat, een tijdelijke sluiting en een ingrijpende verbouwing. De volkenkundige collecties uit de koloniale tijd werden opgeborgen en vanaf 1979 toonde het museum actuele ontwikkelingsproblematiek met behulp van realistisch en sfeervol nagebouwde erfwoningen, sloppenwijken, cafeetjes, werkplaatsen, winkels en markten. In museologisch opzicht werd daarmee tot ver buiten onze grenzen bewondering geoogst. Hier was een volkenkundig museum dat zijn koloniale verleden had afgeschud.

Maar zo'n tien jaar later begon het armoedeverhaal, en vooral het tentoonstellingsbeeld dat het museum daar al die jaren onveranderd bij had geleverd, in hoog tempo aan overtuigingskracht in te boeten. Over oorzaken van armoede en onderontwikkeling werd niet meer hetzelfde gedacht. De top-down 'blue print'-

Picketline voor het KIT tijdens het International Forum on Population in the 21st Century, georganiseerd door de UN Family Planning Association, 1989.

De tentoonstellingsvloer van het Tropenmuseum als conferentiezaal tijdens het Forum van 1989; men aanvaardde de Declaration on a Better Life for Future Generations.

benadering van ontwikkelingsproblematiek ontmoette veel kritiek. De oplossingen van weleer stonden ter discussie. En zo kwamen de actuele derdewereld-tentoonstellingen waarmee het Tropenmuseum in 1979 zijn etnografische verleden had willen afschudden op hun beurt in een 'neokoloniaal' daglicht te staan. 'Het Tropenmuseum is zo ouderwets dat het haast weer schattig wordt', verklaarde Anil Ramdas begin jaren negentig in een artikel in de krant.

Hij richtte zijn kritiek op het bevoogdende karakter van de tentoonstellingen en het eenduidige en statische beeld dat erin werd neergezet over wat destijds de Derde Wereld was genoemd. Maar bovenal ging het wringen dat de Eerste Wereld, Nederland zelf, in het geboden tentoonstellingsbeeld afwezig was. De Westerse wereld fungeerde als een normatief uitkijkpunt, van waaruit het eigen publiek werd uit-

genodigd naar het Zuiden, naar anderen te kijken.

Omdat bovendien dat publiek steeds diverser werd, qua afkomst en relatie tot het koloniale verleden, haalde het museum onbewust die scheiding tussen eigen en anders naar de Nederlandse samenleving. Impliciet werden de bezoekers al naar gelang hun achtergronden aangesproken als behorend tot dat normatieve centrum, of als daar buitenstaand. Ramdas was een van de opiniemakers die dat mechanisme het meest expliciet aan de orde stelde.

Politieke geschiedenis of ideeëngeschiedenis

Hoewel het Tropenmuseum inmiddels drastisch is veranderd, bieden het gebouw en de inrichting nog steeds tal van aanknopingspunten voor reflectie op de geschiedenis van de ontwikkelingssamenwerking en de betekenis daarvan voor Nederland. Bij die geschiedenis kunnen

twee sporen worden gevolgd: het spoor van het Nederlandse buitenlandbeleid en het spoor van een Europees ideeëngeschiedenis.

Op het buitenlandbeleid ga ik hier slechts kort in. Het staat uitgebreid beschreven in de hierna vermelde literatuur. Uit die publicaties komt naar voren hoe na afloop van de Tweede Wereldoorlog de buitenlandse betrekkingen van Nederland voor een deel vorm hebben gekregen via de ontwikkelingssamenwerking. De opkomst van de nationalistische bewegingen in de koloniën en de daarop volgende dekolonisatie waren vaak gepaard gegaan met oorlog en gedwongen migraties. Ook in Indonesië was dit gebeurd. Daarbij was de dekolonisatie een belangrijke factor in de Koude Oorlog, resulterend in diepgaande verandering in de relaties van (de ex-koloniale mogendheden van) Europa tot Azië, Afrika en Latijns Amerika. De *case* van Vietnam, behandeld in *Kleio* 8 (december 2004) is daar een sprekend voorbeeld van.

De noemer van ontwikkelingssamenwerking was een van de wegen waarlangs de verschillende landen van Europa enige politieke ruimte creëerden om betrokken te blijven bij de ontwikkelingen in de eigen of de andere gewezen koloniën. Zo was voor Nederland de weg van de multilaterale hulp (zogeneten Technische Assistentie) via VN-kanalen letterlijk een van de manieren waarop getracht werd kort na de soe-

vereintiteitsoverdracht in 1949 actieve relaties met Indonesië te behouden. En het was veelzeggend dat Suharto die ontwikkelingsrelatie in 1992 per onmiddellijk stopzette toen de Nederlandse kritiek op het mensenrechtenbeleid hem de keel uit begon te hangen.

Die rol van ontwikkelingssamenwerking voor het Nederlandse buitenlandbeleid blijkt ook uit de organisatie van de betrokken ministeries. Het dualisme uit de koloniale tijd, met een ministerie van Buitenlandse Zaken en een ministerie van Koloniën, werd voortgezet, maar nu in de boezem van een en hetzelfde ministerie. In 1963 kwam voor het eerst een staatssecretaris voor ontwikkelingssamenwerking (I.N.Th. Diepenhorst, ARP) bij Buitenlandse Zaken en vervolgens, vanaf 1965, een minister voor Ontwikkelingssamenwerking (van Th. Bot, KVP, tot de huidige minister Mw. A. van Ardenne, CDA). Die politieke structuur – als enige beleidsterrein onderbouwd met een budget dat een vast percentage is van de rijksbegroting (op dit moment is dat percentage 0,8%) – illustreert het belang dat de Nederlandse politiek 'van links tot rechts' steeds heeft toegekend aan ontwikkelingssamenwerking als een van de middelen om Nederland een rol te laten spelen in de wereld.

Waar komt dat brede politieke draagvlak voor ontwikkelingssamenwerking vandaan?

In de vaderlandse geschiedenis is het dualisme tussen ontwikkelingssamenwerking en buitenlandse politiek intussen in zekere zin gecanoniseerd in de herhaalde verwijzing naar 'de koopman en de dominee'.

Ik houd niet van die zogenaamd kritische clichés over 'onszelf'. Het is een omschrijving die de nadruk legt op welbegrepen eigenbelang en een zeker opportunisme: Nederland schoof en schuift afwisselend de koopman en de dominee naar voren om de wereld buiten Europa te ontmoet te treden met enerzijds handelswaar en anderzijds morele boodschappen.

Maar wat weten we eigenlijk, als we dit constateren? Het is van belang beter te begrijpen wat die koopman en die dominee steeds heeft verbonden, vanuit welk gedeeld gedachtegoed zij ieder voor zich of samen hun Nederlandse rol op het wereldtoneel hebben geprobeerd te spelen.

Hier is ook een vergelijkend Europees perspectief van belang. Wat bezielt de Scandinavische landen om zo veel aan ontwikkelingssamenwerking te doen? Wat beoogt Frankrijk met zijn optreden in Afrika? Hoe werkt de Engelse *Commonwealth of Nations*? In al die gevallen werd de basis voor het beleid gevormd in specifieke voorafgaande koloniale contexten.

Wat de Nederlandse koloniën betreft werd in die koloniale verhoudingen overzee het politieke spectrum niet bepaald door wat we typisch Nederlands vinden: door de partijpolitieke tegenstellingen van de verzuiling. Daar stond voorop wat de kolonisatoren samenbond *vis à vis* de koloniale samenleving: het gegeven dat zij deze als piepkleine blanke minderheid geacht werden te beheersen en te sturen.

En daarmee kom ik op het hoofdpunt van mijn betoog: het belang van de geschiedenis van ontwikkelingssamenwerking als een fase in een typisch Nederlandse – in Europa verankerde – ideeëngeschiedenis over een blanke identiteit, *white ethnicity*, verbonden aan een exclusief vooruitgangsgeloof, uitgedrukt in de beroemde *white man's burden*. Met het Tropenmuseum als uitvalsbasis zal ik dat spoor hier kort verder volgen.

Uitzicht op de Ticuna-vitrine op de permanente tentoonstelling 'Latijns Amerika en het Caribisch gebied'. Ticuna zijn het grootste inheemse volk van Amazonia.

Voorstelling van een Peul, een nomadische veeboer in de Sahel. Bij deze vitrine op de permanente tentoonstelling 'Mens en Milieu' hoort een gefilmd interview met een Peul over het leven op de savanne.

Mens en milieu

Vanaf ongeveer 1995 is het Tropenmuseum stukje bij beetje opnieuw ingericht. In februari 2006 zal het laatste onderdeel dat nog over is van de herinrichting van 1979 – de sfeervolle Afrikaanse markt – ophouden te bestaan. Daarmee is de verbeelding van de uitgangspunten van ontwikkelingssamenwerking echter niet uit het museum verdwenen. Er is inderdaad van alles afgebroken, weggehaald, opgeborgen, zoals na 1950 ook al de koloniale tafereelen werden weggezet. Maar objecten laten zich niet zonder meer willig in telkens nieuwe vertogen inpassen, waarna het oude is vergeten. In hun onmiddellijke verschijning zitten ook de visies, verbanden en relaties besloten die zij eerder belichaamden: in het depot, maar ook in nieuwe tentoonstellingen in het museum. Ik zal dat met tentoonstellingsvoorbeelden toelichten.

In de meest letterlijke zin is het vraagstuk van duurzame ontwikkeling aanwezig in de vaste Tropenmuseum-tentoonstelling *Mens en Milieu*.

Gemaakt als educatieve tentoonstelling voor de onderbouw van het voortgezet onderwijs, toont deze de kwetsbaarheid en onderlinge afhankelijkheid van vier grote ecosystemen in de wereld. De leerlingen beginnen in het met houtkap bedreigde Amazoneregenwoud (meer specifiek

verschillende indianenvolken in Suriname). Dan komen ze bij het ontvolkte savannelandschap (de Sahel in Mali) en het door mensen gemaakte dichtbevolkte ecosysteem van de miljoenensteden in het Zuiden (in ons geval Manilla op de Filipijnen). Als laatste wordt ingezoomd op het diepzeemilieu (de koraalriffen voor de kust van Thailand).

De tentoonstelling werd een kleine tien jaar geleden geopend. Hij werd toen in de politieke actualiteit geplaatst door de komst van een Indiaanse delegatie die deelnam aan een debat over de rechten van inheemse volken.

Ook elders in het museum, in de tentoonstelling *Latijns Amerika en het Caribisch Gebied*, zijn sindsdien een aantal vitrines aan Indianen gewijd. Een daarvan betreft een initiatieritueel van Ticuna indianen uit Brazilië. De voorwerpen (kostuums, instrumenten, etcetera) werden door deze indianen speciaal voor het museum vervaardigd en hun ritueel werd gefilmd. Het geheel staat ten toon in een gestileerde setting die naar het tropisch regenwoud verwijst. Maar alleen degenen die daarop gewezen worden, zullen een verband leggen tussen dit culturele verhaal en het verhaal over indianen en duurzame ontwikkeling in de tentoonstelling *Mens en Milieu*.

Mens en Milieu is een natuurhistorische tentoonstelling die goed past in de traditie van het Tropenmuseum. We herkennen de traditie van de ontwikkelingssamenwerking in de expliciete doelstelling van de tentoonstelling om de bezoekers te doordringen van de kwetsbaarheid van het milieu. Jongeren worden op allerlei manieren uitgedaagd om zich door middel van interactieve programma's te verplaatsen in de dilemma's waar mensen voor staan als ze tekort hebben aan brandhout, als de rivier vervuult door kwik, het verkeer vastloopt en de zee wordt overvist, terwijl diepzeeduikers weliswaar dollars inbrengen in een economie die van toerisme afhankelijk is, maar tegelijk het koraal in gevaar brengen. 'Wat zou jij doen?' is een terugkerende vraag. Zo wordt geprobeerd de

leerlingen zich te laten inleven in de problemen van een ander.

Door het achterliggende betoog over duurzame ontwikkeling schemeren oudere museale tradities. Ze hebben betrekking op het indelen van de natuur, het classificeren van de soorten, het verbinden van de natuur aan de cultuurhistorie. En misschien raakt de tentoonstelling ook wel de snaar van de koloniale bevoogding, van het opleiden van de westerling om na te denken over de oplossingen voor de zuiderling. Met de beste bedoelingen, als tijdens de ethische politiek.

En daarmee raken we aan een aspect van de geschiedenis van ontwikkelingssamenwerking als een ideeëngeschiedenis.

Natuur en cultuur

In de ontwikkeling van veel volkenkundige musea – en het Tropenmuseum vormt daar geen uitzondering op – hebben natuurhistorische en cultuurhistorische discussies steeds op elkaar ingespeeld. Tegenwoordig zijn het vrijwel aparte 'domeinen' geworden, letterlijk naast elkaar gepresenteerd, zoals het voorbeeld van het tropisch regenwoud op *Mens en Milieu* en de Ticuna-indianen op *Latijns Amerika en het Caribisch gebied* illustreert.

In Leiden zien we die uitsplitsing nog eens uitvergroot in de historisch gegroeide verdeling van de rijkscollecties over musea met betrekking tot kennis van 'de natuur', van mensen 'ver weg', en van mensen 'lang geleden', oftewel Naturalis, in het Rijksmuseum voor Volkenkunde en in het Rijksmuseum voor Oudheden. Maar met zo'n scheiding – die in ons hele museumbestel binnen en tussen musea wordt herhaald – wordt een traditie niet uitgepoetst. Zo gaat het Tropenmuseum als etnografisch museum deels terug op de volkenkundige collecties van de dierentuin Artis, op de exploraties van het Koninklijk Aardrijkskundig Genootschap en van allerlei grensexpedities waarin natuur en bevolking van tot dan toe nooit bereikte gebieden in kaart werden gebracht. Het classificeren van de natuur, van objecten, en van mensen is lange tijd

Literatuur

S. Borren, 'Ontwikkelingshulp is niet dood', in: *NRC-Handelsblad* 12-4-2005.
M.L.J. Dierikx e.a. (red.), *Nederlandse ontwikkelingssamenwerking. Bronnenuitgave. Deel I 1945-1963* (Den Haag 2002). (Rijks Geschiedkundige Publicatiën uitgegeven door het Instituut voor Nederlandse Geschiedenis Kleine Serie 97.)
R.E. van Ditzhuyzen (red.), *Tweehonderd jaar Ministerie van Buitenlandse Zaken* (Den Haag 1998).
B. de Graaff, D. Hellema, B. van de Zwan (red.), *Nederlandse buitenlandse politiek in de twintigste eeuw* (Amsterdam 2003).
E. Locher-Scholten, *Women and the colonial state. Essays on gender and modernity in the Netherlands Indies 1900-1942* (Amsterdam 2000).
J.A. Nekkers en P.A.M. Malcontent (red.), *De geschiedenis van 50 jaar Nederlandse ontwikkelingssamenwerking 1949-1999* (Den Haag 1999).
H.I. Wesseling, *Europa's koloniale eeuw. De koloniale rijken in de negentiende eeuw, 1815-1919* (Amsterdam 2003).
F. Westerman, *El Negro en ik* (Amsterdam/Antwerpen 2004).
F. Westerman, 'Integratiebeleid moet les van ontwikkelingshulp leren: bevoogding werkt niet', in: *NRC-Handelsblad* 26-3-2005.

Websites

ontwikkelingssamenwerking:
<http://www.minbuza.nl/ontwikkelingssamenwerking>
NCDO:
www.ncdo.nl/maakhetwaar

in samenhang onderzocht. Die kennis is mede verbonden aan de betekenis die wij vandaag de dag toekennen aan museale voorwerpen en aan de context waarin we ze tegenkomen. Wie een verentooi ziet, denkt de indiaan erbij!

Een belangrijk onderdeel van deze (museaal) wetenschappelijke traditie betrof het onderzoek naar verschillen tussen mensen. Het Tropenmuseum had tot het einde van het koloniale bestel in Nederlands Nieuw Guinea een eigen afdeling Fysische Antropologie die zich bezighield met onderzoek naar de fysieke en raciale kenmerken van de mens.

Archeologie, anatomie, antropologie en volkenkunde kwamen er als wetenschapsdisciplines bijeen.

Rond 1963 werd de afdeling opgeheven. Het wetenschapsgebied met zijn bijbehorende methodologie was toen vrijwel 'uitgeput' (het heeft vandaag de dag een vervolg in onder meer de antropobiologie).

Daarbij kon men moeilijk voorbij de schaduw komen die over het vakgebied lag door het politieke gebruik van het 'schedelmeten' en de eugenetica in de nazi-ideologie en de daarop volgende genocide op de joden tijdens de Tweede Wereldoorlog.

De vooroorlogse koloniale volkenkunde die in het instituut door Indologen als professor Van Eerde werd gedoceerd aan toekomstige bestuurders hield weliswaar expliciet afstand van racistische ideologieën. Van Eerde vroeg vooral aandacht voor de culturele aspecten van etnische diversiteit in de koloniën en legde in zijn handboek *Koloniale Volkenkunde* uit dat er geen verband was tussen etniciteit en maatschappelijke ontwikkeling.

Ontwikkeling was een kwestie van cultuur. Maar de fysische antropologie bleef, zolang er koloniën waren, op zoek naar meetbare verschillen en het koloniale politieke bestel baseerde zich in grote lijnen op een racistische indeling van de bevolking. Denk maar aan de juridische indeling van Nederlands-Indië in 'Europeanen en aan hen gelijkgestelden', 'Vreemde Oosterlingen' en 'Inlanders', of aan het gehannes met termen als 'in Indië Gewortelden' als een etiket voor mensen die zich na 1945 in Nederland wilden vestigen. Het denken over ras was volledig met het kolonialisme verweven.

Ontvoogding

Na de eenzijdige onafhankelijkheidsverklaring door Indonesië in 1945 en kort voor de soevereiniteitsoverdracht aan Indonesië in 1949, publiceerde het Tropenmuseum een populair-wetenschappelijk voorlichtingsboekje over de volkeren van de Indonesische archipel. Hierin werd de etnische diversiteit *beschreven* in termen van ras en *getoond* met kenmerkende objecten uit de cultuur

van de verschillende volken. Het is een publicatie die typeert hoe het verhaal over de onderscheidende fysieke kenmerken van een volk stilzwijgend uit beeld verdwenen. Dat beeld werd louter nog getoond met culturele kenmerken van verschil. Maar veranderde daarmee het denken over de aard en betekenis van die verschillen?

De laatste tijd is de erfenis van het racisme dat verbonden was aan de koloniale verhoudingen volop in de publieke aandacht. Die discussies komen op een fraaie wijze bijeen in het boek van Frank Westerman: *El Negro en ik*. Daarin doet hij verslag van zijn zoektocht naar verbindingslijnen in de negentiende- en vroeg twintigste-eeuw en de ontwikkelingssamenwerking van vandaag de dag. Hij plaatst die discussie ook in de Nederlandse praktijk, door de beschavingsijver van vroegere koloniale bestuurders te vergelijken met de softe aanpak van de ontwikkelingswerkers die hen na 1960 waren opgevolgd.

Zijn conclusie luidt dat het Nederlandse integratiebeleid de les moest leren van de ontwikkelingshulp: 'bevoogding werkt niet' (*NRC-Handelsblad* 26-3-2005). Sylvia Borren, algemeen directeur van Novib, onderschreef in een reactie (*NRC-Handelsblad* 12-4-2005) Westermans opvattingen over bevoogding. Ze verbond dat echter, als een impliciete fingerwijzing, in de eerste plaats aan de internationale onderwijsdoelstelling van de Millenniumdoelen: het belang te investeren in onderwijs voor de 100 miljoen kinderen die nu niet naar school kunnen.

In dat beknopte publieke debat over de huidige Nederlandse en de internationale politiek zit de betekenis verrat die de discussie over de geschiedenis van ontwikkelingssamenwerking in het onderwijs kan hebben. Het is een geschiedenis die niet louter over vroeger gaat, maar die kan bijdragen aan een kritische positiebepaling ten opzichte van de zeer grote en reële mondiale problemen van onze tijd.

**Het Nederlands koloniaal verleden
in de geschiedenismethoden voor
het basisonderwijs**

MUSEUMNIEUWS

LUCIA HOGERVORST

nationaal onderwijsmuseum

Van heldendaad tot schandvlek

Hoe gaat het geschiedenisonderwijs eigenlijk om met ons koloniale verleden?

*Die vraag wordt de laatste jaren steeds vaker gesteld nu er meer aandacht komt voor zaken
als de Nederlandse rol in de slavenhandel en de kolonisatie van overzeese gebieden.*

De Rotterdamse Stichting 'Gedeeld Verleden – Gezamenlijke Toekomst' besloot in 2002 een conferentie rondom deze vragen te organiseren en diende een subsidieaanvraag in. Prof.dr. Alex van Stipriaan Luiscius, hoogleraar niet-westerse geschiedenis aan de Erasmus Universiteit te Rotterdam, zocht een student voor een onderzoek naar de historische beeldvorming van het Nederlands koloniaal verleden in de naoorlogse geschiedenisboeken, dat dan als uitgangspunt zou kunnen dienen voor de conferentie. De subsidieaanvraag werd niet gehonoreerd, maar onderzoek werd er wel gedaan. Voor het Nationaal Onderwijsmuseum te Rotterdam vormde mijn scriptie de basis voor de tentoonstelling 'Van heldendaad tot schandvlek – het Nederlands koloniaal verleden in de geschiedenisboekjes voor de basisschool'.

Mijn doctoraalscriptie *Van etnocentrisme naar cultuurrelativisme?* is gebaseerd op geschiedenisboekjes voor de basisschool. Het moge duidelijk zijn dat ze niet de enige bron vormen voor de totstandkoming van beeldvorming, vroeger niet en nu niet, maar het waren voor mij wel de enige goed toegankelijke onder-

zoeksbronnen. Ik heb gekozen voor de basisschool. Bij het voortgezet onderwijs hebben zich allerlei veranderingen voorgedaan, waardoor onderlinge vergelijking van geschiedenismethoden over een langere periode niet zonder meer mogelijk is. De collectie van het Nationaal Onderwijsmuseum vormde bij mijn onderzoek een belangrijke bron, vooral voor de methodes tot en met de jaren zeventig, rachtig van de vorige eeuw. Moderne methodes heb ik via het Centrum Educatieve Dienstverlening te Rotterdam achterhaald. Pabo De Driestar in Gouda is mij behulpzaam geweest met het achterhalen van een aantal specifiek protestants christelijke geschiedenisboekjes. De methode *Mobiël* uit de zeventiger jaren bleek weinig gebruikt: via het Onderwijsmuseum, de Centrale Bibliotheek in Rotterdam, de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag en de Hogeschool INHOLLAND in Alkmaar kon ik de methode bij elkaar sprokkelen.

Ik heb kunnen vaststellen hoe, wat, hoeveel en vanuit wiens perspectief er over het Nederlands koloniaal verleden geschreven werd en me verdiept in de vraag of en zo ja, waarom er sprake was van verandering in de

**Lucia Hogervorst studeerde
maatschappijgeschiedenis
aan de Erasmus Universiteit.**

beeldvorming. Om op deze vragen antwoord te kunnen geven, moesten heel wat geschiedenisboekjes worden doorgebladerd en 'gescoord' op koloniale tekstfragmenten. Het bleken er ontzettend veel te zijn.

Typisch jaren vijftig

De geschiedenisboekjes uit de jaren vijftig verschilden op een aantal punten duidelijk van de methoden uit de jaren zeventig en negentig. Het waren veelal methodes die al erg lang meegingen. Het protestants christelijke *Toen en nu* van W.G. van der Hulst beleefde een eerste druk in 1922 en een laatste in 1959. Het katholieke *Rood, wit en blauw* werd tussen 1939 en 1965 uitgegeven.

Zending en missie vormden een belangrijk item in deze periode. Om de handel niet te frustreren zag de VOC liever geen zendingen of missiepriesters in het Indische gebied. Het protestants christelijke *Geschiedenis van de Nederlanden* roont zich teleurgesteld over deze houding van de VOC: '*De Nederlanders waren christenen, dan zouden ze toch ook in de allereerste plaats moeten beginnen met de inlanders van de Heiland te vertellen*'.¹ Dergelijke uitlatingen vinden we ook in het katholieke *Het heden uit het verleden*: '*Zodra de VOC de baas werd, werden de priesters verjaagd en de bevolking verviel tot het heidendom of werd mohammedaan*'.²

De titels van de geschiedenisboekjes verwezen in deze periode vrijwel alle

naar de nationale identiteit en dragen in hun titel een term als 'vaderlands' of een verwijzing naar het nationale symbool, de Nederlandse vlag.

Van der Hulst toont zich wat de nationale identiteit van zijn eigen tijd betreft teleurgesteld. Hij schildert de Hollanders van de zestiende en zeventiende eeuw in het protestantse *Toen en nu* af als 'taai en stoer' vanwege hun durf bij de zoektochten naar Indië. Hij verzucht: '*O, 't was voor de kloeke Hollanders een heerlijke tijd om te leven!*'³ Hij heeft duidelijk een andere visie op de naoorlogse Nederlanders: '*Als wij nu nog eens in die armelijke houten schepjes op zoek moesten gaan de wijde zeeën over, – we zouden zeker niet durven*'.⁴

Katholieke methoden tonen zich met betrekking tot hun specifieke identiteit juist trots.

Van tabellen tot vertellen stelt: '*Hoe langer hoe meer gaan de Katholiken een plaats van betekenis innemen op allerlei gebied. (...) De Rooms en van de tegenwoordige tijd mogen er zijn en behoeven in wetenschap, kunst en voortvarendheid niet onder te doen voor andersdenkenden*'.⁵

In de jaren zeventig verdwijnen dit soort verwijzingen naar de verzuilde nationale identiteit. Nederland ontzuilt en er wordt via de geschiedenismethodes nauwelijks nog meer gegeven van nationale trots met betrekking tot het Nederlands koloniale verleden.

Een voorbeeld: slavenhandel en slavernij

Het Nederlandse aandeel in slavenhandel en slavernij in de geschie-

denisboekjes is al vaak aanleiding geweest tot het doen van stellige uitspraken, die niet op feitelijke waarneming gestoeld zijn. Zo was op 4 september 2001 was in *NRC-Handelsblad* een artikel te lezen onder de titel 'De slaaf is karig bedoeld op school' waarin de toenmalige minister voor Grote Stedenbeleid Van Boxtel zegt dat hij tijdens zijn lagere schoolperiode slechts enkele regels over slavernij in zijn geschiedenisboekje heeft zien staan. In de *Kleio*-special over slavernij van juli/augustus 2001 stelt Cynthia McLeod, schrijfster van menig roman over het Surinaams slavernij-verleden hetzelfde. Maar was dat zo? En is dat altijd zo geweest?

De jaren vijftig

De aandacht voor slavernij in de West bleek in de jaren vijftig minimaal. In het protestants christelijke *Geschiedenis van de Nederlanden* besteedt de auteur welgeteld één regel aan de slaven op de plantages in Suriname en de slechte omstandigheden waaronder zij leefden, om aansluitend in zes regels de zending in die gebieden te behandelen: '*Heel wat van die eerste dappere zendingen zijn gestorven in de oerwouden, waar blanken bijna niet kunnen leven, omdat zij ook de slaven en Indianen van de Heiland wilden vertellen*'.⁶ Het ging er de auteur kennelijk meer om de zendingen een fikse schouderklop te geven, dan de omstandigheden van de slaven te verklaren of er een oordeel over te vellen.

Van der Hulst is heel wat explicieter over slavenhandel en slavernij en besteedt er zelfs een hele bladzijde aan. Als rasverteller schetst hij de leerlingen een beeld van een buitenverblijf aan de Vecht, waar de gastheer een heerlijke maaltijd laat serveren door een negerbediende. Die bediende hoeft nu niet meer als één van de vele slaven te werken op een koffieplantage in West-Indië. De auteur veroordeelt duidelijk de slavenhandel en slavernij:

'Ze werken voor – niets. Ze zijn gevangen in Afrika – als beesten; daar zijn ze verkocht aan de meester van de plantages, en daar moesten ze werken onder 't striemen van de zweep – als beesten'.⁷

Het neutrale *Hoe het groeide* bagateliseert het Nederlandse aandeel in slavenhandel en slavernij. In een stukje over de ontdekking van Amerika wordt benadrukt dat de Portugezen en Spanjaarden, na eerst gebruik te hebben gemaakt van Indianen als werkkrachten voor hun plantages, overstapten tot slavenhandel en slavernij en hoe onmenselijk ze daarbij te werk gingen. Bijna een hele bladzijde inclusief kaartje wordt eraan besteed. Het Nederlandse aandeel wordt achterin het boek in één regeltje afgedaan: *'Toen in 1863 eindelijk de vreselijke slavernij gelukkig werd afgeschaft ...'*⁹

De gebruikte bijvoeglijke naamwoorden maken duidelijk, dat slavernij in retrospectief als een afschuwelijk systeem werd gezien, maar op deze manier wordt een vertekend beeld gegeven van de tijd, waarin het gebruikelijk en 'heel gewoon' was. Oorzaken en gevolgen blijven volledig buiten schot.

Slavengymnastiek uit 'Hoe het is, hoe het was', deel 3, uit de jaren zeventig.

verkopen staat het volgende geschreven:

*'Hollandse kooplieden deden ook verkeerde dingen. Ze zonden schepen naar de kust van Afrika. Daar kochten ze mensen van negerkoningen. Soms ook werd een negerdorp overvallen en werden de gezonde mannen en vrouwen meegenomen. Men bracht de negers naar Amerika waar ze op de plantages moesten werken. Aan deze slavenhandel werd veel verdiend. De negers hebben veel geleden. Negers die tijdens de overtocht ziek werden, werden overboord gegooid.'*¹⁰

Zeerovers en slaveroverschip

Erger voor de W.I.C. was de slavenhandel. Die heeft ons land een slechte naam gegeven en het liefst praten we er niet over. Scheepsladingen vol negers en negerinnen werden uit West-Afrika naar Amerika verscheept en daar verkocht.

De jaren zeventig

In de jaren zeventig was *Geschiedenis in onderwerp en opdracht* de meest gebruikte methode. Deze was gebaseerd op het nieuwe wereldoriëntatieconcept. De slavenhandel en slavernij in Suriname komen echter niet aan bod.

In het thematische geschiedenisboekje *Hoe het is, hoe het was* gebeurt dat wel. In het hoofdstuk *Kopen en*

Het laat aan duidelijkheid niets te wensen over, wat ook geldt voor het verhaal *Negerslaaf*, waarin onder andere over de gevangenneming wordt verteld:

*'De ongelukkigen worden door slavendrijvers opgejaagd' en 'Wie niet verder kan, wordt tot bloedens toe geslagen. Velen bezwijken en zullen een ellendige dood vinden.'*¹¹

De jonge gebrandmerkte slaven uit het verhaal heten Karwanja en Buwana en zijn iets ouder dan de westerse lezertjes van hun historie. Karwanja overleeft de overtocht over de Atlantische Oceaan, maar de volgende dag reeds moet hij het zware rad in de suikerfabriek ronddraaien, dag in, dag uit.¹²

Vluchten was een optie, maar op weglopen en andere vergrijpen stonden zware lichamelijke straffen, soms met de dood tot gevolg. Ze waren als afschrikwekkend voorbeeld bedoeld voor collega-slaven. *Hoe het is, hoe het was* geeft een expliciete opsomming van deze gruwelijke straffen.¹³

De weinig gebruikte methode *Mobiel*, die onder leiding van historica en pedagoge Lea Dasberg tot stand kwam, heeft een andere insteek. Slavenhandel en slavernij komen ruimschoots in beeld, maar de methode legt geen nadruk op het Nederlandse aandeel hierin. Hier wordt het thema in relatie met blanken in het algemeen en Noord-Amerikaanse blanken in het bijzonder gebracht:

'De negers waren slaven van de blanken; de blanken konden precies met de negers doen wat ze wilden, ze konden de negers zelfs doden zonder ervoor gestraft te worden' en 'Maar ook al schaften de blanken later de slavernij af, velen van hen beschouwden de negers toch nog niet als gelijkwaardig. En dat is nu nog zo. Daartegen protesteren de negers, vooral in Amerika. Sommigen van hen noemen zich de mensen van de Black Power'.¹⁴

De stemming is duidelijk anti-Amerikaans, en dat is niet zo verwonderlijk in die tijd.

De jaren negentig

De methodes uit de jaren negentig weerspreken alle de opvatting: 'de slaaf is karig bedeed op school'. Zowel *Een zee van tijd*, *Bij de tijd*, *Wijzer door de tijd* als *De grote reis* besteden ruimschoots aandacht aan het Nederlandse aandeel in slavenhandel en slavernij met betrekking tot Suriname. Oorzaken en gevolgen worden duidelijk gemaakt. Elke methode legt hierbij zo haar eigen accenten. *Een zee van tijd* besteedt aandacht aan de strenge straffen

voor slaven en biedt ook ruimte – twee pagina's – aan een verhaal over succesvol slavenverzet op de houtplantage La Paix in Suriname in 1757. Zo'n verhaal biedt de mogelijkheid het slachtofferbeeld van slaven te nuanceren.

Wijzer door de tijd gaat in op de lange historie van slavenhandel en slavernij in het stukje Noord-Afrika. De leerlingen komen hiermee aan de weet dat de Romeinen en later de Arabieren al slavenhandel bedreven in dit deel van het continent. De methode benadrukt dat er mensen leefden die veel wisten van wetenschap en kunst en benadert Afrika daarmee positief. In het tekstfragment *Gevangen* wordt de gevangenneming van het Afrikaanse meisje Mandiba vanuit haar eigen beleving weergegeven, waarmee het westerse kinderen van nu mogelijk gemaakt wordt zich te verplaatsen in de belevenissen van een slaaf.

Ook *Bij de tijd* geeft het thema ruim aandacht. Met een begeleidende tabel, waarin gegevens uit 1685 zijn verwerkt, laat de methode zien hoeveel Afrikanen tijdens de overtocht over de Atlantische Oceaan overleden.¹⁵ Zo'n tabel kan soms veel meer impact hebben dan bladzijden vol tekst. *Bij de tijd* vertelt ook over het zware slavenbestaan en de pogingen van slaven hieraan te ontkomen en zo wordt het verband gelegd met het ontstaan van de bosnegergemeenschappen in Suriname, de Marrons. *'Uit haat en om aan eten te komen vielen ze de plantages aan.'*¹⁶

Er wordt ook een verklaring gegeven voor de uiteindelijke afschaffing van de slavernij: *'In de zeventiende en achttiende eeuw vonden de meeste mensen het heel normaal dat slaven gehouden werden. Vanaf 1800 veranderde dat. De burgers in Europa uitte veel kritiek op de manier van leven van hun landgenoten in de kolonies.'*¹⁷

De methode *De grote reis* neemt in het overzicht van methodes uit de jaren negentig een bijzondere plaats in. De koloniale geschiedenis van Suriname komt in het vijf pagina's lange hoofdstuk *Herkomst* aan de

orde. Deze herkomst van de bewoners van het multi-etnische Suriname vormt de aanleiding dieper in te gaan op de geschiedenis van slavenhandel en slavernij en het Nederlandse aandeel erin. Fort Elmina is hier het uitgangspunt om de overtocht van de slaven te beschrijven:

'De scheepstochten waren verschrikkelijk. De Afrikanen werden als dieren in de scheepsruimen vastgebonden. Onderweg stierf bijna eenderde van hen'.¹⁸

Naast de slechte behandeling van slaven wordt ook aandacht besteed aan hun vluchtpogingen, hun verzet, de straffen, maar ook het behoud van hun eigen – Afrikaanse – cultuur.

De reformatorische methode *Er is geschied* besteedt in totaal slechts twee zinnen aan het item, in het kader van de WTC:

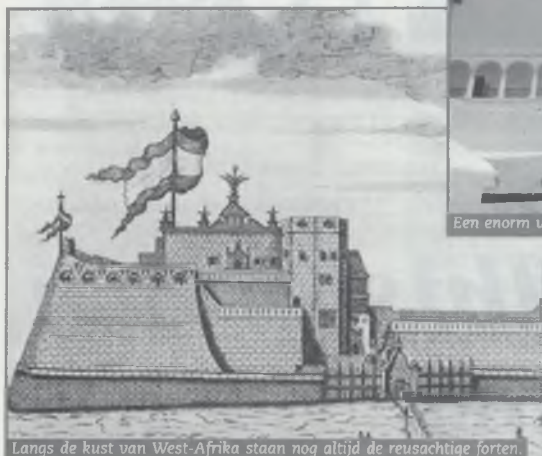
'Negers uit Afrika werden in overvolle schepen naar Amerika gebracht en daar als vee op slavenmarkten verkocht'.¹⁹

Met een schema-afbeelding van een slaventransport wordt vervolgens toch een hele bladzijde gevuld.

Ten slotte

Het valt op dat de methodes uit de jaren vijftig weinig aandacht aan slavernij besteden. Het onderwerp werd kennelijk het liefst onder het tapijt geveegd. In de jaren zeventig lijkt er sprake van een kentering. De meest gebruikte methode laat het onderwerp buiten beschouwing, maar een aantal minder populaire methodes schenkt er ruimschoots aandacht aan. In de jaren negentig is het juist andersom: de veel gebruikte methodes schenken veel aandacht

Langs de kust van West-Afrika staan nog altijd de reusachtige forten.

Uit: De grote reis, een jaren negentig methode met veel aandacht voor slavenhandel en slavernij en het Nederlandse aandeel daarin.

Een enorm wit kasteel lijkt het wel.

Slaven werden gebrandmerkt.

aan het Nederlandse aandeel in de slavenhandel en slavernij, terwijl een weinig gebruikte methode er juist nauwelijks aandacht aan besteedt. Vanwaar deze ommekeer?

Er zijn veel factoren in het spel, maar in het kort kun je stellen dat de kolonie Suriname het qua aandacht altijd al moest afleggen tegen Nederlands-Indië. In de jaren vijftig was dat zeker het geval. Iedereen was toen nog vervuld van van de traumatisch verlopen dekolonisatie in 'de Oost'. Hierbij moet bovendien niet uit het oog verloren worden dat de methodes toen door hoofden der school, eventueel geassisteerd door een geschiedenisleraar met MO-akte, aangeleverd werden bij de uitgever. Verzuiling speelde in die periode nog een heel sterke rol. Binnen dat kader konden schoolhoofden hun persoonlijk ei kwijt in zo'n geschiedenisboekje. Later werd dat steeds minder mogelijk. Vanaf de jaren zestig en zeventig gingen de grotere uitgevers zelf methodes uitbrengen, met de doelstellingen van het geschiedenisonderwijs van het ministerie van onderwijs als leidraad, en ontwikkeld door een team van dikwijls universitair geschoolde deskundigen: leraren, didactici, historici, kinderboekschrijvers en onderwijsbegeleidingsdiensten.

Nederland richtte bovendien na het trauma van de Tweede Wereldoorlog

en de dekolonisatie vanaf de jaren zestig steeds meer de blik naar buiten en kreeg oog voor rassendiscriminatie in Noord-Amerika en Zuid-Afrika, de oorlog in Vietnam en de Derde Wereld.

Met deze blik op 'de ander' en 'het andere' raakte het tot in de jaren vijftig gehanteerde ethnocentrisme in onbruik en verdween de term 'vederlandse geschiedenis' van de boekomslagen. De komst van vele Surinamers naar Nederland in combinatie met onderzoeksresultaten uit cultureel-antropologische en niet-westerse studies maakten een andere kijk op het Nederlandse aandeel in slavenhandel en slavernij onontkoombaar. Dat zien we duidelijk weerspiegeld in de huidige geschiedismethodes en dat is, vind ik, een goede zaak.

Noten

- 1 *Geschiedenis van de Nederlanden*, deel 3, 1952, p. 46.
- 2 *Het heden uit het verleden*, deel 3B, 1958, p. 15 en 16.
- 3 *Toen en nu*, deel 2, 1959, p. 116.
- 4 *Ib.*, p. 131.
- 5 *Door tabellen tot vertellen*, derde deeltje, 1950, p. 202.
- 6 *Geschiedenis van de Nederlanden*, deel 3, 1952, p. 89/90.
- 7 *Toen en nu*, deel 3, 1959, p. 64.
- 8 *Het heden uit het verleden*, deel 3B, 1958, p. 17.
- 9 *Hoe het groeide*, deel 2, 1958, p. 32 en 127.
- 10 *Hoe het is, hoe het was*, deel 2, 1972, p. 73 en 74.
- 11 *Hoe het is, hoe het was*, deel 3, 1972, p. 67.
- 12 *Ib.*, p. 68.
- 13 *Ib.*
- 14 *Mobiel 1 – Wegwijzers*, 1975, p. 15.
- 15 *Bij de tijd*, leerling-boek 8, 2000, p. 61.
- 16 *Ib.* p. 62.
- 17 *Ib.*
- 18 *De grote reis*, leesboek B, groep 7, 2000, p. 46.
- 19 *Er is geschied*, deel 2, 1996, p. 128.

Tentoonstelling Van heldendaad tot schandvlek

Van 4 juni tot met 30 oktober 2005 is de tentoonstelling *Van heldendaad tot schandvlek – het Nederlands koloniaal verleden in de geschiedenisboekjes* te zien in het Nationaal Onderwijsmuseum in Rotterdam.

Met deze tentoonstelling kan het museum de resultaten van recent onderzoek van de eigen collectie aan een breed publiek presenteren. Het museum heeft bovendien het voornemen in het najaar een studiedag rond het onderwerp te organiseren, bedoeld voor leraren en uitgevers.

Het Nationaal Onderwijsmuseum heeft voor de komende tijd nog meer tentoonstellingen op het programma staan, die zijn gebaseerd op onderzoek van werk uit eigen bezit. Zo komt er in het najaar van 2005 een expositie over schoolhygiëne en de schoolarts, een tentoonstelling over tweehonderd jaar onderwijswetgeving en kweekschoolleven, wordt de Nederlandse schoolfilm belicht en komt er een tentoonstelling over topografie en het onderwijs.

Nationaal Onderwijsmuseum,
Nieuwemarkt 1A te Rotterdam

Tel. 010 – 4045 425

Openingstijden: dinsdag tot en met
zaterdag van 10.00 tot 17.00 uur,
zondag van 13.00 tot 17.00 uur,
maandag gesloten.

De doctoraalscriptie *Van ethnocentrisme naar cultuurrelativisme?* is via de website van het onderwijsmuseum beschikbaar
www.onderwijsmuseum.nl

SIEP STUURMAN

Een wereldhistorisch perspectief

Is een wereldhistorisch perspectief voor het geschiedenisonderwijs onhaalbaar?

De discussie over de historische canon is tot dusverre voornamelijk in een nationaal kader gevoerd. De vraag wat leerlingen van de geschiedenis moeten weten, werd opvallend snel teruggebracht tot de kwestie wat zij van de Nederlandse geschiedenis moeten weten. Politici en journalisten prezen een nationale historische canon aan als bindmiddel van de natie. Wanneer een enkeling een lans brak voor een wereldhistorisch perspectief, was de meest gehoorde reactie: in theorie misschien wel aantrekkelijk, maar in de praktijk onhaalbaar. Dat is jammer. Het debat over een wereldhistorische aanpak van het geschiedenisonderwijs, zo lijkt het wel, wordt afgesloten nog voordat het begonnen is.

Hier wil ik laten zien dat zo'n aanpak helemaal niet onhaalbaar is. Maar allereerst moeten we de vraag stellen waarom dit wereldhistorisch perspectief wenselijk is.

Wartoe dient geschiedenisonderwijs eigenlijk? Historische kennis heeft een unieke status. Het is geen kennis over de wereld zoals zij is, maar over wat mensen in het verleden gedaan hebben. Kennis over het verleden is dus niet instrumenteel waardevol, zoals bijvoorbeeld talenkennis of geografische kennis. Het object 'verleden' is immers niet voorhanden zodat kennis erover geen directe gebruikswaarde heeft. Waarom is historische kennis dan toch zinvol en noodzakelijk? Wat bedoelen we wanneer we zeggen dat het heilzaam is de opgroeiende generaties historisch inzicht bij te brengen?

Ik denk dat daar vier goede redenen voor zijn. Historische kennis en inzicht zijn nodig:

1. Om de culturele codes van de moderne wereld, die zichzelf definieert in termen van 'herinnering' en 'geschiedenis', te leren begrijpen, en er zinnig commentaar op te kunnen geven.
2. Om inzicht te verkrijgen in oorzaken en gevolgen van continuïteit en verandering in de ontwikkeling van menselijke samenlevingen.
3. Om te onderkennen welke rol historische kennis, historische voorbeelden en historische redeneringen spelen in maatschappelijke en politieke oordelen.

Prof. dr. S. Stuurman is hoogleraar Europese geschiedenis aan de FHKW van de Erasmus Universiteit Rotterdam.

4. Om te begrijpen dat vroegere samenlevingen en culturen in meerdere opzichten wezenlijk 'anders' waren dan onze eigen cultuur (hierin is de geschiedenis te vergelijken met de antropologie).

Historische inzicht heeft dus betrekking op het verleden, maar functioneert in het heden. Geschiedenis is altijd de geschiedenis van een collectiviteit die in het heden leeft. De maatschappelijke (economische, politieke, culturele) kaders waarin die collectiviteit zich beweegt, waarin zij 'haar weg moet vinden', zijn bepalend voor de historische kennis waaraan zij behoefte heeft.

De erosie van de nationale historische canon

Sedert de negentiende eeuw vormt de nationale canon, het verhaal van ontstaan en ontwikkeling van de nationale gemeenschap, de kern van het geschiedenisonderwijs. In de regel werd de natie zo ver mogelijk in het verleden teruggeprojecteerd, hetgeen gemakkelijk tot anachronistische constructies leidde ('Nederland in de Romeinse Tijd', Galliërs als 'oer-Fransen', etcetera). Daarnaast omvatte de nationale canon, in de vorm van een tamelijk losstaand zijluik, de koloniale geschiedenis. Kennis van de 'algemene' geschiedenis diende hoofdzakelijk om de internationale omgeving van de eigen natie beter te begrijpen. In het Nederlandse geval was de 'algemene' geschiedenis in de eerste plaats de geschiedenis van de omringende Europese landen. Na 1945 werden de Verenigde Staten en Rusland toegevoegd.

Tot aan de wereldoorlogen was dit een tamelijk adequate aanpak. De soevereine natie was de basiseenheid van de politiek. Historische kennis maakte het de leerlingen mogelijk de culturele codes van de natie te begrijpen, inzicht te verkrijgen in het ontstaan en de ontwikkeling van de natie, en in de positie van de eigen natie in het internationale veld. Daarenboven had het onderwijs in de geschiedenis het expliciete doel de vaderlandsliefde te stimuleren. De canon was niet slechts nationaal, hij was ook nationalistisch.

In de tweede helft van de twintigste eeuw stuitte de nationale canon op zijn grenzen. De wereldoorlogen hadden het type nationalisme dat aan deze canon ten grondslag lag, in diskrediet gebracht. De dekolonisatie leidde er vervolgens toe dat de koloniale geschiedenis zijn vanzelfsprekende positieve inkleuring verloor. Voorts werden de Europese naties, ook het voorheen neutrale Nederland, onderdeel van grotere internationale verbanden (NATO, Europese Integratie). Het nationalisme werd van zijn harde kanten ontdaan, en als morele en politieke leiddraad werd het vervangen door de ideologie van de mensenrechten, institutioneel belichaamd door de Verenigde Naties.

Onder deze omstandigheden kon de 'algemene geschiedenis' niet meer begrepen worden als de geschiedenis van de 'omgeving' van de eigen natie. De logische consequentie zou een historische canon van de 'geschiedenis van de mensheid' zijn geweest. Maar die stap werd niet genomen. In plaats daarvan handhaafde men de oude tweedeling in vaderlandse en algemene geschiedenis, en voegde daar naar behoefte nieuwe thema's aan toe.

Het is deze ad-hoc amendering van de nationale canon die heeft geleid tot de huidige toestand. De onduidelijkheid over het wat en het waartoe van het geschiedenisonderwijs kan niet op de rekening van vaardigheids-freaks en onderwijsbureaucraten worden geschreven. Dat zou al te gemakkelijk zijn. De echte oorzaak van de onduidelijkheid is het vasthouden aan een verouderde indeling en inhoud van de historische kennis in een veranderde wereld.

We kunnen hieraan toevoegen dat de nationale canon niet alleen verouderd is omdat de historische kennis die hij aanbiedt niet meer voldoet voor een goed begrip van de huidige wereld en haar geschiedenis. Hij is ook verouderd omdat het historisch wetenschappelijk onderzoek zich steeds minder in nationale kaders beweegt. De handhaving van een nationale canon leidt tot een groeiende kloof tussen de wetenschappelijke geschiedbeoefening, die nu een-

maal sterk door het internationale onderzoeksveld gestuurd wordt, en het geschiedenisonderwijs op school. Dat is niet wenselijk. Op den duur dreigt het de schoolgeschiedenis tot een ongeloofwaardige nationaal-ideologische doctrine te maken.

Burgers van drie werelden

In welke maatschappelijke kaders leven de huidige Nederlanders? In welke omgeving moeten zij, onder andere met behulp van historische kennis en inzicht, hun weg vinden?

We kunnen de notie van het burgerschap gebruiken om dit duidelijk te maken. Thans, aan het begin van de eenentwintigste eeuw, zijn de Nederlanders burgers van drie werelden. Zij zijn burgers van de staat Nederland en daarmee leden van de nationale gemeenschap die 'Nederland' heet. Zij zijn burgers van de Europese Unie (in politieke en juridische zin) en leden van de culturele gemeenschap 'Europa' (die niet met de Europese Unie samenvalt). En ze zijn wereldburgers. De wereld ontwikkelt zich in toenemende mate tot een 'global community', en dat heeft zijn weerslag op het zelfbeeld en de geografische oriëntatie van de Nederlanders. Wat elders in de wereld besproken, gedacht, gedaan en besloten wordt, is in toenemende mate van betekenis voor de mensen die in Nederland wonen. Het internationale Engels (ook wel 'Globish' genoemd) fungeert als nieuwe lingua franca, en Nederlanders nemen, veel meer dan vroeger, kennis van cultuur en politiek in andere werelddelen (een korte blik op, bijvoorbeeld, vertaalde literatuur laat dat al zien).

Het drievoudige burgerschap van de hedendaagse Nederlanders is op zichzelf al voldoende aanleiding een nieuw type geschiedenisonderwijs te bepleiten. De komst van migranten is, in dat licht, slechts een bijkomende factor.

De Nederlandse natie is in de afgelopen decennia door twee parallelle processen 'poreuzer' geworden: in de eerste plaats doordat de autochtone Nederlanders onderhevig zijn aan een proces van 'de-nationalisering', en in de tweede plaats door de

immigratie. Dat leidt in delen van de samenleving tot neo-nationalistische reacties. De commotie rond de nationale historische canon maakt deel uit van dit vreesachtige en naar binnen gerichte neo-nationalisme.

Het geschiedenisonderwijs moet leerlingen helpen zich te oriënteren in een wereld waarin de nationale gemeenschap waarop de neo-nationalisten zich beroepen, feitelijk niet meer bestaat. Sterker nog: een te eenzijdig nationale canon maakt een goed begrip van de rol van het nationalisme in de moderne geschiedenis alleen maar moeilijker. Niet door de natie zonder meer in het centrum van het verhaal te plaatsen, maar door de interactie tussen nationale en andere (ecologische, economische, intellectuele, religieuze) kaders in beeld te brengen, wordt een goed historisch begrip van onze globaliserende wereld mogelijk.

Ook de vervanging van het nationale door een Europees perspectief is niet afdoende. Zonder kennis van en inzicht in de historische dimensie van 'global connections' beantwoordt een historische canon voor de 21e eeuw niet aan haar doel.

De doodlopende weg van het encyclopedisch overzicht

Het meest gehoorde bezwaar tegen een wereldhistorisch geschiedenisonderwijs is dat de wereldgeschiedenis te omvangrijk is: er is gewoon te veel van. Enige reflectie leert echter dat dit 'teveel' niet uitsluitend een probleem van de wereldgeschiedenis is. Van geschiedenis is er feitelijk altijd teveel. De geschiedenis omvat immers potentieel alles wat door mensen gedaan, gemaakt en gezegd is. Zelfs wanneer men zich beperkt tot een kleine geografische ruimte is dat al te veel voor welk onderwijsprogramma dan ook. Een nationale canon heeft net zo goed met dat probleem te kampen als een wereldhistorische canon.

In de praktijk is de nationale canon nooit een encyclopedisch overzicht van de nationale geschiedenis geweest. Hij bestond altijd uit een selectie van 'belangrijke' gebeurtenissen, personen en denkbeelden. In hun recente voorstel voor een

canon van de Nederlandse geschiedenis gaan Jan Bank en Piet de Rooy niet anders te werk.

Zij hanteren drie criteria:

Hoe heeft het huidige Nederland zich gevormd? Welk politiek-bestuurlijk systeem was in dit gebied overheersend? Welke ontwikkelingen hebben de Nederlandse samenleving sterk beïnvloed? (*NRC-Handelsblad*, 30-31 oktober 2004).

Dat levert een canon op waarvan de politieke geschiedenis de kern vormt, terwijl economische en culturele ontwikkelingen daar tamelijk eclectisch aan worden gekoppeld. Daar is niets op tegen, maar de pretentie dat dit een 'overzicht' van de Nederlandse geschiedenis is, valt niet staande te houden. Een nationale canon bestaat bij de gratie van een zekere consensus over wat 'belangrijk' was en is voor de natie en wat niet. Die consensus komt in de regel voort uit de dominante nationale mythen.

Vanuit dit perspectief stelt het probleem van een wereldhistorische canon zich anders. De vraag is welke gebeurtenissen en ontwikkelingen we uit de enorme massa van potentiële 'feiten' moeten selecteren om tot een handzaam en enigszins overzichtelijk onderwijsprogramma te komen.

Het probleem van een wereldhistorische canon is dus niet het 'teveel', maar het vooralsnog ontbreken van een consensus over de selectie-criteria. Het encyclopedische overzicht van 'alle' civilisaties (à la Arnold Toynbee) is een poging het selectieprobleem te omzeilen door middel van een volstrekt onhaalbare pretentie van volledigheid.

Van 'world history' naar 'global history'

In een terugblik op de ontwikkeling van het wereldhistorisch onderzoek schreef de Amerikaanse historicus Michael Adas al in 1990 dat onderzoekers er veel minder dan voorheen naar streefden een omvattend overzicht of een 'totale chronologie' van de ontwikkeling van de mensheid te geven. Het nieuwe onderzoek was overwegend thematisch en comparatief.¹ Een andere wereldhistoricus, Bruce Mazlish, gaat nog een stap verder. Volgens

hem maakt de globalisering van de wereld, een proces dat in onze tijd een enorme versnelling doormaakt, een nieuw type geschiedenis mogelijk dat hij *global history* noemt. De traditionele *world history*, stelt Mazlish, was in de eerste plaats het verhaal van opkomst, bloei en ondergang van de grote civilisaties.

William McNeill brak het model open door 'transcivilizational encounters' als dynamiserende factor op te voeren, zodat de interacties tussen civilisaties een grotere rol gingen spelen. Maar voor het overige hield hij aan het civilisatieperspectief vast.

Mazlish pleit er voor het civilisatieperspectief los te laten, en het te vervangen door een andere thematiek. *Global history*, stelt hij, richt zich vooral op de geschiedenis van globalisering, van processen die wereldwijde verbindingen tot stand brengen. Bovendien kunnen veel historische ontwikkelingen het beste in een wereldhistorische context onderzocht worden.²

Zo'n perspectief is een goede basis voor een wereld-historische aanpak van het geschiedenisonderwijs. De opvatting van wereldgeschiedenis als geschiedenis van globaliseringsprocessen geeft precies aan waarom dit type historische kennis en inzicht noodzakelijk is voor de burgers van de eenentwintigste eeuw.

Gschiedenisonderwijs moet de leerlingen materiaal en ideeën aanreiken om zich te oriënteren in de huidige wereld. Kennis en inzicht moeten in de plaats komen van het mythische en angstaanjagende beeld van 'de' globalisering die 'van buitenaf' op 'ons' afkomt.

Mazlish' invalshoek maakt het bovendien mogelijk af te komen van de encyclopedische volledigheidspretenties. Wereldgeschiedenis als *global history* is niet de geschiedenis van de hele wereld (komen de Tasmaniërs er wel in voor? Krijgt Afrika genoeg aandacht?), maar de geschiedenis van processen die wereldwijde verbindingen tot stand brengen. Een onderwijsprogramma moet dus berusten op een beredeneerde selectie van een beperkt aantal van dat soort processen.

Thema's voor wereld-geschiedenis in de klas

Bij de selectie van thema's moeten we letten op relevantie voor globaliseringsprocessen (wat draagt het thema bij aan kennis en inzicht in global history?), aantrekkelijkheid (spreekt het tot de verbeelding van leerlingen?) en de beschikbaarheid van materiaal (lessen, bronnen, digitale archieven). In de workshop *Teaching European History as Global History* op de jaarvergadering van de American Historical Association (Seattle, januari 2005), waaraan zowel universitaire historici als High School docenten deelnamen, werd van meerdere kanten gepleit voor 'leren vanuit de bronnen', bij voorkeur met behulp van digitale archieven: verzamelingen van verschillende typen bronnen en secundaire literatuur over een thema, voorzien van ruime zoekmogelijkheden. Potentiële thema's zijn er genoeg. Ter illustratie geef ik enkele voorbeelden. Ze zijn gekozen om de mogelijke variatie te laten zien, niet als voorstel voor een curriculum.

Om te beginnen een thema op het gebied van de geschiedenis van de technologie. De opkomst van de telegrafie kan als ingang gebruikt worden voor de 19e-eeuwse globalisering.¹ Allerlei kanten ervan zijn interessant: de problemen bij de uitvinding en implementatie van een nieuwe technologie, de afwisseling van skepsis en hype in de reacties op de telegrafie, het ontstaan van transcontinentale economische netwerken, en de effecten op het bestuur van de koloniale imperia. Er zitten epische verhalen in zoals het leggen van de eerste trans-Atlantische kabel. De aanvankelijke skepsis, gevolgd door overspannen verwachtingen over de totale omwenteling die de telegrafie teweeg zou brengen, kunnen er bovendien toe bijdragen dat leerlingen de huidige internet-revolutie wat afstandelijker en kritischer leren beoordelen.

Zo'n aanpak sluit de nationale geschiedenis niet uit, maar in: aan de hand van de geschiedenis van de telegrafie kan men laten zien hoe zich een Nederlands netwerk vormt, maar ook hoe Nederland deel van een wereldomspannend netwerk

wordt. Het zijn twee aspecten van hetzelfde globale proces. Zo krijgen leerlingen inzicht in de Nederlandse geschiedenis, maar uitdrukkelijk als onderdeel van een groter geheel, en dus niet binnen een kunstmatig nationaal kader. De telegrafie is geen 'Nederlands verschijnsel' maar een aanvankelijk West-Europese en later globale ontwikkeling waarin Nederland betrokken wordt. Via de telegrafie zijn er vervolgens weer ingangen te vinden op andere thema's, zoals de industriële revolutie, het communicatie-vermogen van nationale staten en de vernieuwing van het bestuur van de koloniale imperia

Een tweede voorbeeld betreft de Europese expansie. Een grote hoeveelheid reisverhalen is beschikbaar in moderne edities. Digitale archieven voegen daar nieuw materiaal aan toe. Het zijn aantrekkelijke, verhalende bronnen, bovendien goed te combineren met kaart- en beeldmateriaal, en bezoeken aan volkenkundige of 'wereld'-musea. Sommige reisverhalen bevatten complete ethnografische verhandelingen. De enorme populariteit van het genre toont de betekenis van kennis en fantasie over andere werelddelen voor de wording van de 'moderne Europeaan'. In een korte formule gebracht: zonder reizigersliteratuur geen Verlichting.

Reisverhalen lenen zich bovendien goed voor klassikale projecten waarin verschillende leerlingen telkens een ander aspect van hetzelfde verhaal onder de loupe nemen. Mogelijke thema's zijn: de 'edele' en de 'onedele' wilde; wat te denken van de religies en rituelen van andere volkeren en beschavingen? Hoe is het gesteld met de betrekkingen tussen mannen en vrouwen bij de 'anderen'? Welke denkbeelden over 'ontwikkeling' en 'voortgang' vinden we terug in de reizigersliteratuur?

Reisverhalen zijn bovendien beschikbaar voor alle historische perioden: van de Oudheid en de Middeleeuwen tot de twintigste eeuw. Het is dus goed mogelijk lesmateriaal bijeen te brengen over verschillende werelddelen, regio's en landen

in uiteenlopende tijdvakken. Dat maakt fascinerende vergelijkingen in de tijd en de ruimte mogelijk. Intussen komen er ook reisverhalen beschikbaar van Aziaten, Afrikanen, Amerikanen (natives) en Polynesiërs die Europa bezochten. In de toekomst worden dat er hopelijk meer, ook in Nederlandse vertalingen. Door de twee typen reisverhalen naast elkaar te lezen, wordt het mogelijk de culturele ontmoetingen in de moderne wereld (ca. 1400 tot heden) van twee kanten te bekijken. In het geval van Europa en de Islamitische Wereld sluit zo'n aanpak bovendien goed aan bij het huidige vraagstuk van de multiculturaliteit.

Net als in het geval van de telegrafie sluit zo'n benadering de nationale geschiedenis niet uit maar in. Zij maakt het mogelijk op een andere manier naar de ontwikkeling van Nederland te kijken. Men kan bijvoorbeeld de vraag stellen: op welke plaatsen in de wereld worden in 1700 of 1800 Nederlanders aange troffen? Dan zal blijken dat 'de Nederlanders' zich lang niet allemaal 'in Nederland' bevonden. Ze vormden een wereldwijd netwerk, waarvan sommige onderdelen slechts een precare band met het 'vaderland' onderhielden.

Wat Nederland in de eeuwen sinds Columbus geworden is, wordt pas inzichtelijk door dat netwerk in het historische verhaal te betrekken. Nederlanders participeerden bijvoorbeeld in een Atlantisch netwerk waarin ook andere Europese naties, Afrikanen en Amerikanen (natives en kolonisten) participeerden.⁴ Omgekeerd kwamen de reizigers, de kooplieden en de zendelingen, evenals de reisverhalen, de 'exotische' producten en de 'inlandse' voorwerpen weer in Nederland terecht. Ook de provinciale elite in Zwolle, om maar een voorbeeld te noemen, participeerde op haar manier in een wereldwijd netwerk.⁵

Mijn derde voorbeeld is de geschiedenis van de democratie. Traditioneel wordt dit thema behandeld als onderdeel van de Europese geschiedenis, eventueel voorzien van een proloog in de Griekse oudheid. Met een comparatieve aanpak kan het

thema echter gemakkelijk uitgebreid worden naar de andere werelddelen. Een vergelijkende studie van revolutionaire perioden is daar geschikt voor. Leerlingen kunnen bijvoorbeeld eerst een aantal lessen krijgen over de Amerikaanse en de Franse Revolutie, waarna verschillende groepjes zich, met behulp van digitale bronnen, gaan bezighouden met een aantal andere revoluties in de periode 1780 tot heden. Ieder groepje krijgt een 'eigen' revolutie. Bijvoorbeeld de 'zwarte Jacobijnen' op San Domingo, de Taiping opstand in China, de Meiji-hervorming in Japan, de Mexicaanse revolutie, de eerste fase van de Chinese revolutie na de val van het keizerlijke regime, de Russische revolutie van 1905. Sommige van de genoemde revoluties zijn geslaagd, andere niet. Sommige hebben een democratisch politiek bestel voortgebracht, andere niet.

Het comparatieve element ligt al besloten in de opzet van een dergelijk lesprogramma. Het kan op twee manieren worden uitgewerkt. Ten eerste door te vragen naar de invloed van de politieke idealen van de Amerikaanse en Franse revoluties in latere omwentelingen. Ten tweede door de leerlingen, met behulp van geschikt bronnenmateriaal, overeenkomsten en verschillen tussen 'hun' revolutie en, bijvoorbeeld, de Franse revolutie te laten opsporen, en ze te laten nadenken over de oorzaken van die overeenkomsten en verschillen. Daarnaast kunnen ze nagaan welke revoluties uitliepen op een democratisch regime en welke niet, en of het mogelijk is daar een verklaring voor te geven. Het is absoluut niet nodig om erg veel revoluties in zo'n lesprogramma op te nemen. Een doordachte selectie is beter, al was het alleen om tijdig goed lesmateriaal klaar te hebben. Het idee is overigens niet van mij; het is gebaseerd op een ontwerp van Peggy McKee, lerares geschiedenis aan *Castilleja High School* in Californië.

Wederom sluit zo'n aanpak de nationale geschiedenis niet uit maar in. Op een Nederlandse school ligt het voor de hand de Bataafse revolutie in

de vergelijking te betrekken. Door met een historisch-vergelijkende blik naar een cruciale episode van hun 'eigen' geschiedenis te kijken, krijgen de leerlingen tevens een nuttige oefening in het bekijken van de nationale geschiedenis in een 'buitenperspectief'.

Besluit

Bovenstaande voorbeelden zijn geen voorstel voor een model-curriculum. Wat ik er mee wil laten zien is het volgende: ten eerste, dat een wereldhistorische aanpak van het geschiedenisonderwijs mogelijk en haalbaar is, mits van overdreven encyclopedische pretenties wordt afgezien; ten tweede dat zo'n aanpak de nationale geschiedenis niet uitsluit, maar er een ander perspectief op biedt; en ten derde dat zo'n aanpak aantrekkelijk is, door, liefst met digitale archieven, relevante en fascinerende thema's te behandelen. Ten slotte sluit deze aanpak het trekken van grote lijnen door de wereld-geschiedenis niet uit.

Een beknopte chronologie van de prehistorie tot heden is heel bruikbaar, en een chronologisch kader van de laatste duizend jaar is absoluut nodig. Maar dat is geen reden de inrichting van het gehele geschiedenisonderwijs aan zo'n chronologisch kader ondergeschikt te maken door ieder tijdvak in het lesprogramma op te nemen (zoals de commissie-De Rooy heeft voorgesteld). Dan wordt inzicht opgeofferd aan overzicht. Historisch inzicht is niet hetzelfde als oppervlakkige kennis van tien of meer tijdvakken. Waar het om gaat, is inzicht in wereldwijde ontwikkelingen en samenhangen, en in de wijze waarop lokale en nationale gebeurtenissen deel uitmaken van, en beïnvloed worden door, globale veranderingen. Een wereldhistorische, thematische en comparatieve aanpak is daarvoor beter geschikt dan een Eurocentrisch chronologisch overzicht.

Siep Stuurman is met Maria Grever en Kees Ribbens betrokken bij het NWO-project 'Paradoxes of Decanonization'. In Kleio 7/2004 stond een artikel door Maria Grever en Kees Ribbens hierover.

Noten

- 1 Series foreword, in Richard M. Eaton, *Islamic History as Global History* (AHA: Washington, D.C., 1990), v.
- 2 Bruce Mazlish, 'Crossing Boundaries: Ecumenical, World, and Global History,' in *World History: Ideologies, Structures, and Identities*, ed. Philip Pomper, Richard H. Elphick, and Richard T. Vann (Oxford: Blackwell, 1998), 47.
- 3 Zie Tom Standage, *The Victorian Internet: The Remarkable Story of the Telegraph and the Nineteenth Century's Online Pioneers* (London: Weidenfeld & Nicolson, 1998).
- 4 Zie Bernard Bailyn, *Atlantic History: Concepts and Contours* (Cambridge Ma. & London: Harvard University Press, 2005).
- 5 Zie Susan Legêne, *Nu of Nooit: Over de Actualiteit van Museale Collecties* (Oratie: Universiteit van Amsterdam, 2004). Haar artikel in dit nummer van *Kleio* is een verkorte versie hiervan (red).

De cartoons in dit nummer zijn afgedrukt in dit boek, in 1996 uitgegeven door Novib. Je ziet het wel eens in het kringloopcircuit. Het bevat cartoons van twaalf tekenaars uit Noord en Zuid.

BROEDERS

en nog 119 tekeningen over Noord en Zuid

Knoos van Wiering en Ingela Sjögren

WOUTER VANDENHOLE

Naar een mensen- rechtenbenadering van ontwikkeling?

Toen ik in september 2004 op een conferentie in Hanoi sprak over een mensenrechtenbenadering van ontwikkeling, kreeg ik de vraag voorgeschoteld of dit een nieuwe vorm van voorwaardelijk ontwikkelingssamenwerkingsbeleid was. Daarmee waren we meteen tot een belangrijk pijnpunt doorgestoten. Bij heel wat politieke verantwoordelijken in het Zuiden en heel wat mensen in het wereldje van de ontwikkelingssamenwerking bestaat argwaan en terughoudendheid tegenover een al te grote rol van mensenrechten. Uit die argwaan blijkt dat de stap van liefdadigheid en medemenselijkheid naar de erkenning van afdwingbare rechten groter is dan hij op het eerste gezicht lijkt.

In zekere zin ligt hier een belangrijke uitdaging voor het onderwijs.

De weerstanden tegen een integratie van mensenrechten in de praktijk van de ontwikkelingssamenwerking kunnen diverse oorzaken hebben. Eén ervan is al aangegeven: mensenrechten als een subtiële of niet zo subtiële vorm van politieke druk: als je niet aan mensenrechten

doet, vervalt de subsidie. Een andere oorzaak heeft wellicht te maken met vernieuwingsmoeheid: om de zoveel jaar is er wel een nieuwe theorie of benadering die opgeld maakt (zie het artikel over beleidsgeneraties elders in deze *Kleio*) en telkens wordt die voorgesteld als hét grote inzicht dat alle voorgaande van de kaart veegt. Dat leidt soms tot frustratie.

Van liefdadigheid naar aanspraken

Ondanks die weerstanden heeft een mensenrechtenbenadering van ontwikkeling de voorbije jaren veel weerklink gevonden. Waarover gaat het precies? Wezenlijk

gaat het om het met elkaar verbinden van mensenrechten en ontwikkeling en/of ontwikkelingssamenwerking. In essentie betekent dit dat ontwikkeling niet langer begrepen wordt als een geschenk of een vorm van liefdadigheid van bovenaf, maar als een set van aanspraken van individuen en groepen van onderuit. Deze benadering integreert de normen, standaarden en principes van het internationale mensenrechtensysteem in ontwikkelingsplannen en processen, alsmede in het ontwikkelingsbeleid.

Meteen zij hier opgemerkt dat een mensenrechtenbenadering van ont-

Dr. W. Vandenhole is verbonden aan het Center for Transboundary Legal Development, Faculteit der Rechtsgeleerdheid van de Universiteit van Tilburg.

wikkeling misschien niet expliciet geïntegreerd hoeft te worden in alle aspecten van de ontwikkelingssamenwerking. De hamvraag moet steeds zijn wat de meerwaarde ervan kan zijn. In het licht van die vraag is de introductie van een mensenrechtenbenadering van ontwikkeling wellicht het meest legitiem en dringend in verband met de ontwikkeling van kwetsbare groepen. Zij zijn vaak de eerste en grootste slachtoffers van zogenaamde 'ontwikkeling' in het kader van grootse ontwikkelingsprojecten of macro-economische hervormingen voor armoedebestrijding.

Een rijkere ontwikkelingsconcept

Wat is de meerwaarde van de integratie van mensenrechten in het concept van ontwikkeling en in de praktische ontwikkelingssamenwerking?

In de eerste plaats leidt die integratie tot een ruimer en rijkere ontwikkelingsconcept: niet macro-economische groei, maar het individu staat centraal bij ontwikkeling. Ontwikkeling heeft te maken met mogelijkheden, met een toename in keuzevrijheid van mensen. Traditionele armoedeanalyse gaat vooral uit van inkomens- en economische indicatoren. Een mensenrechtenanalyse besteedt ook aandacht aan bekommernissen van de armen zelf, met inbegrip van machteloosheid en sociale uitsluiting.

In de tweede plaats biedt een mensenrechtenbenadering van ontwikkeling meer duidelijkheid over (internationale) normen, zoals die zijn vastgelegd in internationale verdragen en de gezaghebbende interpretatie ervan door de Verenigde Naties. Die verdragen definiëren gedetailleerd de inhoud van ontwikkeling op tal van domeinen, zoals gezondheid, onderwijs, huisvesting en bestuur. Omdat de internationale mensenrechtenverdragen een gemeenschappelijke pool vormen van min of meer universeel aanvaarde normen, is ook gemakkelijker een consensus mogelijk.

In de derde plaats draagt een mensenrechtenbenadering van ontwikkeling bij tot verhoogde 'accountabili-

ty'; er moet eerder rekenschap afgelegd worden. Doordat specifieke plichten en plichtendragers in het ontwikkelingsproces aan te wijzen zijn, biedt de benadering een duidelijke verdeling van verantwoordelijkheid die gebaseerd is op de verplichtingen voor staten die voortvloeien uit de mensenrechtenverdragen. Op die manier verhuist ontwikkeling van de sfeer van de liefdadigheid naar die van de verplichtingen. Als militaire uitgaven bijvoorbeeld voorrang krijgen op sociale basisvoorzieningen, of de progressieve realisatie van sociale en economische rechten in het gedrang komt door handelsakkoorden of structurele aanpassingen, kan een beroep gedaan worden op dit juridisch bindend kader. Het recht, en zonodig het gerechtelijk apparaat kan ingeschakeld worden om gerechtvaardigde eisen voor menselijke ontwikkeling kracht bij te zetten.

Tot slot biedt de mensenrechtenbenadering van ontwikkeling ook geïntegreerde waarborgen tegen ongewilde nadelige gevolgen van ontwikkelingsprojecten. Door mensenrechten in het centrum van ontwikkeling en ontwikkelingssamenwerking te plaatsen, zullen ontwikkelingsinitiatieven die schade kunnen berokkenen al heel vroeg ter discussie gesteld worden.

Recht op ontwikkeling?

Een mensenrechtenbenadering van ontwikkeling reikt dus een ander conceptueel, normatief en operationeel kader aan voor ontwikkeling en ontwikkelingssamenwerking. Maar daarmee zijn we er niet, want er doemen ook problemen op. Een lastige kwestie is het strikt individueel karakter van mensenrechten. Mensenrechten komen toe aan individuen. In de klassieke en nog steeds gangbare opvatting van mensenrechten kunnen collectiviteiten, groepen of gemeenschappen geen dragers van mensenrechten zijn. Ontwikkeling daarentegen is moeilijk individualiseerbaar en is haast per definitie een collectief fenomeen. Pogingen om collectieve mensenrechten (zoals bijvoorbeeld het recht op ontwikkeling) te conceptualise-

ren, zijn tot op heden niet zeer vruchtbaar gebleken. Wellicht hebben we ook geen collectieve rechten nodig, maar eerder collectieve procedures om mensenrechten operationeel te maken in een ontwikkelingscontext.

Wat de kracht daarvan kan zijn, heeft het Indische Opperste Gerechtshof aangetoond in de zogenaamde 'procesvoering als sociale actie' ('Social Action Litigation'). Bij procesvoering als sociale actie kunnen groepen of derden namens groepen zeer informeel (een brief of telegram volstaat) schendingen van mensenrechten aankaarten. Het Indische Opperste Gerechtshof heeft in het kader van deze procedure revolutionaire arresten gewezen inzake schuldsavernij, kinderarbeid en hongersnood. Het Indische voorbeeld is intussen in zekere mate ook nagevolgd in Zuid-Afrika. Al is duidelijk dat dergelijke procesvoering niet zonder meer toegepast kan worden in alle landen van het Zuiden – het vereist onder meer dat er een zekere mate van een rechtstaat bestaat, een sterk maatschappelijk middenveld en sociaal activistische rechters – toch zou het nuttig zijn het potentieel ervan verder te verkennen.

Plicht om te ontwikkelen

Al is het nog niet zo dat mondiaal erkend wordt dat rijke landen verantwoordelijk zijn voor de ontwikkeling van armere, sporen van een *politiek* mondiaal engagement voor ontwikkeling zijn onder meer terug te vinden in de 'Monterrey consensus' over geld voor ontwikkeling van maart 2002, en in de millenniumontwikkelingsdoelstellingen.

De juridische verplichting tot samenwerken en bijdragen tot ontwikkeling van het Zuiden is er tot dusver niet echt. Een aanzet daartoe is wel te vinden in het begrip 'internationale of extraterritoriale verplichtingen' dat voornamelijk onder het Internationaal Verdrag inzake Economische, Sociale en Culturele Rechten is uitgewerkt. Bij internationale of extraterritoriale verplichtingen gaat het om verplichtingen voor met name landen uit het Noorden

Een perfecte opmaat voor het eindexamen- onderwerp 2006-'07. Leest als een roman!

Arianne Baggerman & Rudolf Dekker
KIND VAN DE TOEKOMST
De wondere wereld van Otto van Eck
(1780-1798)

'De auteurs etaleren met veel verve hun eigen, uiterst deskundige kijk op de Nederlandse Verlichting. Dat heeft een prachtig, vaak verrassend (en bovendien fraai geïllustreerd) boek opgeleverd.' – NRC Handelsblad

624 pagina's, paperback, € 27,50
ISBN 90 284 2083 5

W E R E L D B I B L I O T H E E K

om economische, sociale en culturele rechten in het Zuiden te eerbiedigen, te beschermen en zo nodig te vervullen. Die verplichtingen spelen niet enkel op het strikte domein van de ontwikkelingssamenwerking, maar evenzeer op het vlak van landbouw-, handels- of monetair beleid.

De erkenning van juridisch bindende internationale verplichtingen is nog niet een feit. Zelfs landen met een zeer progressief en gul beleid inzake ontwikkelingssamenwerking huiveren bij het idee dat bijvoorbeeld de besteding van 0,7 % van het BNP aan ontwikkelingssamenwerking een *juridische* verplichting zou zijn onder de mensenrechtenverdragen, zo vertrouwde een VN-mensenrechtenexpert me toe (zie ook de uitspraak van Ritzen, elders in deze *Kleio*).

Implicaties van de mensenrechtenbenadering

Wat betekent dit alles voor de (Nederlandse) ontwikkelingssamenwerking? Eerst en vooral dat men gaat nadenken over de mensenrechtenbenadering: wat houdt die in,

willen we ons die eigen maken, en zo ja, hoe doen we dat dan het best? Die reflectie heeft in Nederland al plaatsgevonden. In april 2002 verzochten de minister van Buitenlandse Zaken en de minister voor Ontwikkelingssamenwerking de Adviesraad Internationale Vraagstukken om advies over de praktische toepassing van de zgn. *Human rights based approach to development*. De adviesraad rapporteerde in april 2003.

Uit de reactie van de regering en de beleidsnotitie *'Aan elkaar verplicht, Ontwikkelingssamenwerking op weg naar 2015'* in het najaar van 2003 blijkt een zekere appreciatie voor het advies – al lijkt het niet direct te leiden tot ingrijpende koerswijzigingen binnen de Nederlandse ontwikkelingssamenwerking.

Er bestaat een lange traditie van aandacht voor mensenrechten in het buitenlands beleid en de ontwikkelingssamenwerking. Niettemin vereist de aanneming van de mensenrechtenbenadering in de eerste plaats vooral een perspectiefwijziging.

Een dergelijke missie zou in het beste geval natuurlijk al in het voortgezet onderwijs beginnen. Docenten geschiedenis en maatschappijleer zouden met hun leerlingen discussie moeten voeren over internationale recht en mensenrechten in het bijzonder. Het onderwerp spreekt leerlingen bijna altijd aan, want hoe abstract het soms ook klinkt, het is in onze hedendaagse samenleving ook erg nabij.

Hetzelfde geldt voor ontwikkelingssamenwerking: in de geschiedenisles zou duidelijk kunnen worden hoe het denken over het helpen van 'arme landen' door de decennia heen is veranderd en hoe de praktijk van hulpverlening allengs een ander karakter heeft gekregen.

De charitatieve benadering van ontwikkeling en ontwikkelingssamenwerking is voorbij. In het onderwijs zou de stap van ontwikkelingseducatie naar mensenrechteneducatie nu eens beslist en voorgoed moeten worden gezet om vertrouwde paradigma's van onderop te slechten.

Boeken

ZOJUIST VERSCHENEN

Een van de paradoxen van onze tijd: terwijl het aanzien van ons land door de aanleg van nieuwe woonwijken, bedrijfsterrainen, autowegen en hoge-snelheidslijnen en dergelijke in razendsnel tempo verandert, is het inzicht over hoe het er vroeger uitzag juist als gevolg van die grootschalige ingrepen enorm vergroot. Nieuwe gegevens van grootschalige opgravingen en voorheen onbekende perioden, gevoegd bij nieuwe inzichten leverden het standaardwerk over Nederland in prehistorische tijden op, een deel van de nieuwe serie Geschiedenis van Nederland. Leendert Kooijmans, Peter van der Broeke, Harry Fokkens en Annelou van Gijn (red.), *Nederland in de prehistorie*. Uitgeverij Bert Bakker € 55,00.

Over de oorlog die ons nooit loslaat, allereerst het fraai uitgegeven overzichtswerk *Tweede Wereldoorlog* van H.P. Willmott, Robin Cross en Charles Messenger. Met veel kaartjes en foto's. Voor in de schoolbibliotheek. Het Spectrum, € 37,95.

Van Guido Knopp die de hele Wereldoorlog in al haar facetten voor de televisie vastlegt *De oorlog van de eeuw*. Het boek is gebaseerd op de gelijknamige televisiedocumentaire en besteedt met veel ooggetuigenverslagen onder andere aandacht aan de oorlog op de Atlantische Oceaan, in de lucht boven Groot-Brittannië ('Battle of Britain was vooral propaganda-oorlog') en in de woestijn. Van Wijnen, € 29,90.

Zestig jaar Hitler-onderzoek samengebracht in een boek, Peter den Hertog stelde nieuwe vragen en onderwierp de persoonlijkheid van Hitler, die van de paranoïde antisemiet, aan een nauwgezet onderzoek. *Hitlers schutkleur. De oorsprong van zijn antisemitisme*. De Arbeiderspers, € 19,95.

In *Reisgids voor de Tweede Wereldoorlog* vertellen drie jonge auteurs, Maurice Blessing, Femke Deen en Marike Prins, het verhaal van de Tweede Wereldoorlog in Nederland aan de hand van landschap, stad en land. Bert Bakker, € 15,00.

Tussen 1939 en 1945 legden, overal ter wereld, mensen ervaringen in de oorlog vast in brieven, dagboeken en reportages. Kristel Kristel en Hinke Piersma verzamelden deze ooggetuigenverslagen. *Ooggetuigen van de Tweede Wereldoorlog in meer dan honderd reportages*. Bert Bakker, € 14,95.

Paul Metz was een van de tienduizende mannen die met het Vrijwilligerslegioen Nederland naar het Oostfront was getrokken om voor de nationaal-socialistische zaak tegen de Sovjet-Unie te vechten. Hij raakt al snel teleurgesteld en binnen een jaar zou hij sneuvelen. Zijn dagboek lag jarenlang op het NIOD – nu voor het eerst integraal gepubliceerd. Paul Metz, *Mussertman aan het oostfront*. Ingeleid en bezorgd door Gerard Groeneveld. Vantilt, € 19,90.

De belangrijkste feiten en gebeurtenissen van ons land in de oorlog in werden door David Barnouw bijeengebracht in *De bezetting in een notendop. Alles wat je altijd wilde weten over Nederland en de Tweede Wereldoorlog*. Bert Bakker, € 9,95.

Willem Willems schreef al eerder in de Haagse Courant over zijn jeugd in de grote stad in de jaren vijftig. Daarna verzorgde hij wekelijks in dezelfde krant bijdragen over de jaren zestig en het begin van de jaren zeventig in Den Haag. Die stukken zijn nu gebundeld in *Stadskind. Kroniek van de jaren zestig*. Bert Bakker, € 17,95.

Op 30 april 1980 ontwaakte Nederland uit de roes van de jaren zestig en zeventig. De inhuldiging van koningin Beatrix werd begeleid met hevige rellen. Maar achteraf bleken ze het gewelddadige afscheid te zijn van het actiewezen. Eric Duivenvoorden, *Het kroningsoproer. 30 april 1980. Reconstructie van een historisch keerpunt*. De Arbeiderspers, € 16,95.

Vlak onder de ogen van de bewakers slaagden verzetsmensen erin vijfhonderd joodse kinderen te laten ontsnappen, die met hun ouders vanuit de Hollandschen Schouwburg gedeporteerd dreigden te worden.

'Dag pap, tot morgen'. Joodse kinderen gered uit de crèche bevat vijftien verhalen van geredde kinderen. Ingeleid door Alex Bakker, Verloren, € 12,00.

Over de Goelag twee boeken, beide uitgegeven door de Bezige Bij.

Een nieuwe druk van het boek van Varlam Sjalamov, die tweeëntwintig jaar in strafkampen doorbracht, waarvan zeventien jaar in Kolyma. Miljoenen stierven er onder erbarmelijke omstandigheden. In *Berichten uit Kolyma* vertelt Sjalamov over het bestaan in deze hel op aarde, te midden van van volstrekt gewetenloze criminelen, in de verschrikkelijke mijnen of in de taiga, bij temperaturen van zestig graden onder nul (Besproken in Kleio 8/2001).

Gustav Herling was student toen hij door Stalins geheime politie in het door de Sovjet-Unie bezette deel van Polen werd gearresteerd. Hij verbleef jarenlang in het kampcomplex Kargopol aan de Witte Zee en schreef daar een beklemmend boek over. *Een wereld apart*, € 29,90.

Over de geschiedenis van Cyprus schreef C.A. Klok, *Afrodite en Europa. Een beknopte geschiedenis van Cyprus van de prehistorie tot heden*. Stichting Dioskouri, € 16,50.

BIOGRAFIE

Paul van der Steen, *Cals. Koopman in verwachtingen 1914-1971* (Uitgeverij Balans: z.p., 2004).

Jo Cals is misschien wel de meest beklagenswaardige Nederlandse premier uit de twintigste eeuw. Zijn kabinet startte in april 1965 als een ploeg van sterke mannen, vol met openlijk beleden grote ambities en daadkracht. Maar daarmee zaaide Cals meteen de kiem voor zijn dramatische val anderhalf jaar later in de 'nacht der nachten'. In de vroege ochtend van 14 oktober 1966 trok zijn partijgenoot, KVP-fractievoorzitter Norbert Schmelzer, hoogstpersoonlijk de stekker uit het kabinet. Voor de toen pas 52-jarige Cals betekende dat het einde van een lange Haagse politieke carrière die in 1948 was begonnen. Cals raakte op een zijspoor, zijn 'beul' werd minister van Buitenlandse Zaken en vergaarde eeuwige roem als de 'man van de nacht'. De geschiedenis is wreed ...

Het beeld van Cals dat uit deze biografie oprijst is dat van een *Draufgänger*. Jo Cals wist van jongs af aan wat hij wilde en had hij eenmaal een doel voor ogen, dan was hij daar niet gemakkelijk vanaf te brengen. Zijn belangrijkste wapen was het gesproken woord. *So bloody sharp, he cuts himself*, zegt Paul Van der Steen ergens en dat is precies wat er in de Nacht van Schmelzer gebeurde.

Van der Steen noemt zijn dissertatie over Cals in de verantwoording geen politieke biografie, maar een biografie van een politicus. *Zomin als elk portret van een schrijver*

Jonathan Israel wil laten zien dat de Verlichting, die de westerse samenleving zo radicaal heeft veranderd, in Nederland geboren werd. Uit Nederland afkomstige en in Nederland gevestigde denkers deden Europa op zijn grondvesten trillen. De ideeën van Spinoza, Bekker, Van den Enden, de gebroeders Koerbagh, om enkelen te noemen, bepalen nog altijd ons denken. *Radicale Verlichting. Hoe radicale Nederlandse denkers het gezicht van onze cultuur voorgoed veranderden*. Prijs, € 69,50.

Bij Home Academy/Het Spectrum weer hoorcolleges op audio-cd voor in de file, in de trein, op de fiets of thuis op de bank. Van Maarten van Rossem, *Amerika. Een hoorcollege over de moderne geschiedenis van de VS*, € 27,50 en van Herman Belien, *Vaderlandse Geschiedenis. Een hoorcollege over het ontstaan van Nederland*, € 34,95.

Bij Ars Scribendi in de reeks *Het verhaal van twee deeltjes*: van Sean Sheehan, *D-day* en van Dennis Hamley, *De Tweede Wereldoorlog*, beide € 16,00; in de reeks *Keerpunten in de geschiedenis* drie deeltjes: van Richard Tames, *De stoommachine* en *Hiroshima* en van Karen Price Hossell, *De moord op Kennedy*, alle deeltjes € 13,50 en in de reeks *Oorzaak & Gevolg* van Fiona Macdonald, *De reformatie* € 15,00.

Hans Pols

een literaire biografie is, zo hoeft bij een politicus ook geen sprake te zijn van een politieke biografie. (...) Een politieke biografie van een schrijver is denkbaar, net als een literaire van een politicus.'

Het is mooi bedacht en geformuleerd, maar het klopt niet. Dat bewijst Van der Steen als het ware zelf in de rest van zijn boek. Ook de delen die niet over de politicus Cals gaan – zijn jeugd in Roermond, de priesterroeping en semi-narietijd, de rechtenstudie in Nijmegen, zijn naoorlogse activiteiten als jurist en functionaris van het Militair Gezag – staan namelijk onmiskenbaar in het teken van de latere politieke loopbaan.

Ik vind dat overigens helemaal niet storend want Paul van der Steen schreef een zeer leesbare biografie. De vaart blijft er steeds goed in, maar dat mag je misschien ook wel verwachten van een journalist die een historisch proefschrift schrijft. Gezien de overstelpende hoeveelheid materiaal en personen die Van der Steen heeft geraadpleegd, is het ook zonder meer knap dat hij niet in de val is getrapt van overmatige detaillering. Dat had bijvoorbeeld gemakkelijk gekund bij de beschrijving van de torstandkoming van de Mammoetwet, het zwaartepunt van Cals' ministeriële loopbaan. Maar Van der Steen richt zich op de minister en niet op de wet, en zo hoort dat ook in een biografie.

Voor de lezer die de politieke kaart van Nederland tussen 1945 en 1970 een beetje kent, ligt de aantrekkelijkheid van dit boek vooral in het Cals-perspectief. Vernieuwende

analyses van politiek-historische ontwikkelingen waar Cals bij betrokken was, biedt Van der Steen niet. Ook voelde ik bij het lezen van het boek op sommige punten de behoefte aan iets meer biografische diepgang. Van der Steen doet bijvoorbeeld 'de vlucht voor de toga' van de jongvolwassen Cals in een paar pagina's af, zonder dat hij er een sluitende verklaring voor levert. In het katholieke Limburgse milieu waarin Cals opgroeide, was afscheid nemen van het priester-ideaal echter een heel ingrijpende beslissing. Ik denk dat je in dit geval zelfs mag spreken over een scharnierpunt in Cals' leven. Een biograaf – en zeker een biograaf die zegt geen politieke biografie te schrijven – moet daar eigenlijk wat meer mee doen.

Desondanks zonder reserves een positief leesadvies. Docenten met een voorkeur voor het biografisch genre zullen aan in dit boek veel plezier beleven. Van der Steen vertelt een mooi rond en zeer leesbaar verhaal op basis van doorwrocht onderzoek. En dat zie je niet vaak.

Jan Walravens

VERLOREN VERLEDEN

Antheun Janse, *De sprong van Jan van Schaffelaar. Oorlog en partijstrijd in de late Middeleeuwen*; Willemien Schenkeveld, *Het kinderwetje van Van Houten. Sociale wetgeving in de negentiende eeuw*; Judith Amsenga en Geertje Dekkers, *'Wat nu?', zei Pichegru. De Franse tijd in Nederland, 1795-1830*; Els Kloek, *Verzameld Verleden. Veertig gedenkwaardige monumenten en figuren uit de vaderlandse geschiedenis*.

Alles Uitgeverij Verloren: Hilversum 2003-2004, plm. 90 blz, € 10,- per deeltje; Kloek 176 blz., € 15,-.

Het is volbracht, moet Els Kloek vorig najaar gedacht hebben, na de voltooiing van de 24-delige reeks Verloren Verleden. Vanaf 1998 kwamen er elk jaar zo'n vier delen uit in de serie boekjes over kernpunten uit onze vaderlandse geschiedenis. Destijds noemden recensenten het een nostalgische poging om vergeten hoofdstukken uit

de oude canon te herschrijven. Verhalen van helden en hoogtepunten uit de lagereschooltijd van vijftigplussers. Inmiddels woedt de discussie over doel en inhoud van de geschiedenis canon in alle media. Daardoor krijgt de reeks met terugwerkende kracht nieuwe betekenis.

Kloek legt in deel 24, *Verzameld Verleden*, rekenschap af van haar werk. De reeks werd niet zozeer uit nostalgie geboren. In 1996 vatte zij het plan op, en kort daarna was er de onthullende enquête waaruit bleek dat Kamerleden meenden dat Willem van Oranje bij Dokkum was vermoord. Gaten dichten in onze geschiedeniskennis was

dringend nodig, en kon alleen maar als we het verleden opnieuw leren kennen, zo was de redenering. Hoe zat het ook alweer met Jan van Schaffelaar die van de toren van Barneveld sprong? Hoe kwam Piet Hein aan de Zilvervloot? Wie was de echte Brugman, met wiens retorisch vermogen alle redenaars nadien worden gemeten?

Verloren Verleden moest niet alleen die verhalen tot leven wekken, maar ook van kritisch commentaat voorzien. Elk verhaal moest in de context van de tijd worden geplaatst en de auteurs moesten aangeven hoe het verhaal in de loop van de tijd werd herinnerd, onder meer in de beeldende kunst. Alle delen zijn dan ook rijk geïllustreerd.

In meer of mindere mate zijn de auteurs er wel in geslaagd de 'Sternstunden' uit onze geschiedenis tot leven te wekken. Ook de schrijvers van de laatste delen.

Antheun Janse (deel 21) beschrijft oorlog en partijstrijd in de late Middeleeuwen met de sprong van Jan van Schaffelaar (16 juli 1482) als uitgangspunt. Wie alles wil weten over de Stichtse Oorlog of de Hoekse en Kabeljauwse twisten, moet dit boekje dringend lezen. Oorlogvoering met behulp van knipbussen en andere primitieve vuurwapens raakte toen in de mode ten koste van knots en goedendag. De beroemdste Sprong uit onze historie vormde inspiratiebron voor cartoonisten en jeugdboekenschrijvers als Thea Beckman (Hasse Simonsdochter).

Willemien Schenkeveld (deel 22) beschrijft de negentiende eeuwse sociale wetgeving, meer speciaal het befaamde kinderwetje van Van Houten uit 1874. Kinderarbeid vormde een moeilijk uit te roeien kwaad. Steenbakkerijen en lijnbanen waar kinderen werkten waren normaal. Ondernemers als Petrus Regout, eigenaar van de Sfinxfabrieken in Maastricht, vertelden zonder blikken of blozen hoe zij jongens nachtarbeid lieten verrichten. Pas toen verlichte geesten als Coronel, Cremer en Lalleman het euvel aanklaagden, kwam de politiek in het geweer. Maar het duurde nog jaren voordat Van Houtens wetje effect had. Helaas worden andere sociale wetten niet expliciet behandeld in dit overigens zeer leesbare deeltje.

Judith Amsenga en Geertje Dekkers (deeltje 23) vertellen hoe het ons land verging tijdens de Franse overheersing. De langzame dood van de Republiek, de intocht van de Fransen in 1795 en de daarop volgende Bataafse Revolutie worden beeldend beschreven, net als het regime van Lodewijk Napoleon, die het zo goed bedoelde, en weinig steun genoot van zijn verveelde vrouwtje Hortense, onze eerste koningin. De inlijving bij Frankrijk (1810-1813) vormt het sluitstuk van dit boeiende tot voor kort ondergewaardeerde hoofdstuk van de vaderlandse geschiedenis.

Els Kloek besluit zelf de reeks met een royale toegift (deel 24). Zij heeft haar auteurs nog eens van stal gehaald en opgepoort om samen met haar een aantal korte stukjes te schrijven, in totaal veertig, over evenzoveel gedenkwaardige momenten en figuren die nog niet aan de beurt geweest waren. Dit om te voorkomen dat de herinnering helemaal verloren zou gaan, of gewoon om te demonstreren dat geschiedenis een onuitputtelijke bron van verhalen vormt. Te veel onderwerpen om allemaal op te sommen; je start bij Karel de Grote en je finisht bij Pim Fortuyn en dan heb

Frank Westerman, *El Negro en ik* (Atlas: Amsterdam/Antwerpen 2004), 251 blz., € 19,90.

'El Negro'
Died c. 1830
Son of Africa
Carried to Europe in Death
Returned Home to
African Soil
October 2000

Tekst in het Engels en Setswana op een bordje bij een grasveldje in Botswana. Geen zerk of dekplaat, slechts een dichtgegooide kuil ...

Zo eindigt het boek van Frank Westerman over zijn speurtocht naar de herkomst van een opgezette neger, die tentoongesteld werd in de 'Zaal van de Mens' in Banyoles, Spanje. Westerman zag hem daar in 1983 als eerstejaars student van negentien.

Het 'negertje' ('el negrito') fascineerde hem. Hij wilde weten wie het was. Het tentoonstellen van een mens op deze manier vond hij maar niets. Maar de studie ging voor; tropische cultuurtechniek, en gesteund

door het verlangen om de kloof tussen blanken en niet-blanken te overbruggen werkte hij eraan om 'een verdomd goede ontwikkelingswerker te worden'.

In dit boek mengt Westerman twee zaken: de kennis die hij geleidelijk aan over El

Negro verzamelde en zijn ervaringen met het ontwikkelingswerk. Die twee lijnen raken beide aan het denken over ontwikkelingslanden en hulp daaraan en hoe dat in de loop van de tijd veranderde. In dit nummer van *Kleio* wordt ook door enkele artikselschrijvers naar Westerman verwezen.

Het is een knap verhaal waarin op zich los van elkaar staande zaken min of meer chronologisch geordend de westerse kijk op de derde wereld (het Zuiden) en de Nederlandse ontwikkelingshulp duidelijk

maken. De lezer krijgt geen lesjes, wel alle ruimte om zelf de grote lijnen te ontdekken.

In 1985 was Westerman op Jamaica, waar hij op een minder afstandelijke manier dan in Wageningen kennis probeerde te maken met tropische landbouw. Hij is verbaasd over de manier waarop mensen daar hem benaderen, als een onbekend beest in een dierentuin. Hij ergert zich aan de plaatselijke ontwikkelingswerker met zijn zwarte bediende en de rommelige manier waarop de (geïmporteerde) rijstbouw plaats vindt.

'Maar wie is hij om aan een Indiër de rijstbouw uit te leggen?'

In 1987 is hij in Peru. Hij hoopt daar te ervaren dat ontwikkelingswerk echt zin heeft. Hij volgt een stage bij de Stichting voor Nederlandse Vrijwilligers – 'professionals met een normaal salaris ...' – en werkt in een gebied dat in toenemende mate last krijgt van rebellen. Ook op zijn tweede standplaats kan hij steeds minder doen. Overigens niet erg, hij concludeert dat wat irrigatie betreft je de inheemse systemen het beste met rust kunt laten.

Daarna volgt Sierra Leone in 1995. Hier valt helemaal niets meer te doen voor blanken. Zelfs de trotse universiteit op de Leeuwenberg, 'het Athene van West-Afrika', het voormalige Fourah Bay College, waar zoveel ambtenaren, artsen, rechters en politici van de nieuwe Afrikaanse staten hun opleiding hadden ontvangen, is gesloten. Westerman vertelt over de woelige geschiedenis en het waanzinnige heden van het land. Een nog aanwezige voormalige hoogleraar – de meeste zijn allang verdwenen – geeft hem wat lessen 'white man's burdens' en hij besluit ze met de vraag: 'Of ik wist waar luitenant Tom en de andere jongens van de Staatsraad hem aan deden denken. Ik had geen idee. William Golding', zei hij, 'Lord of the Flies. Als je een paar alleraardigste jongens terugwerpt op zichzelf, op een eiland, veranderen ze vanzelf in barbaren.'

In deze jaren deed Westerman van tijd tot tijd onderzoek naar aspecten van zijn Negro. Zijn ervaringen in de derde wereld, het Zuiden, onderbreken het verhaal over de resultaten daarvan. Wie hem opzette, dat dat redelijk normaal was in de negentiende eeuw. Hoe hij in Spanje terecht kwam, de toestand in het zuiden van Afrika waar El Negro vandaan moet zijn gekomen, de teraardebestelling in Botswana. Dit alles verweven met veranderingen in het denken over ras, verhoudingen van mensen en de relatie blank/zwart. Zoals dat ook in de ontwikkelingsstukken naar voren komt.

Westerman heeft veel interessante feiten boven water gekregen over El Negro en de gebieden waar hij kwam. Er zijn verbanden te leggen met 'de normale les' over ras en rassendiscriminatie. En je beschikt nu eens over concrete voorbeelden in plaats van alleen grote lijnen. *El Negro en ik* is dus een interessant en bruikbaar boek over een moeilijk, om niet te zeggen pijnlijk, onderwerp. Gecomponeerd en ingevuld op een toegankelijke manier; en prettig om te lezen. Het boek kreeg dit jaar een Gouden Uil, de Belgische prijs voor non-fictie.

Tineke Bogaerts

je als lezer een groot aantal historische pleisterplaatsen eer aangedaan: de Mookerhei, het Turfschip van Breda, de Boekenkist van Hugo de Groot, de Doggersbank en Srebrenica.

Els Kloek verdient een dikke pluim voor haar werk. Zij heeft de verhalende geschiedenisleraar een goede dienst bewezen. Als er iemand de Huib de Ruyterprijs verdient, dan is zij het wel. Ik stel haar bij dezen kandidaat.

Jan van Oudheusden

KRONIEK VAN EEN BELANGRIJK JAAR

Mark Kurlansky, 1968. Het jaar waarin alles anders werd (Anthos: Amsterdam 2004), 469 blz., € 27,50.

Voor veel babyboomers vormt de herinnering aan de magische jaren zestig een schat die zij hun leven lang koesteren. Schijnbaar van het ene op het andere moment kwamen de gevestigde autoriteiten onder vuur te liggen van kritische jongeren. De verbeelding kwam aan de macht!

Alles kon ineens: spotten met God en gebod, inbreuk maken op zeden en gewoonten. De oude generatie die de jaren van crisis, oorlog en moeizame wederopbouw aan den lijve had ondervonden, stond verbijsterd te kijken hoe de bloemenkinderen *love & peace* praktiseerden op de vredige weiden van Woodstock en het Kralingse Bos.

Mark Kurlansky, journalist, stond er als jong broekje in het jaar 1968 met zijn neus bovenop toen in Parijs de barricadenopstand losbarstte en de Franse hoofdstad voor enkele weken veranderde in een slagveld tussen studenten en politie. Nu, decennia later,

komt hij met een uitvoerige kroniek van het magische jaar 1968, waarin alle trends van de jaren zestig leken te culmineren: jongerenprotest, popcultuur, vrouwenemancipatie, opkomst moderne massamedia. Parijs vormde lang niet het enige strijdtoneel van de jongerenrevolte. Van Berkeley tot Tokio beklommen de betogers de podia en standbeelden om per megafoon de afschaffing van de oude orde te eisen. De oorlog in Vietnam bereikte met de slag om Khe Sanh en het Tet-offensief een bloedig hoogtepunt. Dienstplichtigen scandeerden: *'Hell no, we won't go!'*

1968 Was het jaar van de moorden op Martin Luther King en op Robert Kennedy. Rond de Democratische conventie in Chicago mepte de politie van burgemeester Daley er die zomer stevig op los, een wonder dat daar toen geen doden vielen. Richard Nixon won tenslotte de race naar het Witte Huis. De fragiele Praagse Lente – die maakte dat Tsjechoslowakije een half jaar lang de meest vrije pers ter wereld had – werd in de nacht van 20 op 21 augustus door de tanks van de landen van het Warschaupact in bloed gesmoord. In Mexico, waar tijdens de Olympische Spelen vanaf het erepodium door zwarte atleten de gehandschoen-

de vuist van Black Power werd gebald, kwam het eveneens tot bloedige rellen.

Dit alles en nog veel meer is door Kurlansky op vernuftige wijze tot een alomvattende kroniek aaneengevlochten. Voor wie het meemaakte, vormt dit boek een feest van herkenning. Al zal menig babyboomer ook wel dingen van zijn gading missen, zoals de provotijd in Amsterdam, of zoiets fundamenteels als het mislukken van de UNCTAD-conferentie voor eerlijker verdeling van de aardse rijkdommen. Kurlansky vuurt daarbij zo'n spervuur van namen op de lezer af, dat het wel eens duizelt. Als je niet door hebt dat een van de belangrijkste plaatsen van actie in dit boek – *Columbia University* – in hartje New York ligt, zet de stijve vertaling 'Universiteit van Columbia' je op het verkeerde spoor. Zo is er nog wel meer aan te merken. Is door het jaar 1968 nu werkelijk 'alles anders geworden' zoals de titel aangeeft, of was het maar een momentopname en hervatte het leven zijn gewone loop? Daarop geeft Kurlansky geen overtuigend antwoord. Maar leuk om te lezen is het wel.

Jan van Oudheusden

DAGERAAD VAN HET VRIJDENKEN

J.G.A. ten Bokkel, *Gidsen en genieën. De Dageraad en het vrije denken in Nederland 1855-1898* (FAMA Maçonnieke Uitgeverij: Dieren 2003) 255 blz. € 22,50.

Eind 2003 promoveerde Jan ten Bokkel, kleinzoon van de gelijknamige Dageraadsman uit de laatste decennia van de negentiende eeuw, op een studie over de geschiedenis van de eerste Nederlandse vrijdenkersorganisatie 'De Dageraad'. Aan de hand van het beperkte aantal overgeleverde verenigingsnotulen, een relatief kleine hoeveelheid andere archivalia, het lijvige tijdschrift *De Dageraad* en levensbeschrijvingen van een aantal kopstukken beschrijft *Gidsen en genieën* het ontstaan en de negentiende-eeuwse ontwikkeling van de vereniging, het tijdschrift en een aantal aspecten van het ideeëngoed.

Aan deze geschiedenis is nooit eerder een monografie gewijd. Maar dat neemt niet weg dat die geschiedenis dankzij een aantal gedenkboeken en een forse hoeveelheid artikelen toch al goed gekend was. Ten Bokkel voegt weinig toe aan die bestaande literatuur. Zijn weergave van de maçonnieke, socialiserende en radicaal-liberale invloeden in de vereniging en het tijdschrift – die in ideologisch opzicht een uiteenlopende ontwikkeling doormaakten – is goed. Het is bovendien een verdienste dat Ten Bokkel de betekenis van de vrijdenkersbeweging in de Nederlandse ideeëngeschiedenis van de negentiende eeuw accentueert (zie ook: *Kleio* 42, 6(2001)). *Gidsen en genieën* schiet als academische proeve echter tekort. Het literatuuronderzoek is erg onvolledig, de annotatie slordig. De inhoudsanalyse van *De Dageraad* is allesbehalve systematisch of anderszins beargumenteerd. Belangrijke bronnen, zoals de correspondentie van de vooraanstaande Amsterdamse vrijdenker R.C. d'Ablain van Giessenburg, zijn zonder opgaaf van reden niet bestudeerd.

Met het oog op de beeldvorming over de Nederlandse vrijdenkersbeweging is het voorts een belangrijk gemis dat Ten Bokkel niet of nauwelijks oog heeft voor de internationale ambities van vereniging 'De Dageraad'. Nederlandse vrijdenkers onderhielden veelvuldig contact met buitenlandse geestverwanten, hun organisaties en tijdschriften. De Dageraadsmannen zagen en gebruikten vanaf de jaren 1860 bijvoorbeeld in toenemende mate internationale congressen als platforms om geestverwanten te ontmoeten en hun opvattingen over militarisme, vrede, sociale politiek, sekseverhoudingen, (algemeen) stemrecht, de invloed van de kerk op het gezinsleven, of de maatschappelijke rol van (natuur)wetenschap te manifesteren.

De kenner van de antiklerikale, radicale en sociaal-liberale traditie in negentiende-eeuws Nederland vindt in *Gidsen en genieën* geen nieuwe informatie of prikkelende inzichten. Voor docenten die in de klas aandacht willen besteden aan een interessant onderwerp als de institutionele en ideeënhistorische achtergronden van het vrije denken zijn leesbaarder en bruikbaar studies beschikbaar.

Hans Moors

BIJ EEN VERANDERING VAN NAAM...

Vita Radbodi. Het leven van Radboud. Ingeleid, bezorgd en vertaald door Peter Nissen en Vincent Hunink (Vantilt/Radboud Universiteit: Nijmegen 2004), € 9,95.

Iemand die een spannend en origineel verhaal wil lezen, moet geen middeleeuwse hagiografie ter hand nemen. Heiligenlevens blinken niet uit door oorspronkelijkheid, hun opbouw verloopt volgens een vast patroon: op jonge leeftijd blijkt de toekomstige heilige al voorbestemd, er volgt een bijzonder deugdzzaam leven dat zich met name in veel lijden kan bewijzen en waarin natuurlijk ook de nodige wonderen worden verricht. Binnen het model van deze heiligenlevens passen vooral identieke gebeurtenissen die dan ook uitwisselbaar zijn. In meerdere heiligenlevens komen daarom ook dezelfde verhalen voor. Hagiografieën van toen waren net zoiets als de boekjes uit de Bouquet-reeks van nu: clichématige vertelsels vol gemeenplaatsen. De hoofdpersonen worden nooit mensen van vlees en bloed en de omgeving waarin ze opereren blijft schematisch. Redenen genoeg voor generaties van historici om de hagiografie links te laten liggen. Maar net zoals *damesromans* anders te lezen zijn, op een hoger abstractieniveau, kan dat ook bij heiligenlevens. In de populaire lectuur weerspiegelen zich de waarden van de populaire cultuur en daarom kunnen hagiografieën toch uitstekend dienst doen in het historisch onderzoek.

Nu is het de vraag of de *Vita Radbodi* dan een erg geschikte bron is; ook tussen de regels staat hier niet zoveel meer te lezen dan bij andere levensbeschrijvingen van heiligen. En over Radboud zelf komen we ook niet al te veel te weten: omstreeks 850 uit christelijke ouders geboren, waarschijnlijk in de buurt van Namen – zijn ouders lieten hem

lezen en schrijven leren – voor zijn verdere educatie vertrok hij rond zijn dertiende jaar naar Keulen, zijn oom was daar aartsbisschop. Aan de domschool werd hij onderwezen in de grammatica en retorica – daarna vertrok hij naar de hofschool van Karel de Kale in Compiègne, in de tweede helft van de negende eeuw het centrum van geleerdheid in de christelijke wereld. Radboud werd hier een universele geleerde die thuis was in de beginselen van alle wetenschapsgebieden van die tijd – zijn opleiding voltooide hij in de kanunnikengemeenschap in Tours.

Nog voor het jaar 900 werd Radboud naar Utrecht geroepen om daar het ambt van bisschop te gaan bekleden. Radboud verbleef echter de meeste tijd in Deventer omdat Utrecht en omgeving onveilig werden gemaakt door de Noormannen. De *Vita* schrijft dat hij de momenten dat hij Utrecht bezocht 'vaak van de Noormannen te lijden had'.

Radboud is vooral een missionaris geweest. Op een van zijn reizen in het noordoosten van zijn bisdom werd hij ziek. Hij liet zich naar Ootmarsum brengen, waar hij op 29 november 917 overleed. Zijn lichaam werd onder het zingen van hymnen en psalmen naar Deventer overgebracht en in een sarcofaag aan de noordzijde van de kerk begraven.

Waarschijnlijk is het leven van Radboud opgetekend aan het einde van de tiende eeuw, dus zo'n vijftig jaar na zijn dood. Van de oudste versie van de *Vita Radbodi* is slechts één handschrift overgeleverd dat wordt bewaard in de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag.

Radboud is vooral in onze streken bekend gebleven en gaf al jaar en dag aan het Academisch Ziekenhuis in Nijmegen zijn naam. En nu dus ook aan de universiteit in de Keizerstad. Ter gelegenheid van die naamsverandering is *Het leven van Radboud* voor het eerst in het Nederlands vertaald. De vertaling is afgedrukt naast de Latijnse tekst. En iedereen die zijn alma mater in de Katholieke Universiteit Nijmegen had, zou dit boekje eigenlijk moeten lezen. Toch zegt deze naamsverandering meer. Waarom is in onze tijd *Katholiek* te algemeen en moest het *Radboud* worden? Ik heb er vrede mee, ik vind het zelfs een mooie naam, maar waarom *moet* in onze cultuur alles van naam veranderen? Mijn vader werkte zijn hele arbeidzame leven bij de PTT en zou nu aan zijn kleinkinderen hebben moeten uitleggen wat die naam betekent. Straks moet ik aan mijn kleinkinderen uitleggen waar dat KUN voor staat, waar ik heb gestudeerd.

Hans Pols

RECENSIES

OORZAAK EN GEVOLG

Dale Anderson, *De Amerikaanse revolutie*; Stewart Ross, *De Russische Revolutie*; Stewart Ross, *De Franse Revolutie* (Ars Scribendi/Corona: Harmelen 2004-2005), 76 blz., prijs per deel € 15,-.

Aan de serie Oorzaak & Gevolg van uitgeverij Ars Scribendi (specialist in educatieve jeugdboeken) zijn onlangs weer enkele nieuwe titels toegevoegd. De serie richt zich op een jong publiek (aangegeven staat tussen 10 tot 16 jaar, maar dat lijkt mij iets te optimistisch) en er verschenen in het verleden delen over onder meer het einde van de apartheid in Zuid-Afrika, de problematiek van het Midden-Oosten, de crisis van de jaren dertig, de Eerste Wereldoorlog, de Tweede Wereldoorlog en de Vietnamoorlog. De serie voldoet aan de normen voor degelijke bibliotheekboeken: onder meer korte informatieve stukken, veel illustraties, goede samenvattingen, hard cover. Het zijn allemaal vertalingen uit het Engels. De nieuwe delen zijn nog rijker geïllustreerd en spannender vormgegeven dan de oudere; een ander pluspunt vormen de vele korte bronfragmenten, allerhande citaten kriskras over de tekst verspreid, uit pamfletten, brieven en berichten, voorzien van een icoontje van een ganzenveer op papier. Voorts worden veel hoofdstukken gevolgd door een kort stukje 'analyse', waarin het zojuist beschrevene eventjes wordt geduid qua historische betekenis. Vanzelfsprekend is elk boek voorzien van chronologisch overzicht, verklarende woordenlijst en register.

De delen over de Franse en over de Russische Revolutie zijn van Stewart Ross, een veelschrijver die al tekende voor minstens vier deeltjes in de reeks. Zijn vaardige pen schetst niet alleen die revoluties zelf, maar vooral ook de nasleep. In het geval van Rusland betekent dit een typering van het stalinisme en het naoorlogse wereldcommunisme. Merkwaardig summier is Ross over de ideeën en de tactiek van Lenin aan de vooravond van de Oktoberrevolutie; de revolutieleider wordt welhaast als toevallig passerende geluksvogel getypeerd, die in 1917 de macht in de schoot geworpen kreeg. Het deel over de Franse Revolutie doet recht aan de wervelende gebeurtenissen vanaf 1789. Het mondt uit in Napoleons opgang en neergang (die verdienen naar mijn smaak wel een apart deeltje) en de restauratie na 1815. Het boek over de Amerikaanse revolutie is van Dale Anderson; het zet overzichtelijk alle oorzaken van die omwenteling uiteen (evenzovele Britse wetten), het militaire verloop van de oorlog tegen Engeland, de betekenis van de Onafhankelijkheidsverklaring, de inrichting van de jonge Verenigde Staten, en enkele lijnen naar het heden.

Er komen – naast een recent verschenen boek over de Reformatie – binnenkort ook nog delen in deze reeks uit over de slavenhandel en over de Industriële Revolutie. Zij verdienen stuk voor stuk een plaats in de schoolbibliotheek of in het geschiedenislokaal; de serie leent zich uitstekend voor het verstrekken van praktische opdrachten in klassenverband en nodigt uit tot verder lezen.

Jan van Oudheusden

HISTORISCHE LIJSTERS

Geschiedenis in prachtige jeugdliteratuur

Gratis pakket voor de school bij bestelling van meer dan 10 pakketten.

PAKKET 1 – voor de brugklas
3 boeken voor € 12,95

Tonny Vos-Dahmen van Buchholz –
Van rendierjager tot roofridder
Henk van Kerkwijk – **Pest**
Bies van Ede – **Gebakken rat met beukenblad**

PAKKET 2 – voor onderbouw hv,
ook geschikt voor 2 hv geschiedenis
3 boeken voor € 14,95

Miep Diekmann – **Marijn bij de Lorredraaiers**
Leon Garfield – **Het verraad van september**
Hans Werner – **Het spoor van de komeet**

PAKKET 3 – voor onderbouw hv,
ook geschikt voor 3 hv geschiedenis
3 boeken voor € 14,95

Geertje Gort – **Ik zal voor je zingen**
Elizabeth Laird – **Wij zijn Koerdistan**
Willem Capteyn – **Sanne**

LIJSTERS

Gratis verwerkingsopdrachten via e-mail

**SPECIALE AANBIEDING: KIES UW EIGEN PAKKET UIT DEZE 9 TITELS.
3 BOEKEN VOOR € 15,- ELKE TITEL MEER KOST € 5,- EXTRA**

Voor bestellingen: kijk op www.lijsters.nl of bel met de lijsterservice: 050-522 68 85.

ing bepleit ca-onderwij **Kleio**krant gratie door veelheid van ronduit 'ongewenst' dat universi- taire instellingen zich telkens la- ten het creëren van al behaalt uiteindelijk een redelijk perce de eindstreep. Bij ingen is meer

Jaarvergadering 2005

Op vrijdagmiddag 1 april organiseerde het Duitsland Instituut Amsterdam een programma voor de VGN rondom de film *Good Bye Lenin!* van Wolfgang Becker. Daarna volgde de jaarvergadering, nu eens niet op een zonnige zaterdag, maar laat in de middag en noodgedwongen zeer beknopt.

*Er werd afscheid genomen van Johan Raven, de penningmeester van de VGN en al jaren lid van de Didaktiek- en Activiteitencommissie.
Links Johan, rechts Peter Wester.*

Op de eerste rij de nieuwe bestuursleden Wendy Hinke en Maas van Egdom.

Na het filmprogramma en een korte pauze met thee en ontsnappingsmogelijkheid ging een klein groepje gestaalde VGN-ers door met de jaarvergadering. De jaarrede had voorzitter Peter Wester wijselijk al in *Kleio* af laten drukken – dat scheelde in tijd. Men kon gelijk ingaan op enkele heikele zaken. Genoemd werden de problemen bij de lerarenopleidingen, die ertoe neigen in te gaan op de vraag van schooldirecties naar clusterleraren, dus weinig vakinhoud – veel competenties. Vervolgens de rol van geschiedenis tussen 'de machten en krachten' binnen de school – zou dat niet een goed onderwerp zijn voor een studiedag? Iedere school

Links Willem
Melching, rechts
coördinator
onderwijs
van het DIA
Charlotte
Broersma

moet immers zijn eigen plannen maken en de inbreng van docenten daarbij kan zeer belangrijk zijn.

De canondiscussie, de havo-pilot voor een nieuw examen gebaseerd op De Rooy die startte in september j.l. en de nieuwe kerndoelen voor het basisonderwijs wekten ook veel vragen op.

De tijd voor een gedachtewisseling ontbrak helaas en aan verdere besluitvorming kwam men al helemaal niet toe. Dus werk aan de winkel voor het bestuur.

Gelukkig kreeg dat versterking. Wendy Hinke en Maas van Egdom traden toe. Johan Raven nam afscheid en werd uitgebreid bedankt voor zijn inzet de afgelopen jaren, eerst als gewoon bestuurslid, later als penningmeester. Johan treedt uit de Didactiek- en activiteitencommissie, maar blijft overigens reizen organiseren. Hij kreeg dan ook heel toepasselijk de luxe uitgave van Maks' *In Europa*. Maud Knook nam het penningmeesterschap op zich.

En toen was de tijd echt om en werden we naar buiten gedreven door de 'gründlich' deuren afsluitende portier. Wel heel kort voor de enige vergadering in het jaar, waarvan het toch de bedoeling is dat in ieder geval de commis-

sies met elkaar en met het bestuur communiceren over de activiteiten die op stapel staan of zouden moeten staan.

'Duitsland-middag'

DUITSLAND INSTITUUT

De zaal van het DIA was tijdens de eerste helft van het 1 april-programma goed gevuld – veel collega's uit Amsterdam vermoedelijk, waaronder diverse echte fans van *Good Bye Lenin!*. Aan de hand van fragmenten ging prof. Willem Melching in op de typische DDR-trekjes die deze film zo aantrekkelijk maken. Als Nederlander ben je van bepaalde zaken vaak niet op de hoogte en dat is natuurlijk erg jammer als je het erover wilt hebben in de klas. De film is op dvd en video verkrijgbaar en daarom goed in te zetten.

Melching lichtte een aantal scènes toe en ging in op de achtergronden ervan. De beste scènes? De schriftelijke klachten van moeder en 'de brief uit Zwickau'.

Die brief was ook dé vondst voor Doris Abitzsch. Zij heeft haar jeugd doorgebracht in Leipzig en vertelde over het dagelijks leven in de laatste jaren van de DDR. Naast het officiële circuit bestond er, en dat was ook in de andere Oostbloklanden het geval, het privédomein, waar mensen zich vaak behoorlijk genoeg in konden bewegen. Daar gaat de film eigenlijk over. *Good Bye Lenin!* maakt duidelijk dat je in de DDR gewoon kon leven, zeker in je familie, met je vrienden. Dat is ook de reden dat voormalige DDR-burgers er ook warm voor lopen.

Een voorbeeld:

Ze vertelde over een Kerstmis dat zij en haar zusje een garage gekregen hadden. Pas jaren later had zij bedacht dat er niets anders te koop geweest moest zijn dat jaar. Niet omdat haar ouders dat nu zo opvoedkundig vonden. Maar in die tijd had je niet veel vergelijking. Dus was dat ook niet echt een probleem.

Het lesmateriaal, dat rondom de film gemaakt werd voor leerlingen vanaf 4 vmbo/havo en vwo, vond gretig aftrek. Het bevat kopieervellen met vragen en opdrachten bij de film.

Er wordt gewezen op een speciale website

www.79qmdr.nl

met een spel, een forum, video's en muziek; zowel voor Duits als geschiedenis. Ook opdrachten hierbij.

Verder interviews met de hoofdrolspelers, een bibliografie en een chronologie. Al met al: 14 blz. full color, prijs € 7,- excl. verzendkosten.

Voor bestellingen:

bestellingen@dia.uva.nl

En:

Voor informatie over activiteiten en allerlei ander materiaal voor docenten:

www.duitslandweb.nl

CMO Scriptiepakket 100

Het Centrum voor Mondiaal Onderwijs in Nijmegen vierde recent de uitgave van zijn honderdste scriptiepakket. De pakketten zijn de laatste jaren digitaal, te downloaden in een vaste opmaak, maar ook nog steeds op papier leverbaar. De ervaring is dat leerlingen willen kunnen bladeren in papieren, waar ze ook op kunnen schrijven en die ze kunnen verknippen als dat handig is.

Pakket 100 gaat over slavernij, het kost € 3,- (excl. verzendkosten) en is te bestellen via tel. 024-3613 074 of www.cmo.nl

Ook andere lespakketten zijn nog verkrijgbaar. Zie daarvoor de website.

Een lijst van de toppers: op plaats 1 – Kinderarbeid, en vervolgens – Zuid-Afrika, Straatkinderen, Kindsoldaten, Tropisch Regenwoud, Zinloos Geweld, Rechten van het Kind, Hongerwinter, Marokkanen en Turken in Nederland en Kampen in Nederland.

The Musical History Tour

Een reis door het verleden in 11 nummers

Geschiedenisdocent Wim Kratsborn (Hanzehogeschool Groningen) heeft samen met de Nederlandse rockband The Gathering een cd gemaakt met een muzikale tour door het verleden. De luisteraar reist vanaf 1200 voor Chr. naar het heden. In ieder nummer staat een tijdvak van De Rooy centraal – dat zijn er dan al 10 -, nummer 11 gaat over de toekomst. Er is geprobeerd de 'tijdgeest', zoals de makers die opvatten,

te verbeelden in atmosferische muziek. De songteksten worden bijgeleverd. Het betreft hier overigens een engelstalige cd. De muziek is al vaak door Wim Kratsborn gedraaid, voor leerlingen, studenten, tijdens workshops. Misschien ook iets voor u? Voor meer informatie en bestellen: www.pastproject.com of www.4tune-shop.nl

Nieuwe sites

www.annefrankguide.net

is een online bronnenbank die leerlingen kunnen gebruiken om een PO, werkstuk, spreekbeurt of website te maken over Anne Frank en/of de Tweede Wereldoorlog. De werkstukwijzer biedt kant en klare ideeën met bijbehorende bronnen. De leerlingen kunnen uiteraard ook volledig of half zelfstandig aan de gang gaan.

Er zijn wijzers in verschillende talen met een aangepaste inhoud voor de verschillende landen. De Nederlandse was er al eerder, de Franse, Duitse, Engelse, Italiaanse, Oostenrijkse en Tsjechische zijn op 5 mei jl. gelanceerd. De site wordt nog verder aangevuld.

www.digitaalmonument.nl
Zie hiervoor Kleio 4/2005, 28 e.v.

www.gemeentearchief.amsterdam.nl/archieven/doopregisters bevat bijna drie miljoen namen van kinderen, ouders, getuigen en geestelijken uit de periode 1716-1811. Ideaal om voorouders op te zoeken. De gegevens zijn afkomstig uit dertig meter aan doopboeken van verschillende kerkgenootschappen. Ze zijn voorzover mogelijk inhoudelijk gecontroleerd met behulp van andere archiefstukken. Voor de achttiende eeuw was inschrijving in doop-, trouwen en begraafboeken de enige bevolkingsregistratie. Het zoekstelsel voorziet in allerlei problemen die je kunt tegenkomen, bijvoorbeeld met de spelling van namen. Ideaal voor genealogen, maar ook voor leerlingen die wat op willen zoeken.

www.kb.nl

klik op 'smaakmakers' Hier vind je een webexpositie 'Smaakmakers: vijf eeuwen kookboeken'. De boeken staan symbool voor de culinaire ontwikkelingen vanaf de zestiende eeuw.

Teylers Museum

Vulkanen

Voor de historicus die wat verder kijkt dan de neus lang is: t/m 18 september een tentoonstelling over spectaculaire geologische verschijnselen. Aandacht uiteraard voor recent geologisch onderzoek, maar ook voor de impact die werkende vulkanen met de daarbij behorende verschijnselen als geisers, aardbevingen en tsunamis (er waren meer hele grote dan alleen met Kerstmis 2004) in het verleden hebben gehad. Jules Verne, verslagen van onderzoekers uit de achttiende eeuw, historische filmfrag-

menten, zoals van de uitbarsting van de Krakatau, schilderingen, tekeningen en aquarellen van reizigers in allerlei tijden illustreren het fenomeen.

Het Teylers Museum is overigens zelf een bezienswaardigheid. Het gebouw is ontworpen in de achttiende eeuw naar de maatstaven die men toen aanlegde voor een natuurhistorische collectie. En: lees thuis *Pompeii* van Robert Harris. Het is een historische thrillerachtige roman, die speelt tijdens de uitbarsting van de Vesuvius in 79 n.Chr. De vermenging van het verhaal met wat bekend is hierover uit Plinius en de moderne geologische duiding daarvan leveren een heerlijk bloedstollend verslag over mogelijkheden en onmogelijkheden tot ontsnapping.

KB en Nationaal Archief

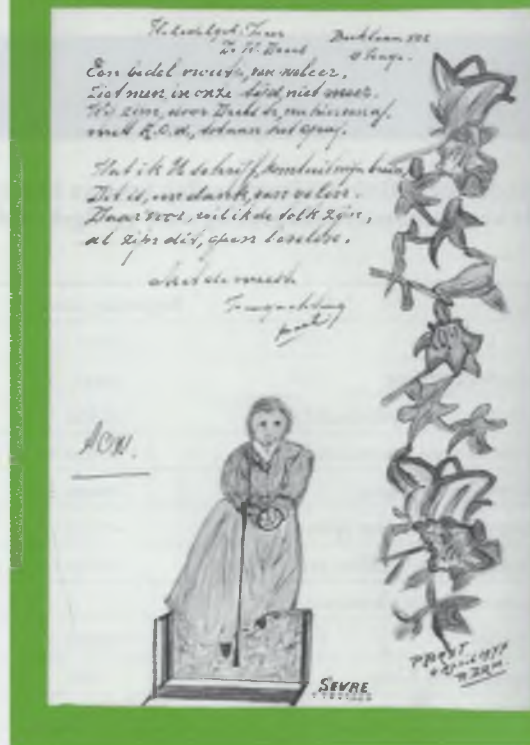
De Verdieping van Nederland

is een expositie van topstukken uit de Koninklijke Biblio-

theek en het Nationaal Archief in Den Haag op de tweede verdieping van het archiefgebouw aan de Prins Willem-Alexanderhof, vlak bij het Centraal Station. Hij is vanuit beide instellingen toegankelijk.

U vindt er brieven, pamfletten, atlanten en boeken, acties en verdragen van de afgelopen 1000 jaar, die horen bij belangrijke gebeurtenissen op Nederlands grondgebied of van zichzelf zeer bijzonder zijn. De bedoeling is dat deze tentoonstelling voortaan vast open is voor bezoekers met van tijd tot tijd wisselende objecten.

Een paar jaar geleden kregen VGN-leden al de kans om zeer bijzondere zaken van het NA te bekijken – nu is dat ruimer. Ga er eens heen. U kunt dan ook het bijbehorende fraai uitgegeven boekje aanschaffen, waarin een groot aantal van die topstukken is afgedrukt en voorzien van een uitvoerige toelichting, ook op de tijd en de plaats waar het stuk thuishoort. De tekst is in het Nederlands en het Engels, dus als u een cadeautje zoekt voor een buitenlander ... Harde kaft bekleed met een soort zijdepapier, 224 blz., € 12,50.

Bedankbrief aan Drees: "Een bedel-vrouwje van weleer, ziet men in onze tijd niet meer ..."

Jaarcijfers

Hier vindt u de definitieve jaarrekening 2004 en begroting 2005. De jaarrekening 2004 is gecontroleerd door de kascommissie; de begroting werd goedgekeurd op de algemene ledenvergadering van 1 april j.l.

	Begroting 2004	31.12.2004	Begroting 2005	
Baten				
Contributies boekjaar	90000	96499	100000	
Contributies 2004 openstaand	0	8643	0	
Contributies 2003 openstaand	0	2361	0	
Abonnementen boekjaar	9000	7273	7500	
Abonnementen boekjaar openst.	0	0	0	
Contributies vorig boekjaar ontv.	0	16773	0	
Abonnementen vorig boekjaar ontv.	0	1323	0	
Advertenties	12000	10365	10000	
Verkoop losse nrs Kleio	100	21	50	
Onvoorziene baten	500	587	500	
Interest	3000	2766	3000	
Totaal baten	114600	146611	121050	
Lasten				
Kleio	65000	67922	67000	
Verzendkosten Kleio	7500	6977	7500	
Website	4000	2132	4000	
Bestuur	6500	6344	6750	
Administratie	6000	6141	6300	
Portikosten	750	2901	750	*1
Kosten betalingsverkeer	500	135	150	
Algemene vergadering	500	809	1000	
CE besprekingen	3000	3003	3500	
Totaal 1	93750	96364	96950	
cie pabo	1000	1038	1050	
werkgroep vmbo	1000	3	750	
cie havo/vwo	2000	1804	2050	
redactie Kleio	2500	1702	2500	
cie didactiviteiten	2500	870	2000	
cie volwasseneducatie	1000	691	1050	
cie lerarenopleiding	500	380	550	
ambassadeur buitenland	225	109	225	
werkgroep bavo	1000	0	1000	
werkgroep jubileum 2008	0	141	500	
Totaal 2	11725	6738	11675	
Overig				
Huib de Ruyterprijs	700	637	0	
Contributie EUROCLIO	1350	0	1350	
ledenwerving/PR	2000	0	2500	
studiedag VMBO	500	-1514	0	

licentiekosten pilot blackboard	300	0	0	
reservering 50-jr, bestaan VGN	2000	2000	2000	*2
ontwikkeling cd-rom Kleio art.		2000	2000	*3
algemene kosten en onvoorzien	2000	10849	3000	*4
Totaal 3	8850	13972	10850	
didactiekconferentie 2004	0	-3409	0	
Totaal 4	0	-3409	0	
Totaal lasten	114325	113665	119475	
SALDO	275	32946	1575	
BALANS				
DEBET			CREDIT	
Giro	28469		Kapitaal	133605
Kapitaalrekening	88434		Projecten	8879
Vorderingen/overlopende posten	14577			
Contributie/abonnementen	11004			
Totaal	142484			142484

Toelichting

*1 Inclusief portiekosten aanmaningen.

*2 Jaarlijkse reservering.

*3 Te reserveren 8.000 in 4 jaar.

*4 Incl. afboeking niet realistisch vorderingen op balans vorige jaren. Uit de opschoning van het ledenbestand kwam naar voren, dat het niet realistisch is gebleken de te ontvangen contributie van 'slapende' leden als ontvangst en/of vordering in de balans op te nemen. Tevens hebben wij er voor gekozen het terzake alsnog binnengehaalde bedrag niet met deze post te verrekenen, maar zichtbaar te maken.

VGNreizen

De Didactiek- en activiteitencommissie is van plan in de

meivakantie van 2006

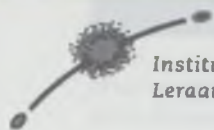
(van zaterdag 29 april t/m zondag 7 mei)
een studiereis te organiseren naar Bulgarije.
Naast een bezoek aan diverse historische en culturele hoogtepunten van het land zullen ook enige interessante ontmoetingen worden gearrangeerd.

zomervakantie van 2006

(tussen 15 juli en 20 augustus)
een studiereis te organiseren naar Cuba
(cv = Castro volente).
De reis zal ongeveer twintig dagen duren.

Wie belangstelling heeft voor een of beide reizen kan zich – vrijblijvend – aanmelden bij:
Johan Raven, Kinkhoorn 8, 9051 MJ Stiens | johanraven@hetnet.nl

Degenen die zich als mogelijke deelnemer hebben opgegeven worden met voorrang geplaatst.

Instituut voor
Leraar en School

Radboud Universiteit Nijmegen

Op vrijdag 23 september 2005 biedt de afdeling Geschiedenis van de RU in samenwerking met het Instituut voor Leraar en School (ILS) en de Hogeschool van Arnhem en Nijmegen (HAN) een nascholingsconferentie aan over het CSE-onderwerp:

Van kind tot burger

Volksoopvoeding via het onderwijs in Nederland (1780-1920)

De conferentie wordt gehouden in Hotel Erica te Berg en Dal (bij Nijmegen). De kosten bedragen € 105,- per persoon, inclusief reader, koffie/thee, lunch en afsluitend drankje. Bij inschrijving na 1 augustus 2005 zijn de kosten € 125,-. Tijdens de lunch- en namiddagpauze is er een informatiemarkt van uitgevers en documentatiecentra.

Ochtendprogramma (10.00 - 13.00 uur)

Plenaire lezing:

- Dr. Jan Noordman, universitair hoofddocent Historische Pedagogiek bij de afdeling Opvoedingsfilosofie (RU), *Burgerschap als pedagogisch ideaal*. De lezing zal handelen over de specifieke burgerlijke deugden die in de pedagogiek van de Verlichting centraal kwamen te staan, en de wijze waarop zij werden ingezet in het proces van pedagogisering dat de gehele negentiende eeuw zou voortduren.

Twee keuzelezingen:

- Prof. dr. Sjaak Braster, universitair hoofddocent Sociologie aan de EUR en bijzonder hoogleraar Geschiedenis van het Onderwijs (UU), *De Staat als Opperpedagoog*. Vanaf het begin van de 19e eeuw gaat de Staat zich in de persoon van een Agent van Nationale Opvoeding bemoeien met het onderwijs. Hij wordt daarbij geassisteerd door schoolopzieners die toezicht houden op de invoering van onder andere het klassikaal onderwijs en het schoolbord.
- Dr. Jan Lenders, universitair docent Pedagogische Wetenschappen (RU), *Van kind tot burger. Burgerschapsideaal en onderwijspraktijken in het negentiende-eeuwse volksonderwijs*. In deze lezing wordt ingegaan op zowel de pedagogiek als de praktijk van het volksonderwijs en de wijze waarop in dit type onderwijs burgerschapsidealen een rol speelden.

Plenaire lezing:

- Dr. Nelleke Bakker, universitair hoofddocent Historische Pedagogiek (RUG), *Tot deugd en vreugd: kinderliteratuur en de vorming van de burger*. Deze lezing zal een inleiding geven op de stofomschrijving en daarbij vooral ingaan op de rol van burgerschapsidealen in de kinderliteratuur.

Middagprogramma (14.15 - 16.45 uur),

twee rondes, een keuze uit vijf vakdidactische workshops:

- Drs. Koen Henskens, docent geschiedenis Lorentz Lyceum Arnhem: *Opvoeding verfilmd*. In een aantal (recente) Nederlandse films wordt de opvoeding en het onderwijs van kinderen verbeeld. In de workshop wordt aan de hand van opdrachten bij filmfragmenten gedemonstreerd hoe leerlingen op een actieve wijze uitgenodigd worden te kijken en te analyseren.
- Drs. Harry Havekes, vakdidacticus geschiedenis ILS/RU: *Onderwijs in chronologie*. De stofomschrijving bestrijkt een periode van 140 jaar. Met de chronologiewerkvorm, die in deze workshop wordt gepresenteerd, krijgen leerlingen overzicht én inzicht.
- Drs. Agathe Fris en drs. Cees Jan van Golen, educatief medewerkers Nationaal Archief: *Liefdewerk en oud papier?* Over de nieuwe website van het Nationaal Archief, waarin een honderdtal bronnen over opvoeding en onderwijs gegroepeerd zijn rond de onderwijswetten van 1806, 1857 en 1920.
- Mevr. Saskia Noordoven, Nationaal Onderwijsmuseum: *Onderwijs in beeld en object*. In de workshop zal concreet worden gedemonstreerd wat het Nationaal Onderwijsmuseum voor de docent en de leerlingen ten aanzien van de geschiedenis van het onderwijs in de 19e eeuw kan betekenen.
- Drs. Jan de Vries, vakdidacticus geschiedenis ILS/RU: *Onderwijs: meten is weten?* Het onderwijs nam in de 19e eeuw, ook getalsmatig gesproken, een grote vlucht. Getallen en statistieken kunnen een ontwikkeling weergeven, maar hoe leren we leerlingen de wereld achter het getal ontdekken? In de activiteit 'Levende Grafiek' moeten leerlingen actief kennis en vaardigheden combineren om zo tot een concreet tijdsbeeld te komen.

U kunt zich voor deze studiedag inschrijven bij:
Liesbeth Breedveld, Hogeschool van Arnhem en Nijmegen, secretariaat NDO
Postbus 30011, 6503 HN Nijmegen
E-mail: Liesbeth.Breedveld@han.nl

Rotterdamse nascholing Geschiedenis

Op vrijdag 7 oktober 2005 organiseert de opleiding Geschiedenis aan de Erasmus Universiteit Rotterdam een nascholingsconferentie voor geschiedenisleraren over het CE-onderwerp

Van kind tot burger Volksopvoeding via het onderwijs in Nederland (1780-1920)

09.00-09.30 Ontvangst met koffie en thee

Deel 1 Historisch wetenschappelijke lezingen

9.30-09.45 **Dr. Rudolf Dekker** (EUR), *Welkomstwoord*

9.45-10.30 **Dr. Nelleke Bakker** (RUG), *Tot burgerschap en deugd: inleiding op de stofomschrijving*

10.30-11.00 Pauze met koffie en thee

11.00-11.45 Keuzelezingen:

A. Prof.dr. Mineke van Essen (RUG), *Een werk van verheffing en verlichting. Over de betekenis van de onderwijzer(es) voor de volksopvoeding, 1860-1920*

B. Dr. Hugo Röling (UVA), *Jeugdherinneringen aan de school in de 19^e en 20^e eeuw*

12.00-12.45 **Dr. Arianne Baggerman** (EUR), *Verlicht opvoeden rond 1800: ideaal, praktijk en doorwerking*

Lunch en Informatiemarkt

Deel 2 Didactische trainingen onder leiding van het Instituut Leraar en School van de Radboud Universiteit Nijmegen

14.00-15.00 Workshops ronde 1

A. Drs. Jan de Vries (vakdidacticus geschiedenis ILS/RU), *Onderwijs: meten is weten?*

B. Drs. Harry Havekes (vakdidacticus geschiedenis ILS/RU), *Onderwijs in chronologie*

C. Drs. Koen Henskens (docent geschiedenis Lorentz Lyceum Arnhem),
Opvoeding verfilmd

D. Drs. Agathe Fris en drs. Cees Jan van Golen (educatief medewerkers Nationaal Archief),
Liefdewerk en oud papier?

Pauze en Informatiemarkt

15.30-16.30 Workshops ronde 2

16.30-17.00 Afsluiting met borrel en uitreiking certificaten

Let op andere lokatie: Nationaal Onderwijsmuseum, Nieuwemarkt 1a Rotterdam.

I.v.m. deze unieke locatie zijn wij strikt gebonden aan het maximum aantal bezoekers! U bent aangemeld, zodra u betaald heeft.

De kosten voor de nascholingsconferentie zijn € 90,- p.p., inclusief reader, koffie/thee, lunch en borrel.

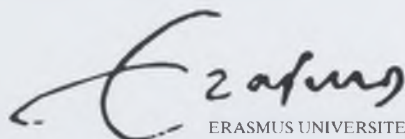
U kunt zich voor deze conferentie aanmelden met het elektronische formulier, te vinden op: www.fhk.eur.nl/nascholing.

Op deze website is ook meer informatie over het programma, de sprekers, het CE-onderwerp en praktische zaken te vinden.

De organisatie is in handen van prof.dr. Maria Grever en dr. Rudolf Dekker (r.dekker@fhk.eur.nl).

Instituut voor
Leraar en School

ERASMUS UNIVERSITEIT ROTTERDAM

De Leidse nascholing

De Sectie Nascholing van het ICLON en het Instituut Geschiedenis
van de Universiteit Leiden organiseren op

zaterdag 17 september 2005

een studiedag over het CE-onderwerp voor 2006-2007

Van kind tot burger Volksopvoeding via het onderwijs in Nederland (1780-1920)

Deze studiedag is bedoeld voor geschiedenis docenten en andere belangstellenden en dient als voorbereiding op het examenonderwerp.

Het programma bestaat uit een aantal lezingen en workshops. Een reeks deskundige sprekers zal het onderwerp behandelen en nuttige achtergrondinformatie verstrekken over de historische context. Voorts zijn er praktijkseminars waarin kant-en-klaar lesmateriaal wordt aangeboden.

De sprekers op deze nascholingsdag zullen onder andere zijn:

- Prof. dr. Henk te Velde, nieuwe hoogleraar Vaderlandse Geschiedenis Universiteit Leiden,
- dr. B. Kruithof, medewerker Faculteit der Maatschappij- en Gedragswetenschappen; afdeling Pedagogiek en Onderwijskunde, UvA,

- dr. T.W.M. van Gijlswijk, beleidsmedewerker Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen,
- mw. drs. W. Ruberg, AiO Sociale Geschiedenis, Universiteit Leiden,
- mw. drs. W. Schenkeveld, journaliste, auteur van Het kinderwetje van Van Houten (Hilversum 2003),
- drs. S.R.E. Klein, vakdidacticus ICLON.

De kosten voor de studiedag bedragen € 110,- per persoon.

Hierbij is inbegrepen een lunch, koffie/thee en de syllabus.

Leden van de vgn krijgen € 5,- korting en betalen dus € 105,-.

Na 1 augustus zijn de kosten resp. € 125,- en € 120,-.

U kunt zich inschrijven bij:

ICLON T.a.v. Mw M.M. Poulina/J. Aanhaanen-Van Duijn
Postbus 9555, 2300 RB Leiden
iclons@iclon.leidenuniv.nl

of via het aanmeldingsformulier op de website,
www.iclon.nl/geschiedenisdag.

Universiteit Leiden